

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Reesi Sild

Tartu puitlinnaosad nõukogude ajal.
Rahvusvaheline kogemus *versus* linna
generaalplaanid
Magistritöö

Juhendaja: prof Juhan Maiste

Tartu 2019

Sisukord

1. Sissejuhatus	4
2. Linnaehitus, -planeerimine ja kultuuripärand. Teooriad, kontseptsioonid ja hartad.....	10
2.1 Linnaehituse ja planeerimise teooriad	10
2.2 Kultuuripärandi hoidmine ja konserveerimisteooriad.....	14
2.3 Rahvusvahelised hartad ja nende mõju Nõukogude Eestis.....	16
3. Nõukogude aja arhitektuuripoliitika	20
3.1 Olukord vahetult pärast Teist maailmasõda. Usk uude võimu	22
3.2 1950. aastad. Stalinism ja selle hülgamine arhitektuuris.....	23
3.3 1960. aastad. Modernism ja utoopiline usk paremasse tulevikku	25
3.3.1 Hinnang Tartu puitarhitektuurile 1965. aastal.....	27
3.4 1970. aastad. Masselamuehitus satub kriitika alla	28
3.5 1980. aastad. Päevakorda tuleb puitarhitektuur	31
3.6 Kokkuvõte	35
4. Tartu planeeringud	36
4.1 1942. Tartu linna plaan	37
4.1.1 Supilinna kavandatu	38
4.1.2 Karlovasse kavandatu	38
4.2 1945. Tartu linna üldplaan.....	39
4.2.1 Supilinna kavandatu	40
4.2.2 Karlovasse kavandatu	41
4.3 1945. Ehitiste paigutamise skeem 1946–1950.....	43
4.3.1 Supilinna ja Karlovasse kavandatu	43
4.4 1947/1954. Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt.....	44
4.4.1 1951. aastal koostatud tsoneerimiskava.....	45
4.4.1.1 Karlovasse kavandatu ja realiseeritu.....	45
4.4.1.2 Karlovas realiseeritu.....	46
4.4.1.3 Supilinna kavandatu	47
4.4.1.4 Supilinnas realiseeritu.....	49
4.5 1950. Tartu linna keskrajooni punaste joonte plaan	49
4.5.1 Supilinna kavandatu	49
4.5.2 Karlovasse kavandatu	50
4.6 1952. Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt	51
4.7 1959. Tartu linna planeerimise projekt (generaalplaan).....	53
4.7.1 Karlovasse kavandatu ja realiseeritu	55
4.7.2 Supilinna kavandatu ja realiseeritu	56
4.8 1963. Tartu generaalplaan ja tsoneerimiskava.....	56
4.8.1 Karlovasse 1963 kavandatu	57
4.8.2 Supilinna 1963 kavandatu	58
4.9 1965. Tartu generaalplaani korrektuur	60
4.9.1 Karlovasse kavandatu 1965.....	61
4.9.2 Karlovas realiseeritu	61
4.9.3 Supilinna 1965 kavandatu	62
4.9.4 Supilinnas realiseeritu.....	63
4.10 1974. Tartu generaalplaan.....	63
4.10.1 Ülevaade lammutatavast elamufondist.....	65
4.10.2 Elamufondi karakteristik kaart.....	65
4.10.3 Linna keskosa kaart.....	66
4.10.4 Põhijoonis.....	68
4.10.5 1974. aasta planeeringu kriitika	73

4.11	Kokkuvõte ja järeldused	75
5.	Soome ja Rootsi puitlinnaosade saatus pärast Teist maailmasõda	77
5.1	Soome ja Turu linn.....	77
5.1.1	Enne Teist maailmasõda	77
5.1.2	Pärast Teist maailmasõda	78
5.2	Rootsi, Göteborgi linn ja Haga linnaosa juhtum	82
5.2.1	Enne Teist maailmasõda	82
5.2.2	Pärast Teist maailmasõda	82
5.3	Kokkuvõte	88
6.	Kokkuvõte	90
7.	Summary	95
8.	Kasutatud kirjandus ja allikad	99
9.	Lisad	107

1. Sissejuhatus

Linnade mitmekihiline hoonestus on kujunenud ühiskonna arenedes, erinevate ajajärgude vajadustest ja nendega kohanemisest. Linnade tihe keskkond on alati olnud pidevas muutumises. Teise maailmasõja järgne soov hüljata senised praktikad ja sellega koos varasemad linnaehituse kihistused oli tolleaegsetes oludes loogiline eesmärk. Nõukogude linnaehituse püüd luua täiesti uut linna on jätk varasematele ajaloolistele pöördepunktidele linnaehituses.

Eesti ja selle lähinaabrite linnade kujunemist enne Teist maailmasõda mõjutasid paljud asjaolud. Riiklik ja kohalik seadusandlus määras hoonete ja tänavate kuju, ehitusmaterjali valikul sai määravaks selle kättesaadavus ja hind. Puit oli siinkandis kõige levinum ehitusmaterjal just odavuse tõttu. Kui Eesti ajaloolistes linnakeskustes keelati tuleohutuse parandamiseks puidust ehitamine 18. sajandi lõpus, siis linnakeskusest väljaspool sai puidust ehitamine erilise hoo sisse just 19. sajandi lõpus, seoses linnastumise ja raudtee rajamisega. Soomes võideldi pidevalt puhkevate ulatuslike tulekahjude vastu puitlinnades tänavaid laiendades, rohevöösid luues ja vaid ühekorruselisi puithooneid lubades. Rootsis olid lubatud kuni kahekorruselised puithooned.

Aedlinnade idee jõudis Eestisse koos iseseisvumisega ja seda rakendati siin edukalt. Linnaplaneerimine toimus peamiselt linnaosade kaupa, sh oli kavas uuendada pea kõik vanalinnad.¹ Kuna ei Tallinn ega ka Tartu olnud sellises mastaabis suurlinnad, mis oleksid vajanud uue linnakeskuse loomiseks suuremahulist vanema kihistuse eemaldamist, siis lammutati pealinnas kahe ilmasõja vahel pigem üksikuid hooneid, mis tänavate laiendamisele ja uutele hoonetele ette jäid.

Rootsis ja Soomes aga, kus sõjas vähem kahju kannatati, aga kortereid siiski nappis, oli tarvis uue jaoks vana arvelt ise ruumi teha. Kaasaja mugavusi mitte pakkuvatele ligi sajandivanustele hoonetele oli lihtne külge pookida vaesust ja õnnetut minevikku sümboliseerivat taaka, mis uuendusmeelsete tegevust õigustaks. 1950. aastate lõpus alanud lammutustööd said kesta vähemalt 10 aastat, enne kui esimesed protestid kõlama hakkasid.

Teise maailmasõja purustused Eesti linnades pakkusid uuele linnaehitusele võimalust ning seda sooviti ka kasutada. Puithoonetega kunagisi eeslinna, mida kaasajal

¹ Lilian Hansar, „Uued majad vanas linnas Tallinna ja Kuressaare kaheksa maja näitel”, *Järelevastamine. Kaur Altoale*, toim. Anneli Randla (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017), 213.

tunne miljööväärtuslike aladena, siis säilitamisväärteteks ei peetud. Nende näguripäevad algasidki nõukogude ajal, mil kehtis sanitaarses olukorras olnud piirkondi aitas kritiseerida selleks ideoloogiliselt soodne taustsüsteem. Kapitalismi tingimustes 19. sajandi lõpust alates kaootiliselt linna ümber tekkinud aguleid süüdistati senise ühtlase ja arhitektuurselt tervikliku ilme hävitamises.²

Kohe pärast Teist maailmasõda algas linnade korrastamine ja ülesehitustöö, mille läbimõeldud käik vormistati generaallaanidena. Kui esialgu usuti taastamisvõimalusse (1947. a võeti kaitse alla nii vana Narva kui Tallinna Toompea), siis üsna pea sai selgeks, et varemets linnade vanal kujul ülesehitamiseks pole jõudu ega poliitilist tahet.³ Tartus hävis Teises maailmasõjas üle 50% elamufondist, mis tähendas, et eluruumide nappuse leevendamine oli üks peamisi uue võimu eesmärke. Stalinistlikud linnaplaanid nägid ette isegi vanalinnade asemele uute ehitamise, ilmselgelt ei olnud selles kontekstis puidust ajaloolistel eeslinnadel nõukogudeaegses pärandikontseptsioonis kohta.

Oli tavapärane, et generaallaanides käsitleti varasemat hoonestust rekonstrueeritavana, mis tähendas reeglina asendamist alguses 2, hiljem 3–5 korruseliste kivist majadega.⁴ Linnade senisest ulatuslikumat uuendamist võimaldas pidevalt uute generaallaanide koostamine ja eraomandi riigistamine, kuid tegelikkuses muudeti väljakujunenud linnastruktuure vähe ja uusi hooneid ehitati pigem tühjadele aladele, kus ehituse ruutmeetri hind oli võimalik madal hoida. Puitlinnaosad säilisid olenemata sellest, et kõigis nõukogudeaegsetes planeeringutes nende rekonstrueerimine ette oli nähtud.

Planeerimisteooriate mitmekesisitudes pööratakse linnade kavandamisel järjest enam tähelepanu sellele, kuidas ruum inimest mõjutab. Ajalooliste keskkondade kaitseni jõutakse 1964. aastal koostatud Veneetsia harta vaimus esmalt Tallinnas (vanalinna kaitseala 1966) ja siis väiksemates linnades (Tartus, Viljandis, Võrus, Rakveres, Haapsalus, Pärnus, Kuressaares, Paides ja Lihulas vanalinnade kaitsetsoonid 1973).⁵ 1972. aastal Rootsis toimunud puitlinnade seminarist jõuab info ka Eestisse ja

² *Eesti arhitektuuri ajalugu*, peatoim. Harald Arman (Tallinn: Eesti Raamat, 1965), 408.

³ Hansar, „Uued majad vanas linnas Tallinna ja Kuressaare kaheksa maja näitel”, 213.

⁴ Erandiks on Tammelinna ja Tähtvere linnaosad, mis Teise maailmasõja järgselt olid vastavalt ca 30 ja 20 aasta vanused. Neid peeti piisavalt heas seisus olevateks ja parema arhitektuurse tasemega piirkondadeks.

⁵ Riin Alatalu, „Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti ENSV-s”, *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 18 (3–4) (Tallinn, 2009), 88, 90.

puitarhitektuuri väärtusest kirjutab⁶ Leonhard Lapin, kes koos Tallinna kooli arhitektidega võtab 1970. aastate teisel poolel arhitektuuri ja keskkonna seoste teema oma südameasjaks, raputades sellega puhtaverelisse modernismi kinni jäänud vanemat arhitektide põlvkonda. Puitarhitektuurist hakatakse järk-järgult rääkima ja väikelinnade muinsuskaitsealade raamides ka kaitsma, kuid vanalinnadest väljaspoole jõuab nende kaitsmine alles 1990. aastate teisel poolel (esimesena Tartus) ja uuel aastatuhandel, mil miljööala mõiste planeerimisseadusesse sisse kirjutatakse ja sellega kohalike kaitsealade loomiseks võimalus luuakse.

Historiograafia

Puitlinnaosade käekäigule nõukogude ajal ei ole Eesti muinsuskaitse ega kunstiajaloos põhjalikumalt tähelepanu pööratud. Süvendatult on käsitlenud muinsuskaitsealade kujunemist Lilian Hansar⁷, Riin Alatalu⁸ ja Sirli Naska⁹; muinsuskaitse tegevust Eestis erinevate etappide kaupa samuti Riin Alatalu¹⁰ ja mitmed teised¹¹. Kui esimene muinsuskaitseala moodustati 1966. a Tallinnas, siis esimesed miljööalad alles 1995. aastal Tartus. 1990. aastatel puidust linnaosade väärtustamise ja isegi kaitsetingimuste määramiseni jõudmist võib pidada eesrindlikuks, kuna ehitusseadusesse jõudis miljööala mõiste esmakordselt alles 2002. aastal ja planeerimisseadusesse 2003. aastal.

Miljööalade kujunemist on laiemas võtmes käsitlenud Lilian Hansar ja Leele Välja¹², objektipõhiselt aga mitmed autorid¹³, kuid tulenevalt miljööala mõiste uudsusest¹⁴ nii

⁶ Leonhard Lapin, „Tallinna puitarhitektuur”, *Kunst ja Kodu*, 1 (1974), 17.

⁷ Lilian Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks. Linnehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13. –20. sajandil*, doktoritöö (Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2010).

⁸ Riin Alatalu, „Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti ENSV-s”, *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 18 (3-4) (Tallinn: 2009).

⁹ Sirli Naska, *Muinsuskaitsealade kujunemine ja korraldus. Eesti ja teiste Euroopa riikide võrdlev analüüs*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2011).

¹⁰ Riin Alatalu, *Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis*, doktoritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012).

¹¹ Kristina Jõekalda, *Eesti muinsuskaitse ja võõras pärand: Muinsusteadlikkuse kujundamine 1920.–30. aastatel*, magistratöö, (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010); Mihkel Vooglaid, *Muinsuskaitse ja restaureerimine Eestis Euroopa kultuuripärandi kaitse ja ennistamise taustal aastatel 1965–1975*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2006); Matis Rodin, *Muinsuskaitse sõlmpunktid aastatel 1944 kuni 1955, peamised arengujooned stalinistlikus muinsuskaitstes Nõukogude Eesti näitel*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005); Madis Roosalu, *Arhitektuurimälestiste kaitse ja ennistamine Eesti NSV-s 1955–1965*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005).

¹² Lilian Hansar, *Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad. Hindamise alused ja meetodika*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2002); Leele Välja, *Miljööväärtusliku puitasumi väärtuste määramine ja kaitse*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2004).

¹³ Triin Talk, *Puitasumi areng miljööalana Kalamaja näitel*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2014); Jane Pärnamaa, *Kärdla linna miljööväärtuslik hoonetusala, väärtused ja kaitsetingimused*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012).

kultuuriloos kui seadusandluses, piirduks seal ajaliselt eelkõige vahemikuga 1990. aastate lõpust 21. sajandini. Gentrifikatsiooni ehk aadeldumist 2000. aastate alguses käsitleb Kati Männik.¹⁵ Muutusest ruumilise planeerimise paradigmas ühe Tartu puitlinnaosa, Supilinna näitel on doktoritöö¹⁶ kirjutanud maastikuarhitekt Mart Hiob, keskendudes viimastele aastakümnetele, kuid andes ülevaate ruumilise planeerimise ajaloost laiemalt.

Probleemi püstitus ja eesmärk

Pea viiskümmend aastat kestnud nõukogude ajal koostati Tartu linna kohta 8 generaalplaani. Kõigis neis oli ette nähtud amortiseerunud elamute lammutamine ja uutega asendamine. Olenemata suurtest rekonstrueerimise plaanidest, enamus neist sotsialismiaastate jooksul ei realiseerunud. Selle tõttu on Eestis ja Tartus säilinud terviklikuna hulgaliselt ajaloolisi puitlinnaosi. Käesoleva töö eesmärk on uurida põhjuseid, miks kavandatud linnaosade rekonstrueerimised lammutamise teel teoks ei saanud. Kas küsimus oli rahaliste vahendite nappuses või sai probleemiks operatsiooni keerukus? Kas kavandatut teostades oli võimalik tegutseda vabalt või kogesid võimud ka vastuseisu? Milline oli toonane planeerimise protsess? Kuivõrd mõjutas siintoimuvat rahvusvaheline kontekst?

Vastusteni jõudmiseks on analüüsitud nõukogude ajal Tartu linna kohta koostatud üldplaneeringuid, nende kajastamist ajakirjanduses ja erialakirjanduses. Lisaks on vesteldud planeeringute ja linnaehitusega kokkupuutunud isikutega, et heita valgust toonase linnaehituse telgitagustesse, mis enamjaolt avalikustamisele ei kuulunud.

Töö annab ülevaate rahvusvahelistest teooriatest ja protsessidest, mis toimusid peamiselt 20. sajandil ning mille lõpptulemuseks oli keskkonna ja selle erinevate kihistuste võrdne väärtustamine arhitektuuris, linnaehituses ja muinsuskaitstes. Puitlinnaosa kui inimõõtmelise keskkonna esmakordsed esiletõustmised langesid ajaliselt kokku modernistlik-optimistliku tüüpse linnaehituse kriitikaga 1970. aastate

¹⁴ Oliver Orro, „Süsteematiliste unistuste aeg. Muinsuskaitsealade planeeringutest Eestis 1960.–1980. aastatel, *Aja lugu. Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost*, toim. Anneli Randla (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016), 128, 129; Välja, *Miljööväärtusliku puitasumi väärtuste määratlemine ja kaitse*, 11.

¹⁵ Kati Männik, *Gentrifikatsiooniprotsess: Tartu Supilinna näitel, aastatel 2003 – 2007*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2008).

¹⁶ Mart Hiob, *The Shifting Paradigm of Spatial Planning in Estonia: The Rise of Neighbourhood Participation and Conservation of Built-up Areas through the Detailed Case Study of Supilinn, a Historic Suburb of Tartu City, Estonia*, doktoritöö (Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž, 2016).

alguses, kui vastvalminud uued linnaosad osutusid harjumatult kõledaks elupaigaks, kus inimene end hoolimata ootustest mugavalt ei tundnudki.

Käsitletud on nõukogude aja arhitektuuripoliitikat ja selle suhet puitarhitektuuri. Olgugi, et tegevus toimus uue võimu poliitiliselt laetud keskkonnas, ei jäänud ka kohalik arhitektuuriteooria välismaiste mõjutusteta. Siiski domineeris 1950. ja 1960. aastatel tugev mineviku (traditsiooni) ja tuleviku (modernismi) vastandamine, mille käigus varasemat linnaehituse tava võimalikult kehvast valguses näidata püüti.

Eesmärgiga asetada Eestis ja Tartus toimuv laiemasse konteksti, on toodud võrdluseks samal ajal Rootsi ja Soome puitlinnaosades toimuvad protsessid. Kuna seal toimunu oli ka meil ametlikult eesmärgiks seatud, annab see aimu, mis oleks võinud siinsetes puitlinnaosades planeeritu eduka elluviimise puhul juhtuda.

Uurimisküsimused

Uurimisküsimused eelnevast lähtuvalt on:

1. Kuidas käsitleti puitlinnaosi nõukogude aja arhitektuuripoliitikas? Kuidas mõjutasid ajaloolise keskkonna väärtustamist rahvusvahelised teooriad?
2. Miks Tartu puitlinnaosadesse nõukogude aja generaallaanides kavandatu ei realiseerunud?
3. Kuidas õnnestus Soomel ja Rootsil pärast Teist maailmasõda lammutada nii suures mahus puitlinnaosi?

Struktuur

Magistritöö on sisult jaotatud kolme ossa. Esimese osa tööst moodustab sissevaade valdkonda identifitseerivatesse teooriatesse, hõlmates endas esmalt ülevaadet linnaehituse, planeerimise ja muinsuskaitse teooriatest eelkõige 20. sajandil, aga ka sellele eelnevatel sajanditel. Sellele järgneb pilk nõukogudeaegsesse arhitektuuripoliitikasse, andes ülevaate kohalikest suundumustest, mis eri kümnenditel ehituse valdkonnas valitsesid, ja poliitilisest olukorrast, mis päädis vajaliku seadusandluse kehtestamisega.

Töö keskosa moodustab Tartu üldplaneeringute ja nende seletuskirjade ja muude täiendmaterjalide analüüs alates 1942. aastast kuni 1974. aastani, mil Tartu kohta viimane generaallaan kehtestati. Lisaks kaheksale generaallaanile analüüsin ka kahte planeeringut, mis ei käsitle kogu linna territooriumi, kuid võimaldavad saada täiendavat infot. Järelduste tegemise lihtsustamiseks on luubi alla võetud

mastaapsemad muudatused, mis toona Tartu puiteeslinnu puudutasid. Analüüsitud ei ole seega kogu planeeringut, vaid just tänastele miljööladele kavandatud konkreetsetes asukohtades.

Ühe juhtumina on uuritud uue silla (praeguse Sõpruse silla) kavandamist ja sellega seotud läbimurret Karlovast Riia tänava suunas. Teise juhtumina on uuritud erinevates planeeringutes Supilinna alale kavandatud. Kolmanda juhtumina on põgusalt uuritud kesklinnas Struve ja Kitsa tn vahele hotelli kavandamist, mille tulemusel oleksid mitmed puithooned kuulunud lammutamisele ning mis tõstatas esmakordselt diskussiooni puitmajade väärtuse üle laiemalt.

Lisaks planeeringute analüüsile, kasutatakse järeltunde tegemiseks toona valdkonnas tegevate inimeste mälestusi nii trükis (Raul-Levroit Kivi) kui töö tarvis läbiviidud intervjuude vormis (Martti Preem, Lea Metspalu, Ivar Lõbu, Enriko Talvistu).

Kolmandas osas on toodud võrdluseks samal ajal naaberriikide Rootsi ja Soome puitlinnaosades toimuv. On teada, et seal hävis modernismi usus suur osa puitlinnaosi ning tänu sellele hinnatakse algupärasena säilinud piirkondi seal tänapäeval väga kõrgelt. Vähe on seni olnud infot selle kohta, kuidas ja mis tingimustel nende alade rekonstrueerimine (seal kasutati mõistet „saneerimine”) teoks sai. Antud töös on selgitatud sealseid hästi toimivaid protsesse, mis tagasid ajalooliste kvartalite asendamise uute elamumassiividega.

Lisaväärtust annavad tööle üldplaneeringute digiteeritud koopiad. Tartu kohta koostatud üldplaneeringud asuvad erinevates arhiivides ning osa neist ei ole varem digiteeritud. Antud töö tulemusena on Tartu linna kohta nõukogude ajal koostatud üldplaneeringud koondatud ühte kohta kokku. Tänu sellele on edaspidi võimalik Tartu näitel saada graafiline ülevaade toonastest suundumustest linnaplaneerimises.

2. Linnaehitus, -planeerimine ja kultuuripärand.

Teooriad, kontseptsioonid ja hartad

2.1 Linnaehituse ja planeerimise teooriad

Linn kui mitmekülgseid võimalusi pakkuv elukeskkond on uurijatele huvi pakkunud aastasadu. Linn saab olla planeeritud ja planeerimata. Kui esimese puhul pannakse selle geomeetiline kuju ühel hetkel paika ja alustatakse ehitust, siis teise, spontaanse linna puhul kasvab see orgaaniliselt, lastes kujuneda geomorfsel muustril.¹⁷ Enamus ajaloolisi linna on segu nendest kahest, ettekavatsetud ja isetekkelistest sekkumistest. Seega kujunesid keskaegsed linnad strateegiliste, majanduspoliitiliste, logistiliste ja looduslike tegurite koosmõjul, olles struktureeritud tänavate, väljakute ja linnamüüri.¹⁸ Keskajal oli linnade ehitamisel lisaks kaitse ja majanduse edendamise eesmärgile ka religioosne surve. Umbes 1270. aastal rõhutab püha Aquino Thomas, et linn on täiuslik kogukond ning seda elamisviisi tuleks eelistada teistele.¹⁹ Ühiselu võimaldab üksteist aidata, elada vooruslikku elu ja levitada vajalikku infot (sh jumalasõna). Linnade ehitamise, kuningliku maailmaloomise ekvivalendi kohustus lasus kuningal. Renessansist alates on linna käsitletud kui terviklikke kunstiteoseid, mis lisaks arhitektuurile väljendus ka planeeringutes.²⁰ Geomeetris-sümmeetrilise plaaniga ideaalse selguse ja korra linna seostati võimu ja koloniseerimisega.²¹ Kaasaegse linnaplaneerimise esimesed katsed jäid 19. sajandi algusesse, kuid süsteemsed teooriad ja praktikad arenesid välja sama sajandi lõpuks ja uue alguseks. Nõudmise selle järele tekitas linnaelanike, eelkõige töölisklassi ebatervislikud elamistingimused.²²

19. sajand. Linnad vajavad muutusi

Kolm sajandit oli Euroopas linnade ehitamisel eesmärgiks täiuslik kord, kuid 18. sajandi lõpuks hakati arhitektuuri klassikalises keeles ja autoritaarsuses kahtlema.²³

¹⁷ Spiro Kostof, *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History* (London: Thames & Hudson 2009, esmatrükk 1991), 43.

¹⁸ Lilian Hansar, „Eesti vanalinnade plaanistruktuuri tüpoloogia 13.–17. sajandil”. *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 18 (3–4) (Tallinn, 2009), 53.

¹⁹ Kostof, *The City Shaped*, 110.

²⁰ *Ibidem*, 51.

²¹ *Ibidem*, 99.

²² Hiob, *The Shifting Paradigm of ...*, 11.

²³ Jussi S. Jauhiainen, *Linnageograafia. Linnad ja linnauurimus modernismist postmodernismini* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), 72.

Kõige paremini on see jälgitav Inglismaal, kus gootika elavnemise vaimus kavandati väikelinnu keskajast inspireeritud mustreid kasutades.²⁴ Ameerika Ühendriikides võeti maalilise eeslinna kavandamisel eeskujuna inglased, eelkõige nende 18. sajandi inglise aiast.²⁵ 19. sajandi teisel poolel kavandati sealseid eeslinna orgaaniliste mustrite järgi, kus kvartalid olid melonikujulised ja linnaosa plaan võis välja näha kui puutüvi oma käänuliste okstega. Selle loogiliseks jätkuks oli 1898. aastal ilmunud Ebenezer Howardi raamat aedlinna teooriast (*To-Morrow, A Peaceful Path to Social Reform*, 1902. aasta täiendatud väljaandes pealkirjaga *Garden Cities of To-Morrow*). Olukorras, kus linnad kasvasid sellise tihedusega, et võimalus looduses viibida jäi linnainimesele järjest kaugemaks, pakkus Howard välja lahenduse, kus ettevõtjale anti linnast välja maa-ala, mahutamaks 30 000 inimest. Linnal pidi olema oma tööstus, sh töökohad, teenindus, valitsus ja kultuurielu, et mitte sõltuda vanast linnast. Linnakese kasvamise piiramiseks loodi selle ümber rohevöö.²⁶ Krundid ise olid suured ja majad paiknesid tänavajoonest tagasiastega, loobudes sellega linnalikust olemusest. Aedlinna idee levis, sest see oli paindlik ja kohandatav erinevate vajadustega. Aedlinn lahendas linnade laienemise probleeme, kuid juba olemasolevate vanade linnade tihendamiga seonduvaid mitte.

Pariisi uuendamine 19. sajandi teisel poolel

Mitmed Lääne-Euroopa suurlinnad olid aga juba 18. sajandiks jõudnud seisu, kus keskajast pärit tänavatevõrgustik ja elamistingimused vajasisid radikaalseid uuendusi, et vastata järjest suurema arvu elanike nõudmistele. 19. sajandi keskpaigas lammutati keskaegseid linnaosi massiliselt, et teha ruumi laiadele bulvaritele ja uutele linnalistele väärtustele, mille üheks oluliseks osaks oli avarus ja mugav ligipääs.²⁷ Pariisi puhul tulenes muudatuste vajadus eelkõige 1840. aastatel linna jõudnud raudteest ja sellega kaasnenud rahvastiku (vahemikus 1852–1870 tõusis Pariisi rahvaarv miljonilt ligi kahele miljonile) ja majanduse aktiivsest kasvust.²⁸ Üheks sellise linnalise uuendamise eestvedajaks oli Seine piirkonna prefekt parun Georges-Eugène Haussmann (1808–1891), kes 1853. aastal keiser Napoleon III väljavalituna asus Pariisis oma programmi ellu viima. Olgugi, et Haussmannil oli laiema üldsuse

²⁴ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 72.

²⁵ Kostof, *The City Shaped*, 73.

²⁶ *Ibidem*, 76.

²⁷ Kostof, *The City Shaped*, 82.

²⁸ Mart Kalm, „Vana Pariisi soolikate väljalaskmine”, *Vikerkaar*, 4-5 (Tallinn, 2004), 98.

poolehoid, ehmatas tema progressibuldooser²⁹ paljusid ja tema mehaanilisele tõhususele seisis vastu opositsioon, rõhudes oma kaitses vanalinna kultuurile, sotsiaalsusele ja ajaloolisusele. Kui prantsusmaal tegeles opositsioon üksikute väärtuslike hoonete kaitsmisega, siis saksamaal vormis Camillo Sitte hausmanliku skaala vastasuse ja kriitika maaliliste vanalinnade ohverdamise geomeetrilisele linnaplaanile linnavormi teooriaks (*Sitte, Camillo. Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundstätzen, 1889*).³⁰ Oma teoses rõhutab ta ajalooliselt kurvika linnaruumi loomulikku tundlikkust, mis võimaldab paremat suhtlemist selle elanike vahel, vastupidiselt lõpmatusse kulgevatele bulvaritele. 1909. aastal hakkas liigrange tänavatevõrgu osas oma kahtlusi ilmutama ka Hausmanni töö jätkaja, öeldes, et mineviku kaunist tööd ei tohi enam rohkem selle ohvriks tuua.³¹ Linnaehituse ajas muutuvad teooriad ja praktikad on seega juba mitme aastasaja vältel tähendanud vanema kihistuse ohverdamist kaasaegsele ning sellesse mustrisse sobib ka 20. sajandi teise poole linnakeskuste uuendamine modernismi tuules.

Linnaplaneerimise ja -geograafia teooriad pärast Teist maailmasõda

Enne Teist maailmasõda, mil planeeringuid tegid enamasti arhitektid, käsitleti ruumilist planeerimist kui arhitektuurset ja linnadisaini puudutavat väljakutset, mille puhul poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed asjaolud olulist rolli ei mängi.³² Linnaplaneerimist mõjutas oluliselt linnageograafia kui teaduse areng, mis algas 1950. aastate lõpus. Linnageograafia teoreetilised lähtekohad on seotud erinevate filosoofiasuundadega (nt positivism, humanism, postmodernism), millest lähtuvad linnauurimismeetodid.³³ Linnageograafias on võimalik rääkida neljast lainest: linnageograafia teadlikustamine (1960. aastad), ühiskondlikustamine (1970. aastad), kontekstualiseerimine (1980. aastad) ja uuenemine (2000. aastad). Pärast Teist maailmasõda, mil teadurid esitasid linnade arengu mudeleid, oli linnaökoloogial ja uuel linnamajandusel suur tähtsus.³⁴ Traditsiooniliselt kirjeldavalt linnageograafialt liiguti teaduslikku linnageograafiasse, kus keskenduti sarnasustele, üldistusele ja

²⁹ Kalm, „Vana Pariisi soolikate väljalaskmine”, 99.

³⁰ Kostof, *The City Shaped*, 83.

³¹ *Ibidem*, 86.

³² *Ibidem*, 12.

³³ Jussi S. Jauhiainen, *Linnageograafia. Linnad ja linnauurimus modernismist postmodernismini* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005), 15.

³⁴ *Ibidem*, 85.

modelleerimisele.³⁵ Uue suuna tingis paljude maailma riikide sõjajärgne vajadus linnade rekonstrueerimise ja planeerimise järele.³⁶

Linnageograafia teine laine ulatus läbi 1970. aastate ja oli seotud positivismi kriitikaga, kus humanismist ja ka marksismist mõjutatud linnageograafid kritiseerisid teadusliku linnageograafia „naiivset objektiivsust” ja loodusteadustel põhinevate universaalsete teooriate ja mõistete kasutamist³⁷. Humanistlik lähenemisviis kritiseeris ka positivistliku linnageograafia ideaali linnast kui majanduslikult võimalikult kasulikust, kuid visuaalselt monotoonsest linnaümbrusest.³⁸ Humanistlikus linnageograafias sai inimesest subjektiivne ja loov üksikindiviid ning inimühiskonna olulisteks elementideks said kogemused, tähendused, teadlikkus, tegevus, loovus ja väärtused.³⁹ Koha tähendus, kompleksne linnamaastik ja linnas olevate märkide sümboolne sfäär olid humanistliku linnageograafia aluspõhimõtted.⁴⁰

Moodsa linnaruumi kriitikast kasvas välja postmodernism. Postmodernism suhtus skeptiliselt modernistlikku lähenemisviisi, milles maailma selgitatakse põhiväidete, – tõdede ja –teooriatega.⁴¹ Modernistliku linna funktsionaalsed baastõed ja linnaruumi jagamine elamise, töötamise, vabaaja ja liikluse vahel seati kahtluse alla. Postmodernism väidab, et modernism põhines ratsionaalsusel, intellektuaalsel teadmisel, korra otsimisel ja maailma organiseerimisel.⁴²

Postmodernismi alguseks peetakse 1972. aastat, mil lammutati sotsiaalelamud St. Louisis USA-s. Elamud, mis pidid lahendama kõik sotsiaalsed probleemid, hoopis kultiveerisid rahutusi ja vandalismi. Majade lammutamine lõpetas sümboolselt usu modernistlikku arhitektuuri kui sotsiaalsete ja esteetiliste küsimuste lahendajasse.⁴³

1980. aastate lõpus saab alguse linnauurimise kolmas laine: kontekstualiseerimine, mis kaasas linnauurimisse erinevad teadusharud, nt antropoloogia, semiootika ning linna hakati vaatlama kui teksti, mida loetakse erinevaid lähenemisviise kasutades.⁴⁴ Uurimisobjektideks said näiteks linna erinevad sümboolsed tähendused ja see, kuidas

³⁵ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 17.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, 16.

³⁸ *Ibidem*, 20.

³⁹ *Ibidem*, 116.

⁴⁰ *Ibidem*, 20.

⁴¹ *Ibidem*, 155.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, 155.

⁴⁴ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 22.

neid tähendusi dekonstrueeritakse, ning milliseid ideloogiaid nende tagant võib leida.⁴⁵

2.2 Kultuuripärandi hoidmine ja konserveerimisteooriad

20. sajandi teaduslik, tehniline ja tööstuslik areng, majandusliku, ühiskondliku ja poliitilise elu uued vormid, paranev kommunikatsioon, mobiilsus ja rahvusvaheline koostöö loovad kriitilise aluse uueks lähenemiseks kunstiajaloo küsimustele. Selle kõigega tihedalt seotuna on konserveerimisliikumine arenenud romantilisest monumentide kaitsest laialdaseks tegevusvaldkonnaks, mida tunnustavad valitsused ja toetavad rahvusvahelised organisatsioonid.⁴⁶

Inimkonna füüsilise kultuuripärandi hoidmise küsimusega tegeleti juba Vana-Roomas, kuid restaureerimise nüüdisaegne põhikontseptsioon kujunes välja 18. sajandil käsikäes läänemaise ajaloomõtte arenguga. 19. sajandil määratleti restaureerimise kontseptsioonid veelgi täpsemalt. Alustati loomulikult tähtsamate monumentide (kirikute ja templite) kaitsmisest ja nende järgmistele põlvetele hoidmisest. 19. sajandi lõpus laienes kaitse järk-järgult ka terviklikele ansamblitele ja 20. sajandil sai selline väärtuspõhimõte järjest enam valdavaks. Üksikobjektidele lisaks tervikliku keskkonna säilitamise püüd viis edasi teooriateni, mis pidasid koha identiteedi loomisel oluliseks erinevaid linnalisi ajalookihistustusi.

19. sajandi lõpp toob endaga kaasa muutuse senises kultuuripärandi hoidmise praktikas. Kaitse alla võetakse lisaks üksikutele objektidele ka ajaloolised külad, vabaõhumuuseumid, linnaansamblid. Suure panuse restaureerimisteooria arengusse andis Alois Riegl (1857–1905). Õigusteadust, filosoofiat, ajalugu ja kunstiajalugu õppinud Riegl oli esimene kultuuripärandi väärtuste süstemaatiline analüüsija ja restaureerimisteooria looja.⁴⁷ Oma teoses „Kaasaegne mälestistekultus: selle olemus ja algupära”⁴⁸ defineerib ta uusaegse konserveerimise väärtused ja kontseptsioonid, tehes vahet „kavatsuslike mälestiste” ja „ettekavatsemata mälestiste” vahel. Väärtused jagas ta kaheks: 1) mälestusväärtused: vanusest tulenev väärtus, ajalooline väärtus ja kavatsuslik mälestusväärtus; ja 2) tänapäevased väärtused: kasutusväärtus, kunstiväärtus, uudsusväärtus ja suhteline kunstiväärtus. Kui 19. sajandil tugines

⁴⁵ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 22.

⁴⁶ Jukka Jokilehto, *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*, (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010), 273

⁴⁷ *Ibidem*, 276.

⁴⁸ Alois Riegl, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*, (Viin ja Leipzig: W. Braumüller, 1903).

säilitamine stiili originaalsusele ja stiiliühtsusele, siis sajandi lõpus tuli ilmsiks väärtustevaheline konflikt. Üha enam oli vanusest tuleneva väärtuse pooldajaid, kes võtsid hilisemate perioodide lisanduste eemaldamist ajalooliselt hoonelt kui patustamist kõige selle vastu, mida vanusest tulenev väärtus esindas. Riegl tabas ära uue kultuurilise paradigma, mis tunnistas, et uuest saab kiirelt vana ja pole olemas absoluutset esteetilist väärtust, vaid meil tuleb osata hinnata looduse loomuliku rolli kunstiväärtuste lagundamisel ajas.⁴⁹

Riegl'i mõtetele reageeris 1905. a Georg Dehio (1850–1932), kes ei nõustunud Riegl'iga konserveerimise eesmärgi osas: lisaks teaduslik-esteetilisele lähenemisele vajati mälestuskultuse põhjenduseks mingit sisemist motivatsiooni: „Me ei konserveeri mälestist selle pärast, et ta on ilus, vaid selle tõttu, et ta on osa meie rahvuslikust eksistentsist”.⁵⁰ Riegl arvestas mälestiste kultust analüüsides ka üha populaarsema looduskaitsega ning jõudis järeldustele: „Mälestised paeluvad meid nüüdsest kui tõendid sellest suurest kontekstist, mille osa me ise ka oleme ning mis loodi ja oli olemas kaua enne meid”. Riegl tunnistas, et on raske leida sobivat sõna selle tunde kirjeldamiseks, mis oli teerajajaks kultuuripärandi kultuse tekkele. Isegi ratsionaalse õigusliku raamistiku loomine ja selle edukus poleks võimalik ilma „selle tunde olemasolu ja levikuta, mis on sarnane religioosse tundega, mis on sõltumatu mingist kindlast esteerikaalasest või ajaloolisest haridusest ja mõistusega hoomamatu, tunne, mille järgi mitte toimida oleks aga võimatu”.⁵¹ Riegl'i teooriate mõjusfäär piirdus eelkõige Põhja-Euroopa ja Saksamaaga.

Austrias jätkas Riegli tööd Max Dvořák (1874–1921), kes propageeris ühtlasi keskkonna- ja looduskaitset. Ta loetles üles mõned peamised ohud mälestistele ja ajaloolisele keskkonnale nii maal kui ka linnas, rõhutades igaühe kohustust kaitsta rahvuslikku pärandit, mis ulatus üksikute kunstiteostest interjööride ja ajalooliste hooneteni, konservatiivse linnaplaneerimise ja looduskaitсени. Tema vaateid konserveerimisele, mis pidi hõlmama kogu kultuuripärandit, jagasid teisedki, näiteks Adolf Loos (1870–1933). Vastavalt sellele kontseptsioonile laienes pärandi mõiste monumentidelt ajaloolistele aladele ja tähelepanuväärsetelt loodusobjektidelt tervele maastikule.⁵²

⁴⁹ Margaret Iversen, *Alois Riegl: Art History and Theory* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1993), 33.

⁵⁰ Jokilehto, *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*, 278.

⁵¹ *Ibidem*, 279.

⁵² *Ibidem*, 281.

2.3 Rahvusvahelised hartad ja nende mõju Nõukogude Eestis

Teooriate küpsedes järgnesid neile rahvusvahelised hartad, mis sõnastasid kultuuripärandi hoidmise eesmärgke laiema üldsuse ja kõigi asjaosaliste tarvis. Kuigi üldisi eesmärgke kandvad hartad võimaldasid tõlgendamist laias skaalas, hoidsid need siiski järjest enam mitmekülgse pärandipagasi kurssi.

1931. aastal, esimesel rahvusvahelisel mälestiste arhitektide ja tehnikute kongressil⁵³ vastu võetud Ateena hartas pandi kirja seitsmepunkiline manifest, millele üleilmne konserveerimine edaspidi tuginema pidi. Ette nähti nii tegev- kui nõuandvate organisatsioonide loomist; vigade vältimiseks näidisobjektide restaureerimise kriitikat; kohalikku, säilitamisega seotud seadusandlust ja väärtuslikele paikadele range kaitse kehtestamist. Harta seitsmes punkt nõuab, et tähelepanu pöörataks ka ajaloolisi paiku ümbritsevate piirkondade kaitsele.⁵⁴ Eesmärgiks võeti mälestiste restaureerimise vältimine ja neile pideva hoolduse tagamine. Vältimatu restaureerimise puhul ei tohtinud eelistada üht ajastut teisele. Soovitati vastuseisu vältimiseks hoida asjaajamine võimalikult avalik ning pakkuda omanikele hüvitist lisakulutuste eest.

Nõukogude Eesti linnaplaneerija ja ehitaja oli pärast Teist maailmasõda olukorras, kus varasemalt oli vaid ühel korral koostatud kogu linna hõlmav üldplaneering – Eliel Saarineni Suur Tallinna konkursi võidutöö 1913. aastast.⁵⁵ Kuigi vabariigi ajal koostati mitmeid põhjalikke linnalisi analüüse (nt Edgar Kanti juhendamisel koostatud Tartu linna analüüs), ei vormunud need kunagi planeeringuteks. Olgugi, et sotsialistlike riikide bloki ajalooline baas kultuuripärandi kaitsmiseks oli samasugune nagu Lääne-Euroopas, tingis uus poliitiline olukord neis riikides erilise olukorra. Erinevused maade vahel säilisid ja rahvuskultuurid jäid tajutavaks, olenemata sellest, et planeerimisel võeti aluseks üleliidulised normid ja metoodilised juhendid.

Kohe pärast sõda oli üldiseks poliitiliseks suunaks hävinud hoonete ülesehitamine (1947 kehtestati kaitsealad – Tallinna Toompea (13.–19. saj) ja Vana-Narva (15.–18. saj). Kultuuripärandi kaitsmisel võttis sotsialistlikes riikides liidripositsiooni Poola, taastades oma hävinud linnasüdamed kiiresti.⁵⁶ 1961. a võeti vastu Eesti NSV kultuurimälestiste kaitse seadus, mis võimaldas kuulutada kompleksiselooga

⁵³ First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Ateena, 1931.

⁵⁴ *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*, (Athens, 1931)

<https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

⁵⁵ Hiob, *The Shifting Paradigm of..*, 17.

⁵⁶ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 85.

kultuurimälestisi neid ümbritsevate kaitsetsoonidega Eesti NSV Ministrite Nõukogu poolt riiklikeks muinsuskaitsealadeks.

1962. aastal toimus UNESCO⁵⁷ egiidi all Pariisis kohtumine⁵⁸, kus käsitleti inimese ja looduse loodud kultuuriväärtusliku keskkonna ohtu sattumist ja kaitsmise vajadust tulenevalt ühiskonna kiiretest arengutest ja juba tekitatud kahjustest. Sama kohtumise olulisusele viitas Helmi Üprus 1976. aastal, kui selgitas, et minevikus tehtud vigu (Narva vanalinna hävitamine) ei tohi korrata ning edaspidi peab „urbaniseerumisnähtustega tekkinud probleemiaheliku lahendades olema hinnangute aluseks linnehitusajaloo põhjalik tundmine ja selle kompleksne teaduslik läbitöötamine”.⁵⁹ Ta tunnistas, et samu küsimusi käsitletakse iga-aastastel ICOMOS⁶⁰i kohtumistel, kus ka NSV Liidu ICOMOSi komitee osaleb, kuid Eesti NSV esindajad on saanud seal osaleda vaid paar korda, misõttu on konverentside rikas sisu jäänud neile kättesaamatuks ning nad on pidanud olema jalgrattaleiutaja osas.⁶¹

Veneetsia hartas⁶² sõnastati veendumus, et ajaloolise monumendi olemus ei seisne vaid üksikus arhitektuurses teoses, oluline on ka selle linnaline või maaline ümbrus, mis sisaldab endas jälgi olulisest kultuurilisest tegevusest. See ei kehti ainult suurte monumentide, vaid ka tagasihoidlikkumade puhul, millele on lisandunud kultuurilist tähendust aja möödumine. NSVL tunnustas küll mälestiste restaureerimisel 1964. aastal vastuvõetud Veneetsia hartat, kuid see ei takistanud neid erinevaid lähenemisviise kasutamast.⁶³

Reaktsioonina keskkonna väärtustamisele hakkasid juba 1960. aastatel Tallinna vanalinnaga tegelema Helmi Üprus ja Rein Zobel. Põhjamaades hakkas 1960. aastate lõpus tekkima vastureaktsioon puitpiirkondade laiaulatuslikule lammutamistele linnade moderniseerimise lainearjal.

ICOMOS, ülemaailmne ekspertorganisatsioon, mis propageerib ajalooliste hoonete ja väärtuslike piirkondade uurimist ja kaitset, korraldas 1967. aastal rahvusvahelise

⁵⁷ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

⁵⁸ *UNESCO koduleht*, Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, kasutatud 4. jaanuar 2019, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13067&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

⁵⁹ Helmi Üprus, „Ajalooliste linnade ja ansamblite komplekssest uurimisest”, *Sirp ja Vasar*, 24. september 1976, 3.

⁶⁰ *The International Council of Monuments and Sites*, Üprus kasutab oma artiklis lühendit ICOMAS.

⁶¹ Üprus, „Ajalooliste linnade ja ansamblite komplekssest uurimisest”, 3.

⁶² *ICOMOS koduleht*, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, The Venice Charter (Venice, Italy, 1964), https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

⁶³ Jokilehto, *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*, 27.

konverentsi linnade kasvu, ohtude, muutuste ja kaitse teemal.⁶⁴ Selleni oli viinud juba üle kümnendi toimunud ulatuslikud linnakeskuste uuendamised terves Euroopas, mis positivismi ja modernismi usus ähvardasid kaotada senise linnakeskuste ajaloolise mitmekihilisuse. Modernistlikule linnaehitusele hakkasid vastu seisma arhitektid ja ajaloolased, kes soovisid, et monotoonse linnaruumi asemel säilitataks selle erinevad kihistused ning traditsioonilisest arhitektuurist osataks enam eeskuju võtta.

Põhjamaade koostööprojekt, mille eesmärk oli hoida ohtu sattunud puitlinnu, päädis 1972. aastal konverentsiga, mis pööras puitlinnade väärtustamise ajaloos uue lehekülje.⁶⁵ Seda sündmust kajastas arhitekt Leonhard Lapin ka Eesti ajakirjanduses.⁶⁶ Uued, mitmekihiline linnaruumi propageerivad arhitektuuriteooriad jõudsid üsna kiirelt ka rahvusvahelistesse kultuuripärandit käsitlevatesse dokumentidesse. Esimese rahvusvahelise dokumendina, kus on sõnastatud ajalooliste linnade kui arhitektuuripärandi kaitse, koostati 1975. aastal Amsterdami harta⁶⁷, mille teemaks oli Euroopa ühise arhitektuuripärandi kaitsmise vajadus ja selleks vajalike meetmete tarvitusele võtt. Pärandi kaitse eelduseks peeti harta järgi muuhulgas uut seadusandlust, rahalist abi ning uue põlvkonna ja avalikkuse teadlikkuse tõstmist haridusprogrammidega. Juhiti tähelepanu gentrifikatsioonist hoidumisele ehk rõhutati, et võimalusel peaks ajalooliste piirkondade korrastamisel säilima sealse elanikkonna mitmekesisus.

1976. aastal andis UNESCO välja soovitused ajalooliste alade kaitse ja rolli kohta kaasajal, rõhutades erinevate ajalooliste kihistuste olulisust linna olemuse ja inimeste identiteedi kujunemisel.⁶⁸ Soovitustes juhiti tähelepanu, et nende kihistuste eemaldamine viib sotsiaalse segaduseni isegi siis kui majanduslikult see kahju tuua ei pruugi. Väärtustati üksikuid ehitisi ümbritsevat keskkonda, mis pidid säilima ühtse tervikuna.

1987. aastal vormistab ICOMOS Washingtoni hartas põhimõtted ja juhised, mida tuleks ajalooliselt väärtuslike aladega (sh väiksemate linnakeskuste, alevite,

⁶⁴ *International Conference on Urban Growth, Threats, Changes and Protection Issues*, (Caceres, Spain, 1967).

⁶⁵ *Põhjamaade puitlinnade projekt 1972*, kasutatud 28.11.2018,

<http://www.sadanvuodensatoa.fi/artikkelit/pohjoismainen-puukaupunkiprojekti-1972>

⁶⁶ Lapin, „Tallinna puitarhitektuur”, 17.

⁶⁷ *ICOMOS koduleht*, The Declaration of Amsterdam (Amsterdam, Netherlands, 1975),

<https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>

⁶⁸ *Unesco koduleht*, Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas (1976), http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

linnaosade ja kvartalitega) tegelemisel aluseks võtta.⁶⁹ Harta preambulist loeb välja, et endiselt ohustas kadumine paljusid ajaloolisi linnu ja linnaosi, kuna neid ei osatud inimkonna mälu seisukohast oluliseks pidada. Seega nähti tungivat vajadust panna kokku, lisaks Veneetsia hartale, eraldi rahvusvaheline dokument, mis käsitleks linnu ja linnalisi asulaid. Eesmärgiks oli rõhutada, et tähelepanu väärivad ka üsna väikeses skaalas kultuurikeskkonnad, kuna moodustavad osa suuremast inimkonna mälest.

***Genius loci* ehk koha vaimu teooria**

Norra arhitektuuriteoreetik Christian Norberg-Schulzi (1926–2000) raamat *Genius Loci* keskendub koha vaimu olemuse ja tähenduse defineerimisele, geograafia ja arhitektuuri vahelistele suhetele, arhitektuuripsühholoogiale ja koha tähendusele linnas.⁷⁰ Antud teos suunas arhitekte ja linnauurijaid järjest enam tähtsustama keskkonna mõju inimesele. See selgitas, et koha vaim koosneb looduslikust ja inimese loodud keskkonnast. Tugev koha vaim on paigal siis, kui mõlemad neist on hästi õnnestunud, mis väljendub selles, et lisaks tugevale visuaalsele kujule tunnetatakse neid müstilistena.⁷¹ Koha tunnetamisel mängivad olulist rolli sellega samastumine (ing k *identification*) ja seal orienteerumine (ing k *orientation*). Moodsas ühiskonnas seevastu on enamus tähelepanu suunatud orienteerumise praktilisele funktsioonile, samas kui kindlaksmääramine (samastumine) on jäetud juhuse hooleks. Selle tulemusena on tõeline viibimiskoht psühholoogilises mõttes asendatud võõrandumisega.⁷²

Norberg-Schulzi leidis, et võõrandumise vältimiseks on oluline samastumine, mis antud kontekstis tähendab teatud keskkonnaga sõbraks saamist. Põhjamaalane peab saama sõbraks uduga, jääga ja külma tuulega, ta peab nautima lume kriuksumist saapa all. Moodsa linna mehe jaoks on suhe keskkonnaga osalt katkestatud, ta peab selle asemel suhtlema majade ja tänavatega. Suhe objektidesse, mida me selle käigus tuvastame, kujuneb välja lapsepõlves. Olenevalt sellest, millises keskkonnas ta kasvab, kujuneb tal välja taju kõigi edasiste kogemuste osas.⁷³

⁶⁹ ICOMOS koduleht, Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. Washington Charter (Washington, USA, 1987), https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf

⁷⁰ Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci. Towards a phenomenology of architecture* (New York: Rizzoli International Publications, 1980).

⁷¹ Norberg-Schulz, *Genius Loci*, 179.

⁷² *Ibidem*, 21.

⁷³ *Ibidem*.

Inimese identiteet on seotud koha identiteetiga. Arhitektuur on poeesia, mis peab aitama inimesel elada ja arhitekti töö on otsida ajaloost koha vaimsust toetavaid aspekte ning tuua need linnadisaini abil esile.⁷⁴

Modernne linnamaastik, mis loob vaid praktilist ja standartset ruumi, viib „kohatuseni” (*placelessness* ing k), millest on kirjutanud geograaf Edward Relph.⁷⁵

Norbert-Schulzi raamat leidis vastukaja ka eesti arhitektide hulgas. *Genius loci*, mis ülistas regionaalset arhitektuuri kui vastust võõrandumisele ja modernistliku arhitektuuri „kohatusele”, sobitus hästi konteksti, mille peamiseks probleemiks oli massarhitektuuri ühetaolisus.⁷⁶

20. sajandi arhitektuuri ja kultuuripärandi hoidmist käsitlevad teooriad jõudsid läbi raudse eesriide ka nõukogude Eestisse. Sõjajärgse modernismi laine linnaehituses tegime läbi koos ülejäänud maailmaga, jõudes 1970. aastate alguses selle teooriaid kahtluse alla seadva ja järjest enam inimesest ja tema subjektiivsest kohatunnetusest lähtuva tähendusterohke linnakeskkonna taotlemiseni. Oluline osa linnaruumi mõtestamisel ja tähenduste selgitamisel oli omas ajas revolutsiooni teinud Tallinna kooli arhitektidel, kelle artiklite kaudu jõudsid mujal maailmas levinud teooriad ka meie piiratud infoväljas olnud inimeste teadvusse.

3. Nõukogude aja arhitektuuripoliitika

Arhitektuur peegeldab oma ajastu vaimu ning mängib seega olulist rolli riigi kuvandi kujutamisel. Ühel või teisel ajastul kasutatud materjalid ja ehitusstiilid sisaldavad kokkuvõtet selle perioodi vaimusest ja inimese maailmapildi kesketest teguritest.⁷⁷

Vajadus tugevalt eristuda seni toiminud riigikorrast ja samas lahendada teravat eluruumi puudust tingis ulatuslikud muudatused linnaruumis ja veel ulatuslikumad plaanid linnade senist struktuuri tundmatuseni muuta.

Kui umbes aastani 1960 kavandati kogu maailmas linna peamiselt sajanditepikkusest kogemusest lähtudes, siis sealt edasi said arendustöö aluseks traditsioonide asemel

⁷⁴ Jauhiainen, *Linnageograafia*, 119.

⁷⁵ Edward Relph, *Place and Placelessness* (London: Pion, 1976).

⁷⁶ Andres Kurg, Mari Laanemets, *Keskkonnad, projektid, kontseptsioonid. Tallinna kooli arhitektid 1972-1985* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2008), 270.

⁷⁷ Janek Kraavi, *Postmoderni teooria ja postmodernistlik kultuur* (Viljandi: Viljandi kultuuriakadeemia, 2005), 157.

teooriad, ideloogiad ning – Eesti näitel – toored poliitilised eesmärgid.⁷⁸ Modernism ja valitsev poliitika soosisid ettekujutust linnast kui masinast ning inimese asemel tõusis keskkohale autoliiklus.

Nõukogude aja arhitektuuripoliitikat käsitlevas peatükis on kirjeldatud suundumusi, mis muude protsesside taustal viisid esmalt puitarhitektuuri ebasoosinguni, et see mõnikümme aastat hiljem jälle tolmust puhtaks pühkida.

Enne Eesti iseseisvumist ehitatud puithooned (sh Narva-Jõesuu villad ja Haapsalu raudteejaam) ja eeslinnad ei olnud eriti populaarsed ka vabariigi ajal. Toona süüdistas arhitekt Hanno Kompus neid maitsetuses ja liigses teatraalsuses, mille põhjused võtab Leele Välja kokku nii: „Ühelt poolt ilmneb siin tollane kunstikriitiline hoiak, mis põlastas nii historitsismi kui juugendit ja nii ei olnud võimalik ka selle stiili ilmingutesse puidus kuidagi teisiti suhtuda. Teisalt rahvuslik positsioon – oli ju valdavalt tegemist vihatud Venemaa ja tsaarivõimu esindajate poolt loodud hoonetega. Kuigi selle taustal võinuks agulitesse ka sootuks leebemalt suhtuda – olid need ju valdavalt eestlaste eluasemeks ja eestlaste linlaseks kujunemise esimesteks kihistusteks. Seda enam, et enamasti olid nii omanikud kui projekteerijad eestlased. Arvestades noore rahvusriigi ja kultuuriavalikkuse euroopalikkuse ambitsioone oli loomulikult sootuks olulisem keskenduda esinduslikkuse püüetele. Argiruum kui selline ei olnud selles kontekstis lihtsalt oluline”.⁷⁹

Kahe maailmasõja vahel Eesti vabariigi ajal linnadele kogu nende haldusala hõlmavaid üldplaneeringuid ei koostatud, planeeriti peamiselt uusi linnaosi (Tartus nt Tammelinna planeering valmis 1923 ja Tähtvere planeering 1929. aastal). Viimane kogu linna käsitlev planeering oli Eliel Saarineni „Suur-Tallinna” projekt, mis Teise maailmasõja tõttu realiseerimata jäi.⁸⁰ Linnade üldplaneeringute puudumine viitas ka tervikliku planeerimispoliitika puudujääkidele ja linnade kaootilisele kujunemisele, mille kritiseerimist nautisid erinevad uue võimu linnaehituslike eesmärkide sõnastajad.⁸¹

Teise maailmasõja järgses Eestis mängis rolli eluasemepuudus, linnastumine, uus sotsialistlik ühiskonnakorraldus ja okupatsioonivõimu negatiivne suhtumine kõigesse varemtehtusse. Üleüldises progressi usus ja elamispinna puuduses nähti

⁷⁸ Jan Gehl, *Linnad inimestele* (Tallinn: Eesti Arhitektuurikeskus, 2017), eessõna.

⁷⁹ Välja, *Miljööväärtusliku puitasumi väärtuste määratlemine ja kaitse*, 7, 8.

⁸⁰ Karin Hallas-Murula, *Suurlinn Tallinn. Eliel Saarineni „Suur-Tallinna” projekt, 1913* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005).

⁸¹ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 107.

linnakeskustele enamasti lähedal paiknevaid puitrajoone tüütute segajatena, mis oleks esimesel võimalusel lammutatud, kui selleks oleks võimalus olnud. Reaalsuses sai suureks takistuseks inimestele asenduspinna leidmine uute hoonete ehitamise ajaks, kuna kõik hooned olid kasutuses.⁸²

Planeerimist peeti nõukogude ajal üldiselt erialakompetentsi küsimuseks, millesse kõrvalseisjad ei saanud sekkuda. Planeeringuid ei avalikustatud ka sel põhjusel, et täpne kaardimaterjal ja statistilised andmed olid nõukogude ühiskonnas salastatud.⁸³ Planeeringukaustad kandsid templit „salajane” ja „ametkondlikuks kasutamiseks”.

3.1 Olukord vahetult pärast Teist maailmasõda. Usk uude võimu

Nõukogude võimuga oli loodud planeerimiseks soodne ühiskondlik foon – kogu maa kuulus riigile, mis võimaldas luua ideaalseid plaanilahendusi. Suurejoonelised ideed ja püüdlus ideaalse elukeskkonna järele vormus rohketes generaalplaanides, mida uue riigikorra tulles hoogsalt koostama asuti. Sõjapurustused, linnastumine ja sisseränne tekitasid vajaduse luua kiirelt juurde suurtes kogustes elamispinda. Kuid planeeringute suurejoonelisus tulenes ka progressiusust, mis seostus alati uue võimu tulekuga. Tehti ju ka näiteks tsaariaja alguses tohutuid planeeringuid.⁸⁴ Progressiuskajastus eelkõige 1950. aastatel vanu linna uuega asendatavates planeeringutes, mille elluviimine osutus ebareaalseks – põhjuseks oli nõukogude riigi vaesus ja planeeritu utoopilisus⁸⁵, samuti selle sobimatus linna olemasoleva struktuuriga.⁸⁶

1946. a koostati Nõukogude Liidus viisaastakuplaanid, mille järgi tuli sõjas kannatada saanud piirkonnad taastada 20 aastaga.⁸⁷ Põhieesmärgiks peeti sel ajal linnade muutmist ühtlasteks ja terviklikeks kompleksideks. Uueks ülesandeks oli ühiskondlike hoonetega keskuste kujundamine ja tänavaansamblite planeerimine.⁸⁸

Kokkuvõtvalt võib järeldada, et esimestel sõjajärgsetel aastatel loodeti algul küll purustatud linnad taastada (millele viitas ka vana Narva ja Tallinnas Toompea kaitse

⁸² Hiob, *The Shifting Paradigm...*, 17.

⁸³ Orro, „Süsteemaatiliste unistuste aeg. Muinsuskaitsealade planeeringutest Eestis 1960.–1980. aastatel”, 105.

⁸⁴ Lilian Hansar, *autori intervjuu*, 11.10.2018.

⁸⁵ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 134.

⁸⁶ Hiob, *The Shifting Paradigm...*, 17.

⁸⁷ *Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946–1950*, toim. A. Miller (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946).

⁸⁸ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 106.

alla võtmine), kuid planeeringud ei olnud enamikus väikelinnades ajalooliste plaanide ja hoonestusstruktuuride suhtes alalhoidlikud.⁸⁹

3.2 1950. aastad. Stalinism ja selle hülgamine arhitektuuris

Olukord Eesti NSVs muutus kardinaalselt peale 1950. a märtsis toimunud EKP Keskkomitee VIII pleenumit ja sellejärgset Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja EKP juhtkonna väljavahetust, keda süüdistati „kodanlike natsionalistide” mahitamise ja iseseisvusaegsete teadlaste, kunstnike, kirjanike jt loomingu soosimises.⁹⁰ Järgneva „kultuurirevolutsiooni” käigus püüti välja juurida kõike, mis meenutas iseseisvat Eestit ja Eesti arhitektuur suunati uusklassitsistlikule vormikäsitlesele, mis mõjutas ka linnade planeerimist. Järgnes uus generaalplaanide koostamise laine, kus funktsioon oli allutatud klassitsistlikele kompositsioonireeglitele – linna tuli planeerida kui suuremahulist skulpturaalset kunstiteost.⁹¹

1951. a ilmus uus programmiline arhitektuuriteemaline artikkel⁹², milles tagasivaade ajalukku oli asendunud kodanliku Eesti formalismi kriitikaga, mil linnu ei suudetud terviklikult ja plaanikindlalt välja ehitada⁹³: „Alles nõukogude võimu kehtestamine Eesti NSVs andis eesti rahvale, ehitajatele ja arhitektidele kõige avaramad võimalused oma linnade otstarbekaks, heaks ja ilmekaks väljaehitamiseks ning kindlustas meie majanduselu pideva tõusu sotsialistliku arengu rööbastel”.⁹⁴

1952. aastal ilmus Gustav Naani toimetatud „Eesti NSV ajalugu”, milles igal võimalusel on rõhutatud kapitalistliku korra hävitavat mõju (linna)proletariaadile, kuid kiidetakse Vene keisririigi võimu perioodil kohalikku arhitektuurset õitsengut.⁹⁵

Vene-keskselt positsioonilist konstrueeritud arhitektuuriajaloo käsitus seostas selgelt kapitalistliku perioodiga arhitektuuri languse algust, mis jõuab kodanliku diktatuuri perioodil oma kõrgeima astmeni.⁹⁶

Pärandi väärtustamisel sai oluliseks vene komponent ja „rahva panus”. Tööraha ajaloolise kultuuripärandi väärtustamine osutus kasulikuks ideoloogiliseks tööriistaks mitte ainult nõukogude võimule. Sama retoorika võimaldas ENSV arhitektide liidul

⁸⁹ *Ibidem*, 134.

⁹⁰ *Ibidem*, 107.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Harald Arman, Ivan Starostin, „Arhitektuurialastest saavutustest ja ülesannetest Nõukogude Eestis”, *ENSV Arhitektide Almanann IV* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951), 7–18.

⁹³ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 107.

⁹⁴ Arman, Starostin, „Arhitektuurialastest saavutustest ja ülesannetest Nõukogude Eestis”, 9–10.

⁹⁵ *Eesti NSV ajalugu*, peatoim. Gustav Naan (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955), 724.

⁹⁶ Krista Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, *Eesti Kunsti ajalugu* 6. II osa, peatoim. Krista Kodres (Tallinn: Sihtasutus Kultuurileht, c2016), 409.

juba 1950. aastal tõstatada talurahvaarhitektuuri koondava vabaõhumuuseumi rajamise mõtte.⁹⁷ Muuseum avati 1964. aastal.

1950. aastate esimesel poolel tegeleti eelkõige sõjaspurustuste tõttu tühjaks jäänud aladele uute stalinistlike elamukomplekside ehitamisega, kümnendi lõpus algas ka purustatud Narva uushoonestamine. Pärast Stalini surma võeti suund veel enam ehitustegevuse kiirendamise ja ehituse hinna optimeerimise suunas, mis tingis ka liialduste likvideerimise hoonete arhitektuuris. Seni kasutusel olnud perimetraalne ja tänavaäärset ehitusjoont järgiv hoonestus asendus vabaplaneeringulisega.⁹⁸ Nõuti, et nõukogude arhitektid peavad suunama oma loovuse tüüpprojektide väljatöötamisse ja lähtuma oma tegevuses sotsialistliku realismi nõudest, millega ei sobi kokku mineviku stiilide kopeerimine ja liialduste kasutamine. Vormide lihtsus ja rangus, meeldiv välisilme ja lahenduste ökonoomsust peeti määravateks joonteks nii elamute kui ühiskondlikult oluliste kultuuriliste asutuste projekteerimisel.⁹⁹

Nõukogude aja esimesel kümnendil kasutati siiski ka puitu uute hoonete ehitamisel, kuigi vähe. Nõukogude päritolu puitarhitektuuri vähesusel on mitu põhjust.¹⁰⁰ Esiteks ehituse industrialiseerimine ja ehitusmaterjalide tööstuslik tootmine. Paljuskki just sõjatööstusest tõukunud tehnika ja tootmise arengu laineharjal tulid ka ehituses kasutusele uued materjalid ja tehnoloogiad, mis tõrjusid puidu ehitusmaterjalina tagaplaanile. Teiseks odavus, mis on õieti üks industrialiseerimise põhjendusi. Otsiti võimalusi, kuidas püstitada maju võimalikult vähese tööjõu ja ajakuluga. Kuigi ka puitmajade puhul leidsid aset tööstusliku tootmise arengud – olemas olid tüüpmajad, mis pandi kokku monteeritavatest puitkilpidest, hiljem tervetest ruumielementidest. Kolmandaks ideloogilised põhjused. Puit, mis oli sobinud 1920.–30. aastate iseseisva Eesti elamuehitusboomiks, ei sobinud uue riigi põhimõtetega.

Kui alates 1950. aastatest kasutati puitu pisikeste tüüpsuvilate ehitamisel, siis hiljem, 1960. aastatest alates kasutati seda peamiselt viimistlusmaterjalina, kuna see sobis orgaanilise arhitektuuri ideede kandjana nii fassaadile kui karniisidele.¹⁰¹

⁹⁷ Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, 410.

⁹⁸ Hiob, *The Shifting Paradigm*., 17.

⁹⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu, „Nõukogude arhitektide teisele üleliidulisele kongressile”, *Sirp ja Vasar*, 2. detsember 1955, 2.

¹⁰⁰ Liina Jänes, „Muutused materjalis ja mentaliteedis. Puitarhitektuur nõukogude ajal 1940–1991”, *Tallinna puitarhitektuur* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2015), 271.

¹⁰¹ Karin Hallas-Murula, „Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana”, *Eesti puitarhitektuur* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999), 59.

3.3 1960. aastad. Modernism ja utoopiline usk paremasse tulevikku

Koos „sulaga”¹⁰² poliitilisel rindel algas modernismi võidukäik, mis tähendas tüüpprojektide väljatöötamist ja ehituses järjest enam raudbetooni kasutamist. 1957. a võeti Eestis vastu määrus, mis lubas 12 aastaga likvideerida korteripuuduse.¹⁰³

1960. aastatel tekkis idealistilik ettekujutus parema ja moodsama elu võimalikkusest uuselamurajoonides, mis säästis vanalinna suurelamutest, kuid uusi hooneid lisandus hoogsa ehitustegevuse tõttu sinnagi.¹⁰⁴

1960. aastatel hakkas domineerima tehnokraatlik ja teaduslik lähenemine ning vastav arengute planeerimine veendumusega, et kogu vajalikku teavet saab tsentraliseerida ja kõigele insenerlikud lahendused leida. Alguse sai uus linnaplaneerimise kontseptsioon, mille põhialuseks oli funktsionaalne tsoneerimine ning mis baseerus industrialiseerimisele tüüpehituse näol. Arhitektide asemel asus nõukogude ajal planeeringuid koostama ministeeriumile alluv spetsialistide grupp, kes vaid teatud määral konsulteeris kohalike ametnikega.¹⁰⁵ Kavandatu tulemust ette aimates kirjutas kunstiteadlane Leo Gens juba 1968. aastal hoiatava artikli, mis tuletas meelde, et liiga suures linnas ja kõrgetes hoonetes ei tunne inimene ennast mugavalt, sest seal puudub meile nii vajalik sotsiaalne mõõde.¹⁰⁶ Ta rõhutab, et uusi 9korruselisi maju ehitades ei oska me luua uusi inimlikke seoseid, mis olid olemas 2korruselises ajaloolises linnas, ja soovib nii mõndagi sealt kaasaega üle võtta. Samas nimetab ta kahekorruselisi „kapitalistliku spekulatsiooni tingimustes kerkinud” sajandivahetuse puitmaju alaväärtuslikeks, mööndes, et pärast 1910. aastat nende ehituskvaliteet paraneb.¹⁰⁷

1960. – 1970. aastate tendents oli ajalooliste keskuste rekonstrueerimine, mis tähendas tänavate laiendamist ja vanade puitelamute lammutamist ning asendamist

¹⁰² Sulaaeg oli periood, mis algas Nõukogude Liidus pärast seda, kui Stalini isikukultus 1956. aastal NLKP XX kongressil paljastati. Seda iseloomustas tendents seaduslikkuse taastamisele stalinismi ajal represseeritute vabastamise ning rehabiliteerimise näol, mis iseendast ei hoidnud aga ära uusi poliitilisi piiranguid ja karistamisi. Sulaajal pöörati tähelepanu vajadusele arendada Nõukogude Liidus põllumajandust, elamuehitust, kergetööstust ja tarbimissfääri, *Wikipedia*, kasutatud 9.10.2018 <https://et.wikipedia.org/wiki/Sulaaeg>,

¹⁰³ EKP KK ja ENSV MN määrus nr 337, 8. oktoober 1957, „Abinõudest elamuehituse arendamiseks Eesti NSV-s”. *Eesti NSV seadusandlike aktide kronoloogiline kogu*. 1957. a II köide (Tallinn, 1963), 415–419.

¹⁰⁴ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 134.

¹⁰⁵ Hiob, *The Shifting Paradigm*., 17.

¹⁰⁶ Leo Gens, „Tallinn ei ole ainult vanalinn”, *Sirp ja Vasar*, 6. september 1968, 1.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

uute kapitaalsemate ja kõrgemate ehitistega.¹⁰⁸ Tallinnas algas 1960. aastatel aga ka vanalinna põhjalikum uurimine, mis päädis vanalinna muinsuskaitse alla võtmisega 1966. aastal. Üks vanalinna uurimise algatajaid Helmi Üprus tunnistas, et sellele aitas kaasa 1962. aastal Pariisis toimunud UNESCO konverentsil sõnastatud soovitusel, mille eesmärgiks oli kaitsta ilusaid iseloomuga maastikke ja paiku.¹⁰⁹ Et neid väärtusi hoida, pidi otsuste langetamise aluseks olema eelnev põhjalik uurimistöö. Ta kirjeldas samas, kuidas Eesti NSV kunstiajaloolaste ja muinsuskaitsetajate jõudsid hilisemad ICOMOSE konverentside materjalid harva ning kuidas infosulu tõttu tuli neil tihti ise jalgratast leiutada.¹¹⁰

Toonase linnaehituse põhiküsimuseks oli transpordiprobleem, nt sõiduautode parkimine tekitas tõsiseid raskusi. Tallinna linnaarhitekt Dmitri Bruns rõõmustas: „Peagi lammutatakse Pärnu maanteel lõhutavad vanad puust majalobudikud. Seal sünnib uus Pärnu maantee. Niipea kui /--/ inimesed vanadest ubrikutest uutesse majadesse kolivad, lõpevad nende osmikute elupäevad ja meie silmale avaneb sirge magistraal”.¹¹¹

Tallinna kujunemist käsitlevas järelevaatavas teoses tunnistas Bruns, et 1960. aastate massilise industriaalse elamuehituse rajoonid on olnud allutatud vaid kvantitatiivse lahendamisele ning täisväärtuslikku ja inimväärset keskkonda neis tekitada ei õnnestunud.¹¹² Hoonete vabaplaneeringuline paigutus hülgas tänava kui traditsioonilise asumisotsiaalse aktiivsuse elemendi, luues nii organiseerimatu, kõleda ja ebamugava elukeskkonna, kus puudub inimesele vajalik intiimsus ja individuaalsus.¹¹³

Kümneni lõpuks olid linnaplaneerimise alased kirjutised muutunud professionikesksemaks ja muuhulgas anti kriitilisi hinnanguid varem planeeritule.¹¹⁴ Juba toona varasematele planeeringutele ette heidetud vähene perspektiivitunnetus, millest kirjutas Raal Kivi¹¹⁵ illustreeris kujukalt linnaehituslike tõekspidamiste kiiret arengut¹¹⁶. Nimelt, nagu selgitab Malle Meelak, võis generaalplaan aeguda üleöö seoses uute tööstusharude loomisega, teaduslik-tehnoloogilise revolutsiooniga või

¹⁰⁸ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 125.

¹⁰⁹ Üprus, „Ajaloolist linnade ja ansamblite komplekssest uurimisest”, 3, 7.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Dmitri Bruns, „Tallinn lähimas tulevikus”, *Noorte Hääl*, 30. detsember 1960.

¹¹² Dmitri Bruns, *Tallinn. Linnaehituslik kujunemine*, (Tallinn: Valgus, 1993), 176.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 125.

¹¹⁵ Raal Kivi, „Tartu probleemidest”, *Eesti arhitektuur*, artiklite kogumik, (Tallinn: Valgus, 1969), 55.

¹¹⁶ Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks*, 125.

planeerimisnormide muutumisega.¹¹⁷ Meelak leidis, et generaalplaani korrektuuri tuleb pidada loomulikuks, kuna antud dokument ei ole muutumatu dogma, vaid visandab linna arenguperspektiivi üldsuunad. Ta tunnistas ka, et peamiseks linna kujundavaks teguriks on tööstus, mille asukoht ja suurus määrab elamute, lasteaedade, ühiskondlike hoonete ja liikluse paiknemise.

3.3.1 Hinnang Tartu puitarhitektuurile 1965. aastal

Halvustav suhtumine puitlinnaosadele tulenes ilmselt eelkõige kehvast sanitaarsest seisundist. Heino Reissar iseloomustab Tartu linna elamufondi 1965. aastal selliselt: mitteküllaldane varustus keskkütte, gaasi ja vannitubadega ning suhteliselt suur puitmajade hulk, millesed enamikus ehitati 40–50 aastat tagasi ja on amortiseerumas või selle piiril. Need näitajad on ühed halvemaist meie vabariikliku alluvusega linnade hulgas.¹¹⁸

Puitlinnaosade vastu võeti ametlikult sõna ka tollal ilmunud Eesti senist ajaloo ja sealhulgas arhitektuurilugu sotsialistlikus võtmes läbikirjutatud teoses – 1965. aasta Eesti arhitektuuri ajalugu käsitlevas teoses kirjeldatakse 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse suurt ehituslainet Tartus suure halvakspanuga. Leiti, et linna väljaehitamine kapitalismi tingimustes hävitas selle senise ühtlase ja arhitektuuriliselt tervikliku ilme ning et viimase säilitas ainult klassitsistlik kesklinn oma korrapärase tänavavõrgu ja kvaliteetse hoonestusega. Kesklinn oli kapitalistliku ehituspalaviku eest kaitsetu ainult lõunast ja jõetaguse Narva rajooni suunast.¹¹⁹ Hoolimata sellest, et Tartu linn oli tollel ajal Vene tsaaririigi koosseisus, teenis puitlinnaosade ehitamine linnastumise, tööstuse arengu ja kapitalismi vajadusi ning oli seega taunimist väärt. Kui Toometaguse piirkonna uhked puitpitsidega villad teenivad parema heakorrastusega plusspunkte, kuna sealse elanikkonna moodustasid enamjaolt ülikooli õppejõud, ametnikud ja tudengid, siis linnast lõunasse jäävat ala nimetati troostituks aguliks.¹²⁰ Karlova ja Karlova-alune linnaosa, kus puudusid täielikult heakorrastus, kanalisatsioon ning veevarustus, olid tüüpilised töölisagulid. Madalas jõeorus kahel pool jõge asuvad tööliste majad langesid sageli üleujutuste ohvriks, mis omakorda soodustas üleasustatud Tähtvere-aluses ja Karlova-aluses linnaosas mitmesuguste nakkushaiguste laialdast levikut. Elanikkonna enamiku piiratud majanduslik

¹¹⁷ Malle Meelak, „Linnaplaneerijate päevamuresid”, *Sirp ja Vasar*, 4. veebruar 1972, 8.

¹¹⁸ Heino Reissar, „Tartu linn ja tema generaalplaan”, *Ehitus ja Arhitektuur*, 2, (Tallinn: Eesti Ehitusministeerium, 1965), 4.

¹¹⁹ *Eesti arhitektuuri ajalugu*, 408.

¹²⁰ *Ibidem*.

kandepind tingis 1–2korruseliste agulimajade täieliku ülekaalu uusehitiste seas. Nii oli 1897. aastaks linnas puitelamuid 2258, kivihooneid ainult 389. Kirjeldus lõppeb tõdemusega, et korteritest domineerisid kööktoad.¹²¹

Samas teoses kirjeldatakse Eesti vabariigi aegset ehk toonases käsitluses kodanliku diktatuuri aastail toimuvat elamuehitust mõnevõrra leebemalt, kuid siiski üsna tagasihoidlikult. Kiita saab Edgar Johan Kuusiku kavandatud Tamme aedlinn, mida peetakse oma plaanipärase puiestikevõrgu ja hoonete paigutusega ning rikkaliku haljastusega õnnestunumaks linnaehituslikuks saavutuseks.¹²² Samal ajal Arnold Matteuse kavandatud Tähtvere aedlinna peetakse tänavate kuiva geomeetrilisuse ja hoonete standardse arhitektuuri tõttu vähem huvipakkuvaks. Ilmselt ei pälvi hiljuti valminud Tammelinna ja Tähtvere kumbki neist heakskiitu juba selle tõttu, et nende elanikeks said peamiselt ametnikud ja vabakutselised ning laiade tööliklassi rahvahulkade elamistingimusi nende rajamine ei parandanud.¹²³

3.4 1970. aastad. Masselamuehitus satub kriitika alla

Selle kümnendi algust iseloomustab ilmnema hakanud arhitektide rahulolematus oma positsiooniga. Kritiseeriti planeerimise protsessi, kus vähe lähtuti kohalikust spetsiifikast ja otsuseid tehti peamiselt Tallinnas.¹²⁴ Paremas seisus olid linnad, kus asusid planeerimisega tegelevad projekteerimisinstituudid. Bruns kritiseeris süsteemi, kus linnaarhitekt on pelgalt planeeringu tellija ning töö teostaja tegeleb iga päev erineva linnaga, piisavalt linna kui keerulise organismi nüanssidele keskendumata.¹²⁵ Ta soovitas võtta eeskuju Moskvast või Leningradist, kus planeerimise ja ehitusega tegeleb sama kollektiiv.

Ehkki tagantjärele hakati Leonid Brežnevi valitsusaega (1964–82) iseloomustama stagnatsiooni ehk seisaku mõistega, ei pea see ehitatud keskkonna analüüsimisel paika.¹²⁶ Eestis elas linnades üle poole rahvastikust juba 1959. aastal, 1970. aastaks oli linnaelanike osakaal tõusnud 65%-ni rahvastikust. See oli elamuehituse kiire juurdekasvu ja avaliku infrastruktuuri rajamise aeg. Urbaniseerumine ja linnade

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, 437.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Dmitri Bruns, „Arhitekti õigus”, *Izvestija*, 7. jaanuar 1970.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Andres Kurg, „Arhitektuur: keskkonna demokratiseerimisest isiklike müütideni”, *Eesti Kunsti ajalugu* 6. II osa, peatoim. Krista Kodres (Tallinn: Sihtasutus Kultuurileht, c2016), 282.

füüsilises keskkonnas toimunud muutused tõid kaasa ka inimeste eluviisi ja sotsiaalse struktuuri kvalitatiivse muutumise, luues sellega uue, hästi haritud ja eneseteadliku linnaelaniku.¹²⁷

1973. aastaks oli põhisosas valminud Mustamäe, samal aastal hakati ehitama Tartu Annelinna (projekt 1969, Mart Port, Malle Meelak, Ines Jaagus), mis tollal oli mõeldud 50 000le elanikule, ja Tallinnas peaaegu sama suurele elanike arvule mõeldud Väike-Õismäed (projekt 1968, Mart Port, Malle Meelak, Inessa Põldma, Kalju Luts).¹²⁸ Mõlemad olid oma suhteliselt väikese mastaabi tõttu elanikele haaratavad ja selge identiteediga linnaosad ning sinna sai korteri paljudel juhtudel toonane keskklass (haritlased ja teenistujad), ent Lasnamäe oli mahult tunduvalt suurem ja sealne sotsiaalne taust oli kirevam. Linnaosa valmimine langes massehituse kriitika kõrgaega: Lasnamäele heideti ette kõledust, anonüümsust, aga ka elanike liigset tihedust. Kuna piirkonna elanikkonna moodustas venekeelne töölisklass, siis hakati Lasnamäed õige kiirelt seostama Nõukogude Liidus domineerinud vene keele pealetungiga ning igapäevatasandil loodi seos kõleda arhitektuuri, võõra kultuuri ja kohaliku rahvuskultuuri allasurumise vahel. Üheks linnaosa stigmatiseerumise kõrgpunktiks oli 1980. aastate lõpu laulev revolutsioon, mille üleskutse "peatage Lasnamäe" oli suunatud nii teistest liiduvabariikidest sisserändamise kui ka masselamuehituse ja tüüpprojekteerimise vastu.¹²⁹

Seega olid 1970.–80. aastatel tüüpprojekteerimine ja uued linnaosad ning elamurajoonide massiline rajamine (ja nende kiitmine ajalehtede esikülgedel) langenud avalikkuse silmis ägeda kriitikatule alla. Peamiselt heideti ette majade anonüümsust ja ühetaolisust ning heakorra puudumist, elanike vähest hoolivust oma korterist väljapoole jäävate alade suhtes ning "lõhkumistungi", mis sageli seostati just keskkonna mõjuga.¹³⁰

Teaduslikule argumentatsioonile toetudes esitas keskkonnakriitikat 1970. aastatel populaarsust kogunud keskkonnapsühholoogia, mille huvisfääri kuulus see, millist mõju avaldab uuslinn ehk tehiskeskkond sealsete elanike psüühikale ja käitumisele.¹³¹

¹²⁷ Kurg, „Arhitektuur: keskkonna demokratiseerimisest isiklike müütideni”, 283.

¹²⁸ *Ibidem*, 284.

¹²⁹ *Ibidem*, 285.

¹³⁰ Mati Heidmets, „Linn inimeses”, *Looming*, 4, 1978, 634.

¹³¹ Kurg, „Arhitektuur: keskkonna demokratiseerimisest isiklike müütideni”, 285.

Näiteks selgus ühest uuringust, et vaid 8% suhtles oma vahetute naabritega ning seda käsitleti vastureaktsioonina liigtihedale elukeskkonnale.¹³²

Modernismi kriitikast ja Teise maailmasõja eelse eesti arhitektuuri väärtustamisest sündis 1972. aastal arhitektide rühmitus Tallinna kool.¹³³ Asuti vastasseisu nõukogude ametliku arhitektuuriga, kus kõik oli keelatud, hall ja igav, odavusele ja primitiivsele tehnoloogiale orienteeritud, majast majja korduvatest monteeritavatest betoonelementidest ehitatud keskkond.¹³⁴ Kritiseeriti puitlinnaosade lammutamise plaane ja kirjutati nende väärtusi selgitavaid artikleid.¹³⁵ Tallinna vanalinna ja nüüdseks ka väiksemate linnade ajalooliste keskuste tervikliku uurimise kogemusest tõukvalt liikusid linnaliste kihistuste säilitamise püüded ka väljaspoole vanalinnu. Helmi Üprus kirjutab 1976. aastal, et puitarhitektuuri lammutamise ulatuse kohta puudub ülevaade ning arhitektuuriajalooliselt läbitöötatud säilitamiskava.¹³⁶ Teda hämmastas see eriti olukorras, kus neid hooneid sõidetakse vaatama, pildistama, uurima Soomest, Rootsis ja Prantsusmaalt ning kus need on pälvinud rahvusvahelist tähelepanu. Ta vaidles söaokalt vastastega, öeldes: „Võidakse öeda, et need ei olegi vanad ehitised (nende iga on 100–200 aastat) või et puit kui amortiseeruv materjal peab alla andma ajahambale vms. Kunstiajalugu ei mõõda väärtusi ainult vanuse, mahu või kapitaalsuse kaaluga, vaid selleks on kindel arhitektuuriajalooline süsteem.” Lõpetuseks kritiseeris ta veel arhitektuuriuurimise teadusliku asutuse puudumist Eestis NSVs, mis tegi keeruliseks selles vallas teadlikkuse tõstmise, kuna eeldanuks häid spetsialiste.

Tallinna kool pidas oma sotsiaalseks rolliks rahvale inimväärse keskkonna loomise võimalikkuse teadvustamist ja seda tehti avalike seminaride korraldamise käigus. 1979. aastal toimus seminar „Väikelinnad ja nende arhitektuuriprobleeme”, kus arutleti ka ajaloolise linnaruumi väärtuste üle ja sõna said lisaks arhitektidele paljude erialade asjatundjad, kes kõnelesid näiteks ökoloogiast, kultuuriloolisest geograafiast ja arheoloogiast.¹³⁷ Seminari korraldamiseks andis kindlasti muuhulgas tõuke 1972.

¹³² Mati Heidmets, „Mustamäestumise tagamaadest”, *Sirp ja Vasar*, 4. august 1978, 12.

¹³³ Tallinna kooli sünniajaks peetakse aastat 1972, kui Tiit Kaljundi, Vilen Künnapu, Leonhard Lapin, Avo-Him Looveer ja Ülevi Eljand koostasid esimese manifesti – uue arhitektuuri näituseprogrammi, milles kuulutati, et arhitektuuris on kõik lubatud. Kurg, Laanemets, *Keskkonnad, projektid, kontseptsioonid. Tallinna kooli arhitektid 1972–1985*, 37.

¹³⁴ Leonhard Lapin, „Tallinna Kool – silla ehitajad Eesti aega, aga ka lääne nüüdisaegsesse arhitektuuri” *Eesti Päevaleht*, 16. juuli 2008.

¹³⁵ Lapin, „Tallinna puitarhitektuur”, 17.

¹³⁶ Üprus, „Ajalooliste linnade ja ansamblite komplekssest uurimisest”, 7.

¹³⁷ Tiit Kaljundi, „Väikelinnade arhitektuuriseminar”, *Sirp ja Vasar*, 27. aprill 1979, 8.

aastal Põhjamaade linnade osalusel toimunud puitlinnaosade kaitse teemaline seminar, mille kohta oli info jõudnud ka meie arhitektideni.¹³⁸ Arhitektuuri ümber tekkinud avalikku diskussiooni tunnustasid ka teised kultuuriinimesed, sh Jaan Kaplinski, kes leiab, et madalate puitmajade intiimsest miljööst võiks valehäbita õppida ka kaasaegne ehituskunst ning et on vale loota, et mõne aastaga võiks luua tühjale kohale uue ja toimiva elukeskkonna, kuna „linnaehitus vajab ajalugu nagu elusolend kasvuaega”.¹³⁹

1978. a toimus „arhitektuurinäitus 1978”, kus Tallinna kooli väljapanek tekitas vastuseisu arhitektide liidu senise juhatusega. Juhtmöte seisnes selles, et arhitektuur ei peaks seisma üksi, vaid peaks arvestama ka teiste kunstiliikidega, olles ise rõhutatult üks neist. Julgust hakata vastu iganenud arhitektuuripoliitikale said noored arhitektid taas Soomest, kus „paleepööre” oli toimunud juba 1967–1968, tõstatades samuti küsimuse arhitekti staatusest, vastutusest ja sotsiaalsest positsioonist ühiskonnas¹⁴⁰. 1979. aastal korraldati väike paleepööre ka Eesti arhitektide liidu kongressil, kus juba Stalini ajast liitu aastakümneid autoritaarselt juhtinud „sotsialistliku arhitektuuri suurkuju” Mart Porti enam etteotsa ei valitud.¹⁴¹

1970. aastate lõpul tõi postmodernism kaasa linnade ajaloo erinevate kihistuste võrdse tunnustamise ning järjest enam pöörati tähelepanu ajaloolisele linnaruumile ka väljaspool linnakeskusi.¹⁴²

3.5 1980. aastad. Päevakorda tuleb puitarhitektuur

1980. aastatel räägiti järjest enam inimmöötmelisest ja mitmekesisest linnaruumist, mis tähendas ka väljaspool vanalinna ajaloolise substantsi hoidmist.¹⁴³

Kehtivaid suundmusi arhitektuuris ja linnaehituses lubas vabamalt kritiseerida 1980. aastate teises pooles alanud perestroika.¹⁴⁴ Tallinnas kerkis ajakirjanduses teravalt

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Jaan Kaplinski, Autoritaarsest arhitektuurist, *Sirp ja Vasar*, 6. oktoober 1978, 9.

¹⁴⁰ Karin Hallas-Murula, *Soome-Eesti: sajand arhitektuurisuhteid*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005), 173.

¹⁴¹ Hallas-Murula, *Soome-Eesti: sajand arhitektuurisuhteid*, 173.

¹⁴² Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, 414.

¹⁴³ Ignar Fjuk, „Inimeselinn ehk edasiviivast alalhoidlikkusest”, *Ehituskunst*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Arhitektide Liidu kogumik, 1981), 24.

¹⁴⁴ Perestroika (eesti k 'ümberehitus', nimetatud ka uutmiseks) tähendas poliitilise ja majandussüsteemi reformimist. 1980. aastate keskpaigaks ei suutnud NSV Liit enam olla maailma supervõim. Hädavajalikud olid reformid välis- ja sisepoliitikas, majanduses jm. Neid asus ellu viima 1985. aastal NSV Liidu juhiks saanud Mihhail Gorbatšov. *Wikipedia*. Kasutatud 30. oktoober 2018, <https://et.wikipedia.org/wiki/Perestroika>

Kalamaja, Kadrioru ja Süda-Tatari hoonestamise diskussioon.¹⁴⁵ Tartus võeti alates 1977. aastast ajakirjanduses tihti sõna Struve 2 puumaja lammutamise vastu, mida kavandati seoses Tartu ülikooli raamatukogu ette ehitatava Inturisti hotelliga. Eelkõige sai siin oluliseks hoone kultuurilooline väärtus, nimelt elas aastatel 1829–1841 hoones ülikooli esimese rektori Georg Friedrich Parroti poeg, füüsikaproffessor Johann Jacob Friedrich Wilhelm Parrot.¹⁴⁶ Arutelu ajaleheveergudel muutus erimeelsuste tõttu üsna teravaks kultuuriinimeste omavaheliseks kempluseks. Pöördeliste aegade tõttu poliitikas jäi kavandatu lõpetamata. Maja säilis ja hotelli ei ehitatud, nagu ei ehitatud enamusi 1974. a generaalsoon plaanis ettenähtud hooneid, kuna senine Moskvast tulnud rahastus katkes.

Kuigi 1985. a artiklismainib Kaur Altoa, et samal aastal on täitevkomitee võtnud Tartus kohaliku kaitse alla Kastani tänava puithoonetega piirkonna, ei tähendanud see aktiivset kaitsetegevust.¹⁴⁷ Kuna kohalikul kaitsestaatusel ei olnud toona mingit juriidilist alust, siis näitas see vaid kohaliku omavalitsuse head tahet selle piirkonna suhtes.¹⁴⁸ Reaalselt kaitsti siiski vaid muinsuskaitsealuseid üksikobjekte.¹⁴⁹

Kui vaadata tagasi 1980. aastate teise poole suhtumisele puitharhitektuuri, siis on selge, et arvamused lahknesid. Näiteks Restaureerimisvalitsuse peaspetsialist ajaloolane Olev Prints leidis seniajani, et Tartus on kaks kaitset väärivat arhitektuurimälestist – Jaani kirik ja toomkirik – ning kõik muu on asendatav.¹⁵⁰ Kuid oli ka uuendusmeelsemaid. Ajaloolase Robert Nermani üle, kes 1980. aastatel rääkis ja kirjutas puitharhitektuuri väärtusest¹⁵¹, naersid alguses isegi muinsuskaitse valdkonna inimesed¹⁵². 1978. aastal Tartu ülikooli ajaloolasena lõpetanud Nerman töötas 1980. aastail Tallinna Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspeksioonis ja seejärel toonases riiklikus projekteerimisinstituudis Kommunaalprojekt. 1980. aastail oli ta üks esimesi, kes hakkas ajakirjanduses aktiivselt tutvustama Tallinna põliste eeslinnade arhitektuuri- ja kultuuriloolist eripära, sealhulgas võitlema puitharhitektuuri massilise

¹⁴⁵ Välja, *Miljööväärtusliku puitharhitektuuri väärtuste määramine ja kaitse*, 14.

¹⁴⁶ Maret Eimre, *Tartu Stuve tn 2 ajalooline õiend*, 1988. Muinsuskaitseamet arhiiv ERA.T-76.1.12277, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4279>

¹⁴⁷ Kaur Altoa, „Tartu”, *Noorte Hää*, 18. mai 1985, 2.

¹⁴⁸ Enriko Talvistu, *autori intervjuu* 7.12.2018. Talvistu juhtis 1984–1988 Tartu Arhitektuurimälestiste inspeksiooni tööd.

¹⁴⁹ Ivar Lõbu, *autori intervjuu* 13.11.2018. Ivar Lõbu töötas Tartu linnavalitsuses 1986–1994 arhitektuurimälestiste inspektorina.

¹⁵⁰ Lõbu, 13.11.2018. Tema sõnul ütles Prints, et „kui kõike muud ka kaitsma hakata, siis võime minna lõpuks absurdini ja võtta kaitse alla ka kihelkonna koolimajad”.

¹⁵¹ Robert Nerman, „Äärelinnad vajavad kaitset”, *Sirp ja Vasar*, 8. aprill 1983, 8.

¹⁵² Lõbu, 13.11.2018.

lammutamise vastu.¹⁵³ Ta juhtis tähelepanu nende piirkondade peamistele murekohtadele, milleks olid kõrge amortisatsiooniate, vähene remondiraha ja kapitaalremondi hävitav mõju hoonete arhitektuurile, samuti pakkus ta välja võimalusi, kuidas vältida suurte paneelelamute ehitamist nendele aladele.¹⁵⁴ Huvitava asjaoluna kirjeldab ta, et lammutamisele läksid peamiselt väiksemad ja sageli arhitektuurselt väärtuslikumad hooned, kuna seal elas vähem rahvast ning neile asenduskorterite leidmine oli seega hõlpsam, mis tähendas, et väheväärtuslikud, kuid suuremad barakid võisid rohkete elanike tõttu pikalt püsida.¹⁵⁵

1984. aastal alanud Süda kvartali planeerimise juhtum lõppes sarnaselt Struve tänavaga lammutusteta. Ajakirjanduses võeti sõna nii poolt kui vastu argumentidega, oli ka mõlema vahepealseid seisukohti. Näiteks leidis Leo Gens, et Tallinnale omane agulimiljöö on terviklikku säilitamist väärt näiteks Kalamajas ja Pelgulinna, kuid kesklinnas paiknevas Süda tänava kvartalis tuleb töölisbarakid siiski asendada uute, sinna sobivate elamutega.¹⁵⁶ Nii vastusesisu kui ka rahanappuse tõttu jäi sealne kvartal siiski lammutamata ja uus ooperiteater ehitamata.¹⁵⁷

Kui aastatel 1985–86 koostati Kalamaja rekonstrueerimise projekti (autorid Rein Hansberg ja Irina Raud), siis oldi endiselt olukorras, kus olemasoleva amortiseerunud ja moraalselt kulunud (kehv planeering ja santehniline seis) hoonetega ei osatud suurt midagi pihta hakata, nii nägi projekt ette 53% hoonete lammutamise ning asendamise peamiselt 4–5korruseliste hoonetega.¹⁵⁸ Siiski oli projektis eesmärk säilitada rajoonile omane iseloom (st planeerimisstruktuur, tänavavõrk ja hoonestuse mastaapsus) ja arhitektuurselt väärtuslikud hooned kas gruppideks või tervete kvartalitena.¹⁵⁹

Puitpiirkondadele soodsad linnaehituslikud arengud olid kiired ja nii koostati 1988. aastal „Tallinna Pelgulinna elurajooni detailplaneerimise projekt – uuendamise kava (autor Irina Raud), mille fookus oli nüüd suunatud olemasolevate hoonete korrastamisele.¹⁶⁰ Ruumikitsikuse leevendamiseks oli ettenähtud pööningukorruste väljaehitamine. Kavas oli muidugi lisada üksikuid teenindusasutusi ja täiesti amortiseerunud hoonete asemele nähti ette 3–4korruselisi uusi elamuid. Pelgulinna

¹⁵³ In memoriam: Robert Nerman, *Sirp*, 6. veebruar 2015.

¹⁵⁴ Nerman, „Äärelinnad vajavad kaitset”, 8.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Leo Gens, „Aguli psühholoogia ja Tallinna tulevik”, *Sirp ja Vasar*, 17. jaanuar 1986, 3.

¹⁵⁷ Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, 413.

¹⁵⁸ Bruns, *Tallinn. Linnaehituslik kujunemine*, 182, 183.

¹⁵⁹ *Idibem*, 183.

¹⁶⁰ Bruns, *Tallinn. Linnaehituslik kujunemine*, 183.

veelgi muinsuskaitsealasema kallakuga detailplaneeringu sai 1988. aastal Kadriori (autor Helje-Reet Aurik), mille planeerimisele eelnes piirkonna põhjalik uurimus.¹⁶¹

Postmodernismi laineharjal püüti puiteslinnadesse kavandatavat uut arhitektuuri keskkonnaga paremini sobitada. 1984. aastal korraldati ideekonkurss Tallinna elamuehituskombinaadi seeria majade fassaadilahenduste kohta, mida võiks kasutada Kalamaja ja Pelgulinna lagunenenud hoonete asendamisel. I preemia saanud töö püüdis puitlinnaosadega suhestuda neobarokse betoonist frontooniga ja trepikoja vertikaalakna kohal paikneva keskse ümaraknaga, II koha töö pakkus kontekstualiseerivamaid detaile, nagu tiheda jaotusega rõdudõred ja aknaraamid.¹⁶² Viimasega oli sarnane 1986. aastal Vana Kalamaja tänavale püstitatud neljakorruseline paneelmaja (autor Erki Valdre), mis jäi ainsaks omasuguseks ning mis halva ehituskvaliteedi tõttu kahjustas tüüpprojekteerimise mainet avalikkuse silmis veelgi.¹⁶³

Tervikliku ajaloolise keskkonna idee jõudis seega järk-järgult äärelinnadesse, mis oli tähendusrikas, sest siin kaitsti juba suures osas ajaloolist eesti keskkonda ja selle emotsionaalset „miljööd”. Kuid kaitse staatus oli siinkohal oluline, kuna muidu võisid riiklikud huvid muinsuskaitse omadest üle sõita, nagu juhtus Keldrimäe asumiga, mis lammutati (ei olnud kaitse all), kuna arvati, et Tallinnas 1980 toimunud Moskva olümpiamängude purjeregati ettevalmistuste käigus ehitatava Olümpia hotelli väliskülalisi võib see šokeerida.¹⁶⁴

Puithoonete riikliku kaitse alla võtmist oli aga keeruline võimudele põhjendada ja selle tõttu õnnestus see Tartu näitel suuremas osas alles 1997. aastal, mil toonase muinsuskaitse inspektori Mart Siilivase eestvedamisel võeti muinsuskaitse alla suur hulk puitarhitektuuri erinevaid ajastuid esindavaid hooneid.¹⁶⁵ Sellele aitas mõnevõrra kaasa ka 1995. aastal Põhjamaades alguse saanud mõte uuesti ülevaadata oma puitarhitektuuripärand ja luua kompleksne ülevaade meieni säilinud puitlinnadest ja puitasumitest linnades kogu selle ala ulatuses, kus puit on ehitusmaterjalina läbi

¹⁶¹ *Ibidem*, 185.

¹⁶² *Arhitektuurikroonika*, koost Helju Sirel, Oleg Kotšenovski, (Tallinn: Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut, 1986), 138,139.

¹⁶³ *Ibidem*, 286.

¹⁶⁴ Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, 413.

¹⁶⁵ Lõbu, 13.11. 2018. Väidetavalt tegi Siilivask sealjuures isetegevust, võttes Martti Preemi, Enrico Talvistu ja Ivar Lõbu koostatud Tartu linna väärtuslike hoonete nimekirjad ja tehes neis oma äranägemise järgi muudatusi enne lõpliku variandi esitamist kultuuriministriumile.

aegade domineerinud.¹⁶⁶ Ideest lähtuvalt haarati programmi ka Balti riigid ja Venemaa. Ametlikult 1997. aastal, mil möödus 25 aastat “Põhjamaade puitlinna” projekti algusest, alanud programmi eesmärk oli koostada alal säilinud puitlinnadest esinduslik ülevaate-kogumik, mille kaudu teadvustada nii osalejatele endile kui ülejäänud Euroopale, et Euroopa kogu kultuuripärandi kontekstis on selle piirkonna maade põhiline panus just nimelt puitarhitektuur, mida on märkimisväärsel hulgal säilinud.¹⁶⁷

3.6 Kokkuvõte

Teises maailmasõjas kahjustada saanud linnad koosnesid suuremalt jaolt 2–3 korruselistest puit- ja kivimajadest. Sõjajärgne sisseränne ja suur elamispinna puudus tekitasid olukorra, kus oli vajadus ehitada suurelt ja kiirelt. Vanade hoonete restaureerimisele eelistati uute ehitamist, kuna see oli lihtsam. Samal ajal kasutati elamispinnana jätkuvalt ka puidust eeslinnu, kuna uute hoonete ehitusjõudlus rahuldas peamiselt sisserändajate vajadused. Arhitektuurileksikonid olid agulirajoonide suhtes kriitilised peamiselt nende kehvade olmetingimuste tõttu (puudusid moodsad mugavused– soe vesi, veevärk, kaugküte), kuid nägid siin ka võimalust halvustada kapitalistliku korra loodud kehva elukvaliteeti ja puudulikku linnaplaneerimist. Kuna olmetingimuste parandamine oli keeruline, ei nähtud nende piirkondade remonti panustamisel perspektiivi, tänu millele on suur osa hooneid säilitanud oma algupärase ja autentse ilme. Mitmest töö käigus läbiviidud intervjuust selgub, et 1970. aastatel ja 1980. aastate alguses ei pidanud keegi puitlinnaosi säilitamisväärsedeks ning nende kadumine linnapildist pidanuks olema vaid aja ja raha küsimus. Rahapuuduse tõttu vähest remonti ja olematut hooldamist tunda saanud puitlinnaosad toimisid sellest hoolimata vajalike elamispindadena kuni 1980. aastate keskpaigani, mil nende lammutamisest rääkimine hakkas põrkuma aktiivse vastuseisuga. Siit edasi tuli planeeringutes välja pakkuda ka lahendusi olemasolevate ajalooliste puithoonete säilitamiseks ja kaasaja nõuetega vastavusse viimiseks.

¹⁶⁶ Hain Toss, „Puitarhitektuur muinsuskaitse objektina”, *Eesti puitarhitektuur*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999), 116.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

4. Tartu planeeringud

Tartu kaotas Teises maailmasõjas üle 50% oma hoonestusest. See tähendas pärast sõda kiiret uute elamispindade kavandamist ja aktiivset ehitustegevust. Planeeringust planeeringusse anti seletuskirjades ülevaade kehtivatest normidest ja nende muutumisest. Riiklikult olid ette olid nähtud täpsed ruutmeetrid elaniku kohta nii elamispinnale kui näiteks avalikele haljasaladele. Kuna muutusid normid ja prognoosid elanikkonna kasvu osas, siis oli pidev vajadus ka üldplaneeringuid uuendada ja korrigeerida, et kavandada süsteemselt edasisi samme elamufondi normidega vastavusse viimiseks.

Kui enamasti oli kohalike haldusorganite roll planeeringute koostamises marginaalne, siis Tartu puhul sekkusid toonased linnaarhitektid (nt pikaaegsed paararhitektid Arnold Matteus ja Raal Kivi) neisse protsessidesse aktiivsemalt, poliitilist sekkumist planeerimislahendustesse tuli õnneks ette harva.¹⁶⁸ Olgugi, et planeerimine käis modernistliku mõtlemise vaimus „ülevalt alla”¹⁶⁹, sai seega planeeringu lahendust mõjutada ka õigel ametipostil olnud ja asjast huvitatud isikud. Planeeringutes on suur rõhk liikluse kavandamisel ja mitmed muudatused olid tingitud eesmärgist pakkuda autoliikluseks mugavaid tingimusi – laiu sõiduteid ja avaraid parklaid. Nõukogude autoritaarsele ühiskonnale omane standardite ja normide kultus väljendus ka selles, et inimest, tema liikumist linnas, arvamust ja ootusi ei uuritud peaaegu üldse.¹⁷⁰

Tartu kohta koostati nõukogude ajal palju rohkem generaalsoone kui tööd kirjutama hakates arvata võis. Generaalsoonid ja nende korrigeeritud variandid valmisid aastatel 1942, 1945, 1950, 1952, 1954, 1959, 1965 ja 1974, (aluseks on võetud planeeringu joonisel olev aastaarv), olgugi, et nende arvestusperiood oli enamasti 20–25 aastat. Selles ajavahemikus peaks olema jälgitav liikumine modernismi kõrgaja autokeskselt planeerimiselt inimkesksele, linnaruumis jalakäijat, erinevaid sihtrühmi ja tegevusi tähtsustavale lähenemisele, kuid Tartu puhul jääb see muutus tuvastamata. Ilmselt koostatakse viimane nõukogude aja planeering selleks liiga vara, 1974. aastal.

¹⁶⁸ Oliver Orro, „Süsteematiliste unistuste aeg. Muinsuskaitsealade planeeringutest Eestis 1960.–1980. aastatel”, 102.

¹⁶⁹ *Ibidem*, 104.

¹⁷⁰ Oliver Orro, „Süsteematiliste unistuste aeg”, 134.

1976. aastal valminud Tartu vanalinna regenereerimisprojekt on samm selles suunas, küll aga oluliselt väiksemat ala hõlmates.¹⁷¹

Planeeringuid analüüsid keskendun sellele, mida kavandati neis Karlovasse ja Supilinna (sh jälgin Jaani ja Kroonuaia tänavat ühendama pidanud läbimurret, mille otstarve on jäänud siiani selgusetuks), ning püüan leida vastused küsimustele:

- Kuidas on kirjeldatud elamufondi seisukorda?
- Mida on kavandatud puiteeslinnade piirkondades?
- Mida on kavandatud täpsemalt minu uuritavates piirkondades?
- Mis kavandatust minu uuritavates piirkondades realiseerus?

Analüüside juures on ka väljavõtte planeeringu konkreetsest alast, et kavandatud muudatustest parem ülevaade anda. Tekstis kasutan tänapäevaseid tänavanimi-
sid. Planeeringute tervikjoonised on lisatud tööle digitaalselt.

4.1 1942. Tartu linna plaan

Projekti nimi	Tartu linna plaan
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Arhitektuuri valitsus
Planeeringu koostajad	Kirjanurk puudub
Projekti autor	Arnold Matteus
Valmimise aeg / kinnitamine	1942/ 1942

Tartu linnaarhitekti Arnold Matteuse poolt aluskaadrile käsitsi joonistatud linna plaanil on rohelisega tähistatud 1941. aasta sõjasuures hävinud alad, mille asemele kavandas ta peamiselt haljasalasid, aga ka uusi hooneid. Siia on kantud peale mitmeid uusi tänavasihte ja hoonete ansambleid. Näiteks on poolkaarse väljakuna lahendatud praeguse Kõrgema sõjakooli esine Riimäe väljak. Sellel plaanil on kavandatud sild Ülejõele praeguse Atlantise hoone asukohale, kulgedes sealt otse läbi hävinud kaubahoovi ala Vallikraavi tänavale, mida oli kavas ajaloolist reljeefi järgimata sirgendada ja laiendada selliselt, et see oleks jõudnud otse Veski tänavale.

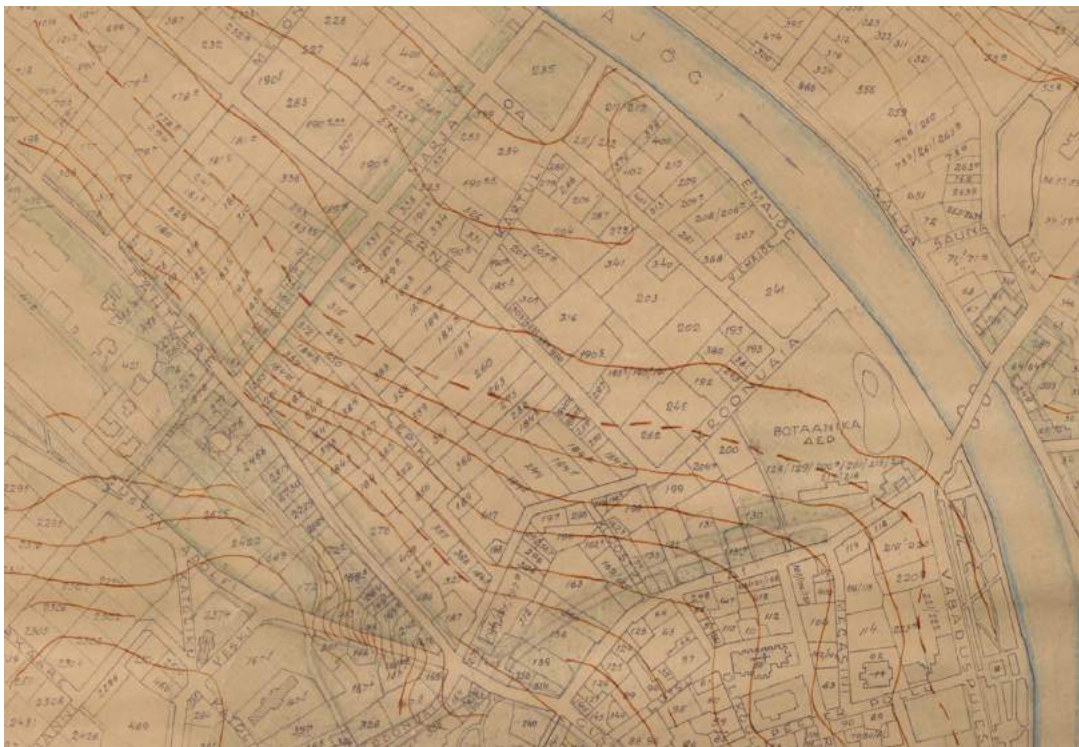
Tegemist oli Teise maailmasõja jätkumise tingimustes visandatud esmase linna korrastamise kavaga, mis realiseerus peamiselt hävinud hoonestuse asemele haljasalade loomise näol. Suuremaid muudatusi, mis oleks tähendanud ka säilinud

¹⁷¹ *Tartu vanalinna regenereerimisprojekt* (Tartu vanalinna kaitsetsooni detailplaneerimise projekt), 1976, Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, Tartu osakond. Autor R. Kivi. Erinevad planžetid TLV LPMKO arhiivis.

hoonestuse likvideerimist, sõja ajal ja sellele järgneva elamispinna kitsikuse tingimustes loomulikult ette ei võetud.

4.1.1 Supilinna kavandatu

Emajõe tänava äärde oli terves ulatuses ette nähtud rohevöö, arvestamata sealset ajaloolist hoonefronti. Marja tänavaga paralleelselt oli kavandatud uus tänav, et luua sirge telg Marja treppidest ülesviiva tee ja seal jätkuva Hurda tänavaga Tähtveres. Marja tänavat oli ette nähtud laiendada ja haljastada. Kogu Tähtvere tänava nõlvapoolne külg on märgitud rohelisena, mis ilmselt tähendas, et sinna nähti ideaalis hoonete asemele ette samuti haljasala. Huvitav on Laia ja Kroonuaia tänavate vaheline kvartal, kuhu oli Laia tänavaga peaaegu paralleelselt joonistatud uus tänav, mis jooksis välja otse Jakobi ja Kroonuaia tänavate risti. Uue tänava mõlemad küljed on kavandatud haljastatavad ehk Laia tänava põhjapoolse külje hooned selle kava järgi säilima ei pidanud. Siin kavandil on olemas läbimurre Jaani tänava otsast Kroonuaia ja Herne tänavate nurgale. Kavandatut ei realiseeritud.

Ill 1. Väljavõte 1942. a kaardi Supilinna osast.

Karlovas on enim tähelepanu saanud selle kesklinnapoolne ots, kus oli ka rohkem põlengujärgseid tühje alasid. Lisaks Pargi ja Päeva tänavate vahelisele alale on tervikusse haaratud ka Kalevi tänava äärne hoonestus, mis oli säilinud. Juba selles

kavandis on Aida tänava sihile joonistatud uus sild, mille mahasõit pidi kulgema sirge kiirena Aida tänavalt läbi Karlova kuni Võru tänavale, kus see kaarena pööras Riia tänava suunas. Alates Tähe tänavast kuni Riia tänavani kulges mööda Lootuse tänavat kirjeldatud sihiga paralleelselt veel teinegi. Kahe tänava vaheline ala on tähistatud haljastatuna. Kavandatut ei realiseeritud.

Ill 2. Väljavõte 1942. a kaardi Karlova osast.

4.2 1945. Tartu linna üldplaan

Projekti nimi	Tartu linna üldplaan
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV RKN juures asuv Arhitektuuri valitsus. Arhitektuur-projekteerimis-planeerimise keskus.
Planeeringu koostajad	Juhataja-peaarhitekt A. Volberg, Grupijuht-vanem arhitekt A. Soans, Projekti autor P. Tarvas, vanem insener-ökonomist A. Šidko
Projekti autor	P. Tarvas
Valmimise aeg / kinnitamine	1945/ 1948

Analüüsimiseks kasutatud planeeringu joonisele ei ole värviliselt peale kantud tingmärke, millest võib järeldada, et tegemist ei ole lõpliku planeeringu lahendusega,

vaid alusjoonisena säilinud koopiaga, kuhu peamiselt on peale kantud tänavate uued kulgemised ja laiused, uued sillad, väljakud ja tähtsamad eksisteerivad ja kavandatud ühiskondlikud hooned.

Planeeringu esimene variant valmis juba 1945. aastal, kuid selle korrigeerimine võttis palju aega ja planeering kooskõlastati alles 1948. aastal.¹⁷² Vahepealse aja jooksul toimus hulgaliselt koosolekuid. Planeeringu seletuskiri¹⁷³ ja olemasoleva olukorra kirjeldus¹⁷⁴ on venekeelsed.

Joonise eksplikatsioonist selgub, et kõige kõrgemad kavandatud hooned olid 3korruselised kivihooned kesklinna piirkonnas. Vanalinnas säilisid olemasolevad või planeeriti sinna 2–3korruselisi kivihooneid. Kesklinnast kaugemale kavandati vaid 2korruselisi puust ja kivist linna ja alevitüüpi hooneid, äärelinna 1- ja 2korruselisi puidust elamuid. Generaalplaanis antud sildade arv (5) oli tollast olukorda arvestades suur, kuid seda leevendati märkusega, et isegi kui sildu ei ehitata, siis see generaalplaani ei muuda, kuna sildadele ja sillalt maha sõidud olid kavandatud olemasolevale võrgule.¹⁷⁵ Liiklusele on planeeringus pühendatud suur osa.

4.2.1 Supilinna kavandatu

Supilinnas on nähtud ette laiendada Herne, Marja ja Oa tänavat selliselt, et sealsed tänaväärsed hooned ei saaks säilida. Kroonuaia tänav Jakobi tn poolne ots on joonistatud sirgemaks selliselt, et tänav ei suubuks enam Baeri tänavasihis, vaid sellest veidi põhjas. Laia tänav algust on samuti sirgemaks joonistatud, tekitades vabanevale alale haljastatud ristmiku. Ette on nähtud läbimurre Jaani tänavasihis kuni Herne tänavani läbi praeguse hoonestatud kvartali, paralleelselt Kloostri tänavaga.

¹⁷² Kirjavahetus ekspertideks sissetulnud projektide ja eelarvete kohta ja nende läbivaatamine ning kinnitamise protokollid, 1945. Eesti Rahvusarhiiv, ERA. R-1992.2.37

¹⁷³ Tartu linna generaalplaan. Generaalplaani seletuskiri. 1947. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.34280

¹⁷⁴ Tartu korrigeeritud generaalplaani tsoneerimise skeem. Arhitektuurne ja ökonoomiline osa. 1959. Tallinn. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.34284;

¹⁷⁵ Tartu generaalplaan. 1948. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. R-1992.2.37

Ill 3. Väljavõte 1945. a planeeringu Supilinna osast.

4.2.2 Karlovasse kavandatu

Läbi Karlova eesosa on kavandatud uue silla läbisõit ja ühendus Riia tänavaga. Sild on kavandatud Aida tänava sihis seda oluliselt laiendades ja tekitades haljastatud vööndi kesklinna poolsesse serva. Edasi pidi tee kulgema mööda Pargi tänava olemasolevat joont, sealt edasi Lootuse tänavale, tekitades selle ristumisel Võru tänavaga väikese väljaku. Sealt kulges tee edasi sirgelt (läbistades Kastani ja Filosoofi tn vahelist puitmajade kvartalit) kuni raudteeni.

III 4. Karlova silla lahendus 1945. a planeeringus.

Võib öelda, et 1945. a planeering on sõjajärgsele ajale kohaselt tagasihoidlik. Kavandatud hoonemahud on madalad ja uute hoonete ehitamisel on kavas kasutada ka puitu. Silla läbisõit Karlova linnaosast on kavandatud olemasolevaid tänavaid kasutades ja vaid mõnes kohas neid laiendades. Antud planeeringus kavandatud muudatusi tänavate kulgemises, laiuses ja silla asukoha osas ellu ei viidud.

4.3 1945. Ehitiste paigutamise skeem 1946–1950

Projekti nimi	Tartu linna plaan. Ehitiste paigutamise skeem 1946–1950
Planeeringu koostanud organisatsioon	Tartu linna peaarhitekti projekteerimise büroo
Planeeringu koostajad	J. Maatra ja T. Miller.
Projekti autorid	J. Maatra ja T. Miller
Valmimise aeg / kinnitamine	1945/ 1947

Tegemist on olemasolevat olukorda kinnitava planeeringuga, milles on põhirõhk esmajärjekorras taastatavate ja ehitatavate hoonete paiknemisel. Alusjoonisena on kasutatud 1945. a Arhitektuur-projekteerimis-planeerimise keskuse ja P. Tarvase poolt koostatud planeeringut, kuid kavandatu on näha vaid alusjoonisel ja konkreetse planeeringu koloreeritud lahendusse üle toodud ei ole.

4.3.1 Supilinna ja Karlovasse kavandatu

Karlovas säilib olemasolev olukord, tähistatud on ajutised haljasalad Karlova alguses ja taastatava „puu-ehituste rajoonina” on märgitud põlengust tühjaks jäänud alad. Supilinnas ei ole võrreldes sama aasta üldplaneeringuga muudatusi kavandatud.

Ill 5. 1945. a Tartu linna plaan ehituste paigutamise skeemiga aastateks 1946.–50. Karlova osas kavandatu.

4.4 1947/1954. Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt

1947. aastaks koostati uus Tartu generaalplaan, mida korrigeeriti kuni 1954. aastani. Selle planeeringu analüüsitavad joonised kannavad aastaarvu 1951, kuid on ilmselt 1947. aasta planeeringu korrigeeritud variant. Autoriks oli A. Soans. Lisaks 1951. a tsoneerimisskeemile oli graafilise materjali hulgas 1950. a koostatud tugiplaan ja 1951. a koostatud tugiplaan hävinenud hoonetega.

Generaalplaani seletuskirjal on aastaarvudeks samuti märgitud 1947 ja 1954, mis ilmselt tähendab, et tegu on 1947. a kinnitatud planeeringu korrigeerimisega ehk seletuskirjas osa materjali on vanast planeeringust üle võetud.

Generaalplaan on arvestatud 65000 inimesele. Planeeringu seletuskirjas antakse ülevaade olukorrast, kus sõjaeelselt oli iga elaniku kohta 14m^2 pinda, kuid nüüd on alles 7m^2 , seega kaotati 50% hoonestusest.¹⁷⁶ Uus hoonestus kavandati järgmiselt:

- 2–3korruseline linna-tüüpi hoonestus vanalinnas;
- 3–4korruseline linna-tüüpi hoonestus linna uues keskrajoonis ja tsentri ning raudteejaama juures olevais kvartaleis;
- 2korruseliste linna-tüüpi kivimajadega hoonestus Tähtvere rajoonis ja põhjapool Kroonuaia, keskrajoonist lõunas asuvais kvartaleis, raudteerajooni taga asuvais keskkvartaleis ja Ülejõe rajoonis;
- 1–2korruseline asulatüüpi hoonestus Tartu-Sadama raudteeharust lõunapool ja raudtee kaubajaamast läänepool asuvates kvartalites.
- individuaal-hoonestus olemasolevates rajoonides ja lõunapool Riia maanteed asuvas rajoonis.

Seletuskiri ütleb, et sõjast puutumata jäetud äärerajoonid on planeeringus enam organiseeritud, sealjuures on olemasolev tänavate võrk jäetud peaaegu puutumata.

¹⁷⁶ *Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt (generaalplaan)*. Vabariiklik Projekteerimise Instituut „Estonprojekt”. II köide. Vesivarustus, kanalisatsioon, linna magistraalid ja transport, elektrivarustus, I järjekorra ehitus. Tallinn 1947. 1954. TLPMKO arhiiv, 2.

4.4.1 1951. aastal koostatud tsoneerimiskava

Projekti nimi	Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt. Tsoneerimise skeem
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Arhitektuuri Valitsus Vabariiklik Projekteerimise trust Estonprojekt. Linnade planeerimise osakond
Planeeringu koostajad	Direktor Vilde, peainsener Raidla, osakonna juhataja Saare, projekti autor Soans, joonestaja Redlich, tehnikontroll Kotkas
Projekti autor	A. Soans
Valmimise aeg / kinnitamine	1951/1954

4.4.1.1 Karlovasse kavandatu ja realiseeritu

Tsoneerimiskavas on Karlovasse ettenähtud 2- ja osalt 3korruseline linnatüüpi kivist hoonestus. Uus sild oli ettenähtud selliselt, et mahasõit pidi kulgema mööda Aida tänavat, seda mõnevõrra laiendades. Aida tänava kesklinna poolsesse serva pidi ehitatama 3- ja osalt 4korruseline linnatüüpi kivist hoonestus, tänavast jäi seda eraldama haljastus. Tänavast vastasküljele kavandati madalam hoonestus (2 ja osalt 3 korrust). Linnapoolsest osast ehitati valmis Turu tänava äärsed 5korruselised Turu 17 ja 19 (mõlemad valmisid 1964), neist teisele poole Aida tn samuti 5korruseline Aida 11 (valmis 1968), ülejäänud ajaloolised hooned Aida tänaval on säilinud. Ka tänav ise on oma mõõtmed ja kuju säilitanud. Edasi pidi sillalt mahasõit kulgema mööda Pargi ja Lootuse tänavat, sealt üle Võru tänava Filosoofi tänavale. Filosoofi ja Kastani tänavate vahele oli ette nähtud haljastatud perimeetriga transpordimaa, mis pidi ehitatama esimeses järjekorras.

Ill 6. 1951. a koostatud tsoneerimiskavas Karlovasse kavandatu.

4.4.1.2 Karlovas realiseeritu

1950. aastatel ehitati Karlovasse Õne tänavale ja Tähe tänavale stalinistlikus stiilis 2–3korruselised kivimajad vaid kohtadesse, mis varem olid põlengu tagajärjel tühjaks jäänud (Õne tn 22, 24, 26, Tähe 54, 58). Need hooned annavad ettekujutuse, mida täpsemalt peeti silmas linnatüüpi kivist hoonestuse puhul.

Ill 7. 1950. aastatel ehitatud elamu Tähe tn 58. Foto: Tartu Linnamuseum, säilik TM F 70:91

Silla ehitamine selles asukohas teoks ei saanud. Siiski võib antud lahendust pidada üsna keskkonnatundlikuks, kuna sillaga seoses ei kavandatud Emajõe paremkaldale erilisi tänavate laiendusi ja järgiti isegi olemasolevate tänavate kulgemise joont (nt kurviga üleminek Aida tänavalt Pargi tänavale). Kavandatava transpordimaa hoonestus oli samuti sõjas hävinud ja sinna hakati 1950. aastate lõpus ehitama Tartu Aparaaditehas, mis loodi 1958. aastal ettevõtete Termoautomaat ja AEG liitmisel¹⁷⁷. Ühe suurema muudatusena plaaniti laiendada Kalevi tänavat Lina tänavast lõunasse jäävas osas ilmselt 4 realiseks, kuid see plaan ei realiseerunud.

4.4.1.3 Supilinna kavandatu

Tsoneerimiskava nägi ette Kroonuaia-Herne-Marja-Tähtvere kvartalis 2- ja osalt 3korruselisi linnatüüpi kivimaju. Marja tänavast loodesse jäävasse piirkonda kavandati 1-2korruselised alevitüüpi puit- ja kivihooned. Herne tänavat oli ette nähtud laiendada natuke kuni Marja tänavani ja alates Marja tänavast pidi tänavat veel enam laiemaks ehitatama. Marja tänavat oli samuti ettenähtud laiendada. Marja tänavale ja Herne tn tagumisse ossa nähti ette haljasribad. Emajõe ja Oa tänavate vaheline kvartal jäi tervelt haljastusele, nagu ka Kauna tänavast loodesse jääv ala.

Supilinna lähedal vanalinna piiril olevat Laia tänavat oli kavas oluliselt laiendada ja alates Jaani tänavast sirge joonena pikendada selliselt, et tänav algaks Jakobi, Baeri, Kroonuaia ja Tähtvere tänavate ristumiskohast, kujundades sellest 6 tänavaga ristmiku. See tähendaks läbimurret puithoonetega täidetud kvartalist, mis jääb praegu Kesklinna kooli (Kroonuaia 7) taha. Lisaks sellele kavandati läbimurret Jaani ja Herne tänavate suunal läbi hoonestatud kvartali mõned meetrid Kloostri tänavast idas ja sellega paralleelselt kulgevana. Kloostri tänav ei pidanud sealjuures säilima. Läbimurde puhul oleks lammutatud lisaks muule ka 18. sajandil ehitatud Lai 24 hoone (ehitismälestis reg nr 6928¹⁷⁸).

¹⁷⁷ *Wikipedia*, kasutatud 24. september 2018, https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_Aparaaditehas

¹⁷⁸ *Muinsuskaitseameti koduleht*, kasutatud 31. oktoober 2018, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=6928>

Ill 8. Puitsild 1947. aastal, paremal Kroonuaia tänav. Foto:
E. Selleke, Tartu Linnamuuseum TM F 83-1.

Ill 9. 1951. a koostatud tsoneerimiskava Supilinna ja Laia tänavaga osa.

4.4.1.4 Supilinnas realiseeritu

Supilinna ehitati 1950. aastatel viisteist 1-2korruselise elumaja, millest enamus olid eramud¹⁷⁹. Osalt oli tegu alevitüüpi puidust viilkatusega hoonetega, kuid palju oli ka kivist ja krahvitud kahekorruselisi modernistlikke madala kelpkatusega hooneid. Kavandatud 2–3korruselisi kivist linnatüüpi kivimaju Supilinna ei ehitatud. 1960. aastatel lisandus Supilinna veel 7 eramut, 1970. aastatel 2 uut hoonet. Kuna Supilinn oli üsna hõredalt hoonestatud, ei kaasnenud uue hoone ehitamisega tingimata vana lammutamist, vaid see paigutati vabale alale krundil. Võidi ka moodustada uus krunt ajalooliste kruntide jagamise teel, kuna Supilinnale on ajalooliselt omased väga pikad ja kitsad, läbi kvartalite ulatuvad krundid.

4.5 1950. Tartu linna keskrajooni punaste joonte plaan

Projekti nimi	Tartu linna keskrajooni punaste joonte plaan
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Arhitektuuri Valitsus Vabariiklik Projekteerimise trust Estonprojekt
Planeeringu koostajad	Osakonna juhataja A. Saare, sektori juhataja B. Jansen, koostaja A. Soans, joonestaja T. Koitla, tehniline kontroll A. Mitt.
Projekti autor	A. Soans
Valmimise aeg / kinnitamine	1950/ 1951

Kuigi tegemist ei ole kogu linna hõlmava planeeringuga, analüüsin seda planeeringut hea detailsusastme tõttu. Selles on põhjalikult lahendatud tänavate kavandatud laiendused (punaste joonte all on silmas peetud tänavate ehitusjoont) ning Karlovasse suubuv uue silla mahasõit, samuti on loogiline järeldada, et antud planeering lähtub oma lahenduses 1947. aasta üldplaanist.

4.5.1 Supilinna kavandatu

Laia tänava hoonestus mõlemal pool tänavat on pea tervikuna kavandatud lammutada, kuna tänavat on laiendatud ja sirgestatud. Laia tänava alguses on kolmnurkne haljastatud ristmik, mis suunab liikluse otse Jakobi, Baeri ja Kroonuaia tänavate risti.

¹⁷⁹ Tartu linna koduleht, planeeringute info, [http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/0/5013631987384CFFC2257D7200328D4A/\\$FILE/supilinna_yp_2014_joon1_olev_olukord.pdf](http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/0/5013631987384CFFC2257D7200328D4A/$FILE/supilinna_yp_2014_joon1_olev_olukord.pdf)

Tähtvere tänava alus on sellelt ristmikult huvitaval kombel kustutatud ja selle algusesse on kavandatud ruudukujuline ristmik. Läbimurre Jaani tänavalt Herne tänavale kulgeb endiselt paralleelselt Kloostri tänavaga, Jaani tänava lõppu on kavandatud haljasala, mis eeldanuks Jaani 7, praeguse Uppsala maja lammutamist. Samuti on haljasala ettenähtud Laia tänava äärde, Jaani 20 asukohale. Läbimurde tõttu oleks läinud lammutamisele ka Lai 24. Kõik kolm on Tartu arhitektuuriajalugu arvestades väga olulised hooned. Kui korra veel vanalinnast rääkida, siis ka von Bocki maja (Ülikooli tn 16) asemele on sellel joonisel kavandatud haljasala, ilmselt ülikooli peahoonele väärilise vaatekoridori tekitamiseks.

4.5.2 Karlovasse kavandatu

Suurtest ambitsioonidest annab märku ka Karlova osa, mis sellesse planeeringusse osaliselt ulatub. Nii Võru, Tähe, Kalevi, Pargi, Päeva kui Lootuse on laiendatud selliselt, et olemasolevad hooned seal säilida ei saaks. Pargi-Tähe-Kalevi tänavate vahelisse kvartalisse on kavandatud laiade haljasaladega ümbritsetud uued hooned – Tartu kunstimuuseumi, Tartu riikliku kunstiinstituudi ja Tartu muusikakooli hooned ja mõned kooli- ja internaadihooned veel. Riia-Kalevi-Lille kvartalisse aga kavandati spordihoonet ja vaatetorni!

Uus tänav, mis kulges Võru ja Lootuse ristilt diagonaalis Kastani tänavale, on kavandatud väga tagasihoidlikult ja olemasolevaid hooneid säilitades.

Napilt kaardi alasse jääb Karlovasse suubuv sild, mis on kavandatud samale asukohale kui 1945. a planeeringus. Siin on lahendus detailsemalt läbitöötatud. Aida tänavat laiendatakse ja selle üleminekul Pargi tänavasse tekitatakse laiem ristmik. Pargi tänavat sirgestatakse ja laiendatakse ning ette ei nähta seega hoonete säilimist. Ambitsioonikast plaanist realiseerus vaid olemasolevate olulisemate hoonete taastamine, kõik muu jäigi unistuseks.

4.6 1952. Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt

Projekti nimi	Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt. Tsoneerimise skeem
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Arhitektuuri Valitsus Vabariiklik Projekteerimise trust Estonprojekt
Planeeringu koostajad	Direktor Papp, osakonna juhataja Jansen, peainsener Saare, autor A. Soans
Projekti autor	A. Soans
Valmimise aeg / kinnitamine	1952

1952. aasta planeering on 1950. a keskrajooni punaste joonte plaaniga samane, mis puudutab viimases kajastatud piirkonda. 1952. a planeering võimaldab eksplikatsiooni abil välja lugeda kavandatavaid hoonemahtusid. Huvitava märkusena tooksin välja, et siin on eksplikatsioonis märgitud hoonestuse tüübi järel „sealhulgas olemasolevad

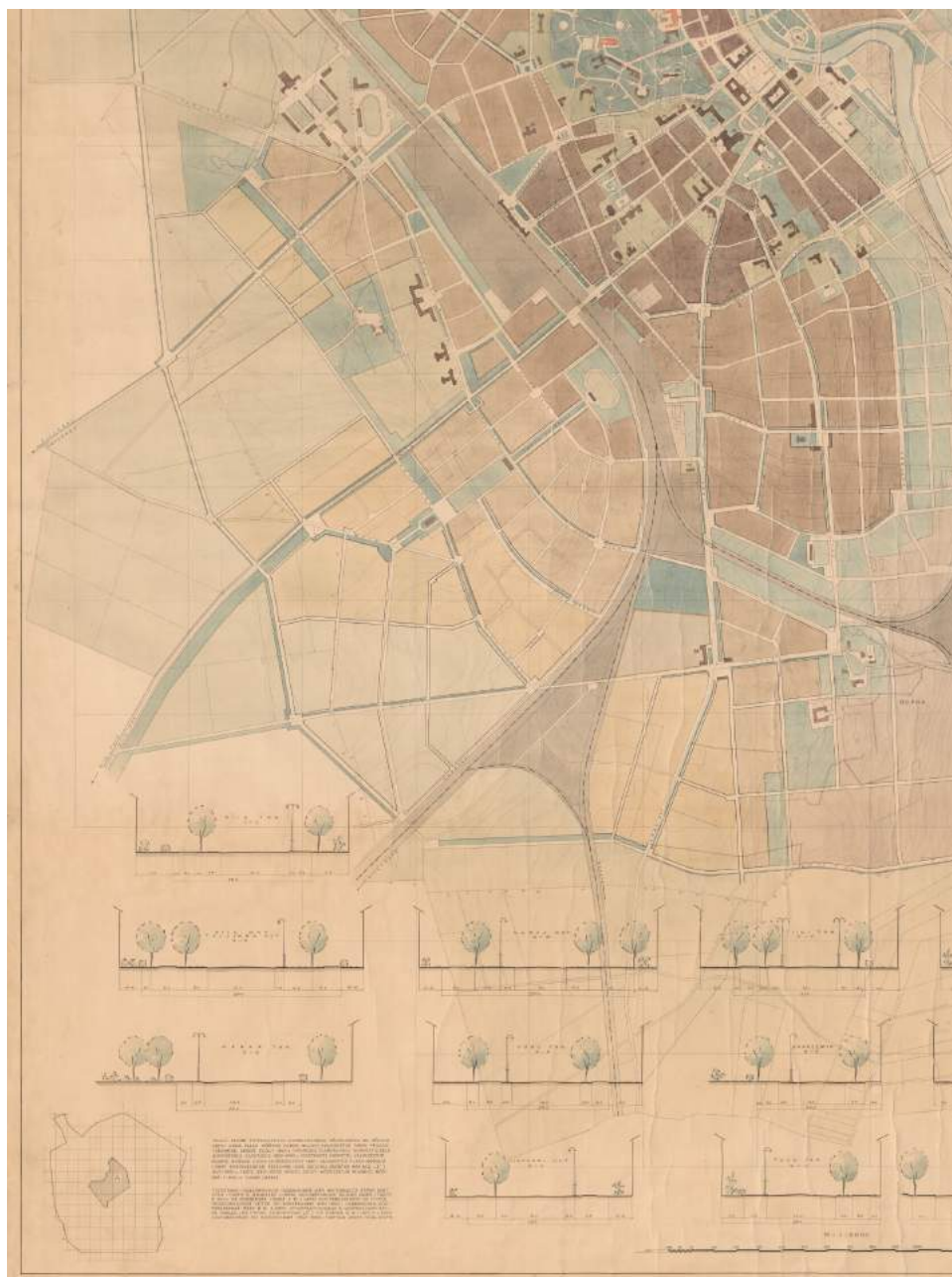
vähemakorruselised hooned”, mis näitab, et oli teada, et olemasolevad hooned vähemalt osaliselt säilivad.

Tänavate illustreeritud ristlõiked näitavad, et suurt rõhku oli pandud mugava tänavaruumi loomisele haljastusega, andes kõnniteedele keskmise liikluskoormusega tänavatel enam kui poole ruumist.

Supilinnas kavandati Kroonuaia tänavast kuni Marja tänavani 2–3korruselise linna ja asula tüüpi kivist hoonestust, sealt edasi 2–3korruselise puit- ja kivist asula tüüpi hoonestust. Marja tänav oli laiendatud keskse haljasalaga puiesteks, Herne tänaval oli haljastus kavandatud mõlemale poole tänavat. Kroonuaia tänav algus on jäetud sirgeks keeramata, kuid Laia tänav sirgestus koos kolmnurkse haljasalaga on alles.

Karlovas on silla lahendus sama, mis 1950. aastal. Karlovas oli kuni Lootuse tänavani ette nähtud 3–4korruselise linna tüüpi hoonestus, sealt edasi 2–3korruselise linna ja asula tüüpi kivist hoonestus. Tähe tänavat oli ette nähtud laiendada. Uueks tänavaks kavandati Kalevi ja Lina tänav nurgalt alguse saavat Karlova tänavat¹⁸⁰, mis kulges pärast väikest kurvi paralleelselt Kalevi tänavaga lõunasse. Tähe ja Sõbra tänavate risti oli kavandatud piirkonna keskus koos mitme ühiskondliku hoonega.

¹⁸⁰ Kuni 1936. aastani kandis praegune Kalevi tänav Karlova tänav nime.

Ill 12.
1952. a
projekti
väljavõte.
Allosas
joonistatud
tänavate
lõiked.

4.7 1959. Tartu linna planeerimise projekt (generaalplaan)

Projekti nimi	Tartu linna planeerimise projekt (generaalplaan)
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Ehitusvalitsus RPI „Estonprojekt” IV KPT
Planeeringu koostajad	Direktor Tihomirov, peainsener Ilves, töö juhataja Jansen, projekti peaarhitekt Toppel, grupi juh Toppel, projekti autor Soans, projekteerija Soans
Projekti autor	A. Soans
Valmimise aeg / kinnitamine	1959/1959

1959. aasta planeering on küllaltki detailne, eriti võrreldes 1951. aasta tsoneerimisskeemiga. Siin on märgitud kavandatud ühiskondlike hoonete asukohad, kuju ja funktsioonid.

Korrigeeritud generaalplaani¹⁸¹ tsoneerimise skeemi seletuskirjas¹⁸² on 1959. a välja toodud 3 peamist muudatust ja täiendust võrreldes 1955. a koostatud (siin käsitletud 1947/1954 a) Tartu planeerimise ja hoonestamise projektiga:

- 1) linna elanike arvuks on võetud 100 000 endise 87 000 asemel.
- 2) Tööstuse rajooni on laiendatud lõuna suunas (Ropka linnaosa) väljaspoole praeguseid linna administratiivpiire.
- 3) Elamisrajoonidest on jäetud esialgu reservi maa-alad, kus on raskendatud kanalisatsiooni ehitamine, nagu ülejõe rajoonid ja Tähtveres Tallinna-Põltsamaa mnt ääres või on projekteeritud haljasalade alla kohad kus on nõrk ehituspinnas, nagu Narva mnt ääres Emajõe läheduses.

Lisatud on, et ka ei võimalda olemasolevad 1–2korruselised amortiseerunud hoonetega maa-alad veel kuigi palju asendada neid mitmekorruseliste elamutega.¹⁸³

Arvestati, et 1985. aastaks amortiseerub 10% olemasolevast elamufondist. See tähendab, et 479 790 m² jääb alles 440 000.

26. novembri 1958. a protokollis on öeldud, et kuna uute elamute ehitamiseks ei ole küllaldaselt vabu maid linna administratiivpiirides – hoonestatud aladel ei lammutata niipea vanu elamuid – tuleb luua uus rajoon linnapiiril.¹⁸⁴ Riia mnt äärde ca 15 000 elanikule ja Variku raudtee peatuse juurde satelliit asula 3000–4000 elanikule individuaalelamutega. Anne rajoon oli juba kavas, madalam osa oli seal kavandatud 3–4 korrust (enne 2 korrust). Nähakse ette koostada uus transpordiskeem, kus lisaks bussidele arvestatakse ka trollibusside liine elanikkonna transpordiks.¹⁸⁵

Üle linna nähakse varasema 2 korruse asemel ette 3–4 korrust, et hoiduda linna territooriumi laialivalgumisest.

1959. aastaks on seega mõistetud, et olemasolevate hoonete lammutamine on arvatust keerukam ning pigem tuleb elamispinna lisandumiseks kavandada uusi hoonete

¹⁸¹ *Tartu linna planeerimise projekt (generaalplaani)*. 1959. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.33902.

¹⁸² *Tartu korrigeeritud generaalplaani tsoneerimise skeem. Arhitektuurne ja ökonoomiline osa*. Tallinn 1959. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.34284.

¹⁸³ *Ibidem*, 1.

¹⁸⁴ *Planeeringu seletuskiri*. 1959. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. T-14.4-6.8512.

¹⁸⁵ *Ibidem*, 2.

komplekse tühjadele kompaktsetele aladele. Seni pigem kahekorruselisena kavandatud alad muudetakse kuni 4korruselisteks.

4.7.1 Karlovasse kavandatu ja realiseeritu

Karlova algusesse, osaliselt tühjale alale, kuid ka tihedalt hoonestatud Päeva ja Pargi tänavate alale on ette nähtud näiteks Pioneeride maja (plaanil tähistatud nr 32), kunstimuuseum (nr 28), spordihall ujulaga (nr 58), lastepolikliinik (nr 76), praeguse Maakohtu hoone kohale aga restoran (nr 16). Põneva leiuna oli Struve tn 1 asukohale Tiigi tn sihile siis ettenähtud ringikujulise põhiplaaniga Teaduste akadeemia hoone koos raamatukoguga (nr 39). Karlova mõisa vastas olevale haljasalale kavandati õpetajate instituudile lisaks internaadi hoonet (nr 50), ka mõisa enda asemele oli kavandatud maht, kuid selle otstarve planeeringust ei selgu.

Võrreldes 1952. a planeeringuga on Karlova silla puhul siin loobutud Pargi tänava kumeruse järgimisest ning sillalt maha sõitev tänav kulgeb Aida tänavalt sirgelt Pargi tänavasse. Lootuse, Tähe ja Võru tänavale oli kavandatud haljastus, mis tähendab, et planeeriti nende laiendamist ning sealse hoonestuse lammutamist. Kogu Karlovasse kavandati 4–5korruselist hoonestust.. Uutest hoonetest valmis Karlova alale 1964. aastal laste muusikakool Tähe tn 5.

Ill 13. Väljavõte 1959. a planeeringust. Karlova silla lahendus on endiselt Aida tänava sihis. Pargi ja Päeva tänavatele kavandati erinevaid ühiskondlikke hooneid.

4.7.2 Supilinna kavandatu ja realiseeritu

Supilinna tänavatest oli kavandatud kahepoolsest haljastatud tänavatena Herne ja Marja tänavad, ühepoolse haljastuse pidanuks saama Kroonuaia ja Oa tänavad. Haljastuse alla oleks pidanud jääma ka Emajõe tänava äärsed hooned. Samuti oli kavas laiendada ja haljastada Laia tänavat selliselt, et sealsed hooned poleks saanud säilida. Jaani tänava otsast kulgeva läbimurde äärde pidanuks tulema spordiväljak. Supilinna vanalinna poolne nurk Tähtvere tänava alguse ja Lepiku tänava piirkonnaga oli kavas hoonestada 4–5 korruselisena, ülejäänud linnaosa 1–2 korruselisena. Valmis ehitati kavandatud vaid laululava (valmis 1965), muus osas säilis endine olukord.

Ill 14. 1959. a planeeringu Supilinna osa. Alleed Herne ja Marja tänavatel ja üksik kõrgema hoonestusega kvartal Lepiku tn piirkonnas.

4.8 1963. Tartu generaalplaan ja tsoneerimiskava

Projektide nimed	Tartu generaalplaan ja tsoneerimiskava
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Ehituskomitee RPI „Eesti Projekt”
Planeeringu koostajad	autorid Vaike Salomatina, Heino Reissar, peainsener Rene Palis. Seletuskirjas on peaarhitekt F. Berends, peainsener R. Palis.

Projekti autor	Vaike Salomatina
Valmimise aeg / kinnitamine	1963

1963. aasta generaalplaan koos tsoneerimiskavaga on võrreldes 1959. a planeeringuga lakoonilisem. Oluliselt vähem on detailselt kavandatud uusi ühiskondlikke hooneid. Koostatud planeeringu arvestusperioodi välteks oli vahemik 1962–1980. Elanikkonna arvuks oli arvestatud 120 000. Kuna iga elaniku kohta oli kavas tagada elamispind 15 m², siis oli tarvis suurendada linna administratiivpiire. Planeeringu koostamise ajal oli Tartus vaid üks raudbetoonist sild mootorsõidukitele ja 1959. a valminud kaarsild jalakäijatele. Planeeringust nähtub, et toona kavandati uusi sildasid üle jõe lausa viis, millest kahte kesklinnale lähemale jäävat siin käsitleme.

Olemasoleva olukorra analüüsis on toodud elamispinna arvestus, mille puhul arvestatakse olemasoleva elamispinna mahu 603 500 m² amortiseerumist aastaks 1970 (7 aasta jooksul) 3% ehk säilib olemasolevast eluruumide pinnast 601 700 m². 1980. aastaks (17 aasta jooksul) prognoositi amortiseerumist 10% ehk alles peaks siis olema 543 150 m². Tegemist on väga tagasihoidliku ja realistliku tulevikuprognoosiga, mis ei võtnud eesmärgiks olemasolevat elamufondi maha kanda. Huvitava ja uskumatuna tundub seletuskirjas mainitud plaan lõpetada linnasisestele kalmistutele matmine ning arvestusperioodi lõpuks (1980) võtta kõik kalmistud kasutusele üldhaljasaladena, säilitades vaid tähtsamad kalmud. Uut, 52 hektaril paiknevat kalmistut kavandati väljaspoole Tartu linna piire Ihastesse. Uusi haljasalasid oli vaja luua 99 hektarile, kuna normid nägid ette iga elaniku kohta 19–24 m² haljasala.

4.8.1 Karlovasse 1963 kavandatu

Läbi Karlova kulgema kavandatud silla asukohta on muudetud – 1959. a plaaniga võrreldes paiknes see nüüd kaks tänavat kagusuunas. Sillalt mahasõit kavandati kulgema mööda Jõe ja Õnne tänava sihti kuni raudteeni Tammelinna ja siis mööda raudtee kaart Riia tänavale. Jõe tänavalt Õnne tänavale kulgemiseks oli tee kavandatud läbi L. Tolstoi-Kalevi-Õnne-Tähe tänavatega piirneva kvartali. Tähe ja Õnne tänava nurgale nähti ette suurem ristmik. Tähe ja Õnne tn kavandati suurema liiklusega tänavaks. Tähe tänava laiendamist sellega ei kaasnenud, kuid uus Õnne tn kulges läbi ajalooliste puitmajadega hoonestatud kvartalite ning tähendas seega nende lammutamist. Tänavala lõike joonis näitab, et tänavala laiuseks kavandati 41 meetrit,

kusjuures ajalooline tänava laius (maja välisseinast vastasmaja välisseinani) oli 12 meetrit. Kui eelmises kavas oli plaan muuta ja laiendada Kalevi tänavat, siis nüüd on sellest loobutud ja suurema sõiduteena kavandati luua läbimurre mööda Turu tänavat põhja suunas.

Ill 15. Väljavõte 1963. a planeeringust, kus Karlova sild on uue koha peal ehk praeguses asukohas

4.8.2 Supilinna 1963 kavandatu

Supilinna lähedal kavandati esmakordselt uus sild Kroonuaia tänava otsa ja sellelt mahasõit pidi suunduma mööda Oa tänavat praeguse dendropargi alale, kus tee suubus linnast ümbersõitu võimaldavale tee. Seoses silla ehitamisega ei kavandatud suuremaid ümberehitusi, vaid Kroonuaia-Emajõe-Väike-Emajõe ja Oa tänavate vahelisest kvartalist kavandati läbisõitu, mis tähendanuks kindlasti sealsete hoonete, sh Oa tn 1 (reg nr 7050) ehitismälestise lammutamist. Oa tänava laiuseks kavandati ca 38 meetrit samas kui olemasolev vahe ühest tänaväärsest hoonest teiseni oli 13

meetrit. Kesklinna poolne mahasõit sillalt oli kavandatud läbi botaanikaia tiigi ehk praegust sõiduteed mõnevõrra laiendades.

Ka selles planeeringus on säilinud plaan tekitada sirge läbipääs Jaani tänavalt Herne tänavale, kaotades Kloostri tänav. Sealjuures on mõlemaid tänavaid joonisel kujutatud praegusest laiematena. Kuna Tartu vanalinna muinsuskaitseala kehtestati alles 1973. aastal, on võimalik, et selles 1965. a projektis kavandati ka kaitsealasse jääva Jaani tänav laiendamist ja muid muudatusi. Samas on 1954. a projektiga võrreldes siin loobutud Laia tänav sirgeks ajamisest ja selle tulemusena kuue tänavaga ristmiku tekitamisest Jakobi ja Kroonuaia tänavate nurgale.

Ill 16. Väljavõte Supilinna osast 1963. a planeeringus. Oa ja Kroonuaia tänavaid on kavas laiendada ja nende äärsed maa-alad on määratud sellega seoses reservmaaks.

Ill 17. Oa 1 Supilinn. Foto: Harry Douglas, ERMi fotokogu Fk 2012:277.

4.9 1965. Tartu generaalplaani korrektuur

Projektide nimed	Tartu generaalplaani korrektuur. Generaalplaan
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV Ehituskomitee RPI „Eesti Projekt”
Planeeringu koostajad	Peainsener Paalmann, osak juhataja Jansen, brigadir Berends, autor ja projekteerija Vaike Solomatina ¹⁸⁶
Projekti autor	Vaike Solomatina
Valmimise aeg	1965

Korrektuuri koostamise vajaduse tekitasid mitmed asjaolud.¹⁸⁷ 1965. a valmis Tartule uus tugiplaan mõõtkavas 1:5000, mis on täpsem varem kasutatud skemaatilisest alusplaanist. Vahepeal olid valminud Ülejõe linnaosa ja Ropka tööstusrajooni detailplaneerimise projektid ja ka Tartu linna transpordiskeem, mis osaliselt muutsid senist lahendust.

¹⁸⁶ Kirjapildis ei ole viga, 1959. a planeeringus on kirjutatud Salomatina, siin Solomatina.

¹⁸⁷ *Tartu linna generaalplaan*. 1965. Lisamaterjalid, korrektuuri seletuskiri ja joonised, Eesti Rahvusrhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.33858.

Kuna Ülejõe linnaosa detailplaneerimise projektis nähti mikrorajoone ette varasemast suurematena, nihkus lõunapoolne Ihastest Ropkasse kulgev sild veelgi lõunapoole. Kuna Ülejõe mikrorajoonide asukohad muutusid, nihkusid ka ülejäänud linna mikrorajoonide keskuste asukohad. Transpordiskeem oli 1963. a omaga võrreldes suurejoonelisema ja vabama joonega, kulgedes läbi ajalooliste kvartalite ilma seniseid tänavajooni järgimata.

Eesmärgiks oli 1980. aastaks saavutada 12m² elamispinna normi (105 000 inimest) ja sealt edasi kuni 120 000 inimest ja 15m² elamispinda inimese kohta.

Säilinud generaalplaani joonise näol on ilmselt tegu tugiplaanile joonistatud uue transpordiskeemiga, kuna muus osas ei ole 1963. a kavandatud kaardile kantud ning joonis ei ole koloreeritud.¹⁸⁸ Selle tõttu ei pruugi arvata, et mõned hilisemad muudatused (nt Kloostri tn-ga paralleelne läbimurre Laialt tänavalt Kroonuaia tänavale) oleks vahepeal päevakorrast maha võetud.

4.9.1 Karlovasse kavandatu 1965

Tänav, mis kavandati kulgema Sõpruse sillalt läbi Karlova, ei arvestanud enam säilinud tänavatevõrku, vaid oleks kulgenud diagonaalis läbi Karlova Võru tänavale selle ja Alevi tänava ristumiskohale. Selgelt on antud signaal, et olemasoleva struktuuri säilitamine ei ole oluline.

4.9.2 Karlovas realiseeritu

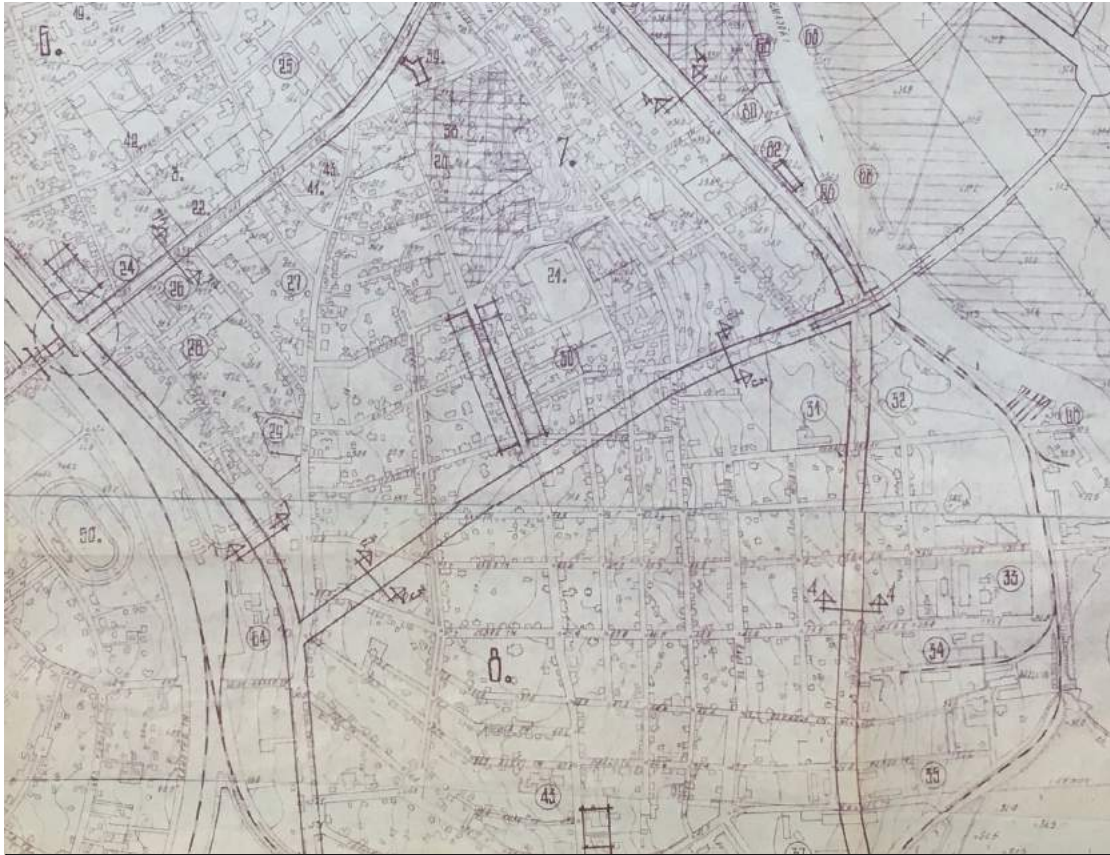
Sõpruse silla projekteerimist alustati 1970. aastate alguses ja ulatus ka järgmise, 1974. a generaalplaani koostamise aega. Projekt valmis 1977. ja sild ise 5. detsembril 1981. Sild projekteeriti kavandatud asukohta. Mahasõit sillalt ehitati välja kuni Aleksandri tänavani kavandatust isegi suuremalt, kuid sealt edasi suubus liiklusvool mööda Kalevi tänavat vasakule ja paremale. Õnne tänavat ei laiendatud ja selle äärsed hooned on säilinud. Planeeringule vastavalt ehitati suurejooneliselt valmis Turu tänav ja tänu sellele lammutati mitmeid hooneid All-Karlovast¹⁸⁹. Selgus, et isegi siis ei olnud nende hoonete lammutamine eriti lihtne, kuna Raal Kivi oli arvamusel, et seda ei tohiks teha ning oma hinnangut käisid andmas isegi Tallinna ametnikud.¹⁹⁰ Tänapäevani on säilinud Turu tänavaga Karlovast ära lõigatud Sassi tänava ääres mõned

¹⁸⁸ *Tartu linn. Generaalplaan*. 1965. RPI Eesti Projekt, TLV LPMKO arhiiv.

¹⁸⁹ All-Karlovaks loeti Kalevi tänava ja Emajõe vahelist ala, selle endine Riia eeslinn, alev Kalevi tänava piirkonnas ning 19. sajandil hoonestatud ala Kalevi, Aleksandri ja Turu tänavate ääres kuni Ropka mõisa piirini ja Rebase tänavani.

¹⁹⁰ Lea Metspalu, *autori intervjuu* 19.11.2018. Lea Metspalu oli alates 1967. aastast Tartu linnas ehituse ja arhitektuuri osakonna projektide ekspertiisbüroo sekretär.

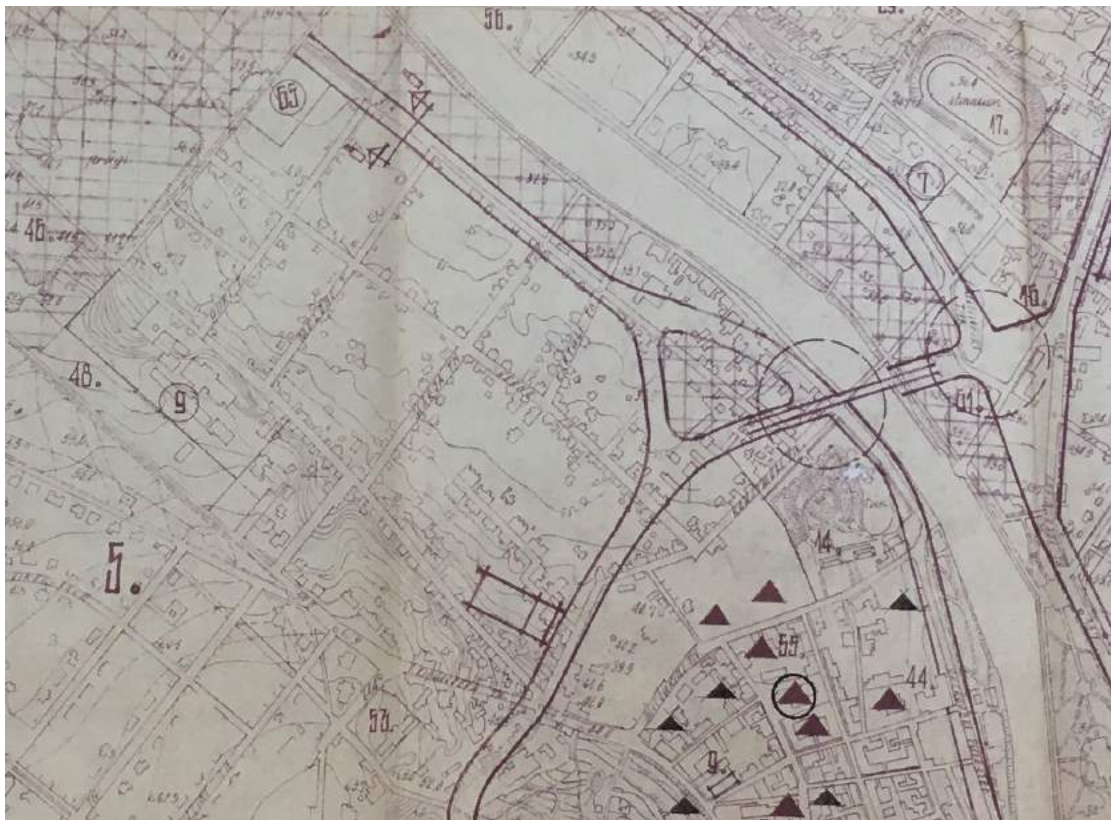
„eksinud” ajaloolised puithooned. Enamik neist on renoveeritud, kuid oma algupärase välimuse on säilitanud näiteks Sassi 3, 7, 8, 9, 10.

Ill 18. 1965. a planeeringu Karlova osa, kus Karlova läbimurre on varasemast suurejoonelisem.

4.9.3 Supilinna 1965 kavandatu

1963. a planeeringus oli nii Laia tn kui Kroonuaia tn sihile kavandatud sild. 1965. a planeeringus on see asendatud ühe sillaga, mis kulgeb Kroonuaia tänavaga veidi diagonaalis üle jõe. Selle linnapoolne mahasõit kulgeb mööda jõe kallast ja edasi mööda Vabaduse puisteed, seda (ka hoonete arvelt) laiendades. Mahasõit sillalt otse ja dendropargi suunas kavandati suurejoonelise kolmnurkse haljastatud liiklusväljakuna, mis ulatus Herne tänavast kuni jõeni ja teiselt poolt Oa ja Kartuli tänavate ristini. Otse sõidusuund kulges siis laia magistraalina Kroonuaia tänavalt edasi Baeri ja Näituse tn mööda raudteeni.

Ill 19. Supilinna liikluse lahendus oli 1965. a planeeringus üsna utoopiline.

4.9.4 Supilinnas realiseeritu

Muudatusi Oa, Kroonuaia ja Baeri tänavate kujus selle planeeringu järgi läbi ei viidud. Planeeringu koostamise ajal oli Kroonuaia tänava pikendusena kasutusel raudpontoonsild, mis tuli jõelaevade läbilaskmiseks ja kevadise jäämineku ajaks lahti võtta.¹⁹¹ Sild lagunes 1989. aastal. Ka botaanikaia müür säilis, kuna tänavat ei laiendatud. Läbimurre Jaani tänavalt Herne tänavale jäi samuti tegemata.

4.10 1974. Tartu generaalplaani

Projektide nimed	Tartu generaaplaan. Elamufondi karakteristik. Linna keskosa. Põhijoonis.
Planeeringu koostanud organisatsioon	ENSV MN Riiklik Ehituskomitee RPI Eesti Projekt
Planeeringu koostajad	Instituudi peadirektor H. Rohtmaa, instituudi peaarhitekt M. Port, IV PO juhataja A. Viil, projekti peainsener U.

¹⁹¹ Wikipedia, kasutatud 4. oktoober 2018 https://et.wikipedia.org/wiki/Kroonuaia_sild

	Saarest, projekti peaarhitekt M. Meelak
Projekti autor	Malle Meelak
Valmimise aeg / kinnitamine	1974/1974

1974. aastal valminud üldplaneering on varasematega võrreldes oluliselt põhjalikuma graafilise materjaliga.¹⁹² Ka sisu ja visiooni poolest on tegu suurejoonelise kavaga, mis pidi Tartust tegema kiire autoliiklusega modernse linna. Üleriigilisi ulatusliku ehitustegevuse põhjuseid oli palju, kuid Tartus mängis rolli suuresti sõjaväelennuvälja ja raudbetoon-toodete tehase olemasolu.

USA hinnangul oli Raadil asuv sõjaväelennuväli Nõukogude Liidu tähtsusest 13. ja sellest tulenevalt oli see kantud tuumarünnaku sihtmärkide nimekirja.¹⁹³ Linna üldplaneeringut koostades on silmas peetud, et lennuväljalt oleks võimalikult kiirelt ja otse võimalik pääseda Maarjamõisa haiglasse ja Tallinnasse viivale maanteele. Suuremaid sõjalisi kokkupõrkeid ja sellega kaasnevat rohkeid haavatuid silmas pidades on Tartust mõistliku autosõidu kaugusel asuvatesse väiksematesse linnadesse ehitatud ebamastaapselt suured haiglahooneid (nt Jõgevale 1983, Viljandisse 1984, Võrru 1982, Põlvasse 1981).¹⁹⁴

1962. aastal täies mahus käivitatud Tartu Raudbetoon- ja Puittoodete Tehases valmistatud detaile kasutati terves Eestis (sh Tallinna teletornis, hotellis Olümpia, samuti koolimajades ja lasteaedades ning maamajandite rajatistes). 1970.–1980. aastatel oli tehase suuremaks objektis aga Tartu Anne elamurajooni ehitus. 1976. aastal moodustati selleks Tartu Raudbetoon- ja Puittoodete Tehase ja Ehitusvalitsuse nr 3 baasil Tartu Elamuehituskombinaat.¹⁹⁵ Et tehas töötas kahes vahetuses ja täistuuridel, oli pidevalt vaja planeerida ja ette valmistada ehitusplatse nii Anne linnaosas kui mujal Tartus.¹⁹⁶

¹⁹² Tartu linna generaalplaani korrektuur. 1974. II köide. A. Tekstiline osa. V. 1. Üldine planeerimislahendus, TLV LPMKO arhiiv,

¹⁹³ *Wikipedia*, kasutatud 7. detsember 2018, https://et.wikipedia.org/wiki/Raadi_s%C3%B5jav%C3%A4elennuv%C3%A4li

¹⁹⁴ Talvistu, 7.12.2018.

¹⁹⁵ *Eesti betoonehituse ajalugu*, koost Toomas Kään, (Tallinn: In Nomine, 2014), 150.

¹⁹⁶ Metspalu, 19.11.2018.

4.10.1 Ülevaade lammutatavast elamufondist

Esmakordselt analüüsitakse selles üldplaneeringus põhjalikult vanemat tüüpi elamufondi olukorda.¹⁹⁷ Lammutatava elamufondi mahu määramisel lähtutakse Tartu Linna TSN TK Elamutevalitsuse tellimusel koostatud projekteerimisinstituudi „Kommunaalprojekti” tööst „Tartu linna elamufondi tehnilise seisukorra uurimine” (autorid tehn. tead. kand. A. Kull ja van. ökonomist K. Reinvere).¹⁹⁸ Planeeringus antakse tööst lühiülevaade. Töö mõtet kokkuvõttes võib öelda, et elamufondi tolleaegsetele normidele vastavavusse viimine oleks ideaalis näinud ette, et 2000. aastaks oleks kogu elamufond uuendatud st, väärtuslikumad hooned kapitaalremonditud ja vähemväärtuslikud ja väärtusetud asendatud uutega. Kuna elamuehituse maht ei olnud piisavalt suur, et katta nii amoriseerunud elamufondi asendamise kui elamispinna juurdekasvu loomiseks vajaliku elamispinna normi suurendamist, pidi piirduma oluliselt väiksema elamufondi maha kandmisega. Seda, et Kommunaalprojekti töö on ennatlik ja pakub hirmuäratavat perspektiivi, tõdeb Martti Preem 1983. aastal, kui kirjutab, et töö näeb ette, et alates 1995. aastast tuleks füüsilise ja moraalse kulumise tõttu peaaegu kogu Tartu sõjajärgne elamufond lammutada (välja arvatud vanalinn).¹⁹⁹

Kuna Kommunaalprojekti koostatud töö on põhjalik ning võimaldab mõista nõukogudeaegse elamumajanduse otsuste tausta, on töö lühikokkuvõtte toodud ära magistritöö lisana.

4.10.2 Elamufondi karakteristikakaart

Generaalplaani graafilises osas on kaart elamufondi karakteristikaga, kus eelnevalt nimetatud elamufondi amortisatsiooni analüüs on koondatud kahe näitaja alusel. Rohelisega on märgitud hooned, mille amortisatsiooni aste on alla 40% ja lillaga on märgitud hooned, mille see on vahemikus 41–80%. Plaan näitab, et hoonete seisundit on eraldi hinnatud, mitte ei ole terveid piirkondi “maha kantud”. Umbes 1/3 tähistatud hoonetest on lillad ehk kehvemas ja 2/3 rohelised ehk paremas seisukorras.

¹⁹⁷ *Tartu linna generaalplaani korrektuur*. 1974. II köide. A. Tekstiline osa. 4. Lammutatav elamufond. TLV LPMKO arhiiv, 87.

¹⁹⁸ Töö asub Tartu Linnavalitsuse Linnavarade osakonna majandamisteenistuses.

¹⁹⁹ Martti Preem, „Tartu hoonestusväärtustest”, *Edasi*, 1. veebruar 1983, 4.

Ill 20. Välljavõte 1974. a elamufondi karakteristika kaardist, kus rohelised on amortiseerunud kuni 40% ja lillad vahemikus 41–80%.

4.10.3 Linna keskosa kaart

Graafilises osas on eraldi illustreeritud linna keskossa kavandatavaid uusi hooneid. Need on joonisele kantud kolmemõõtmeliselt, et anda aimu ka hoonete kõrgusest. Halliga on tähistatud olemasolevad hooned ja helekollased on kavandatavad mahud. Kaardil kujutatud lahenduses vahelduvad suurte hoonemahtudega laiad ja tihedad haljasalad.

4.10.3.1 Inturisti hotelli juhtum

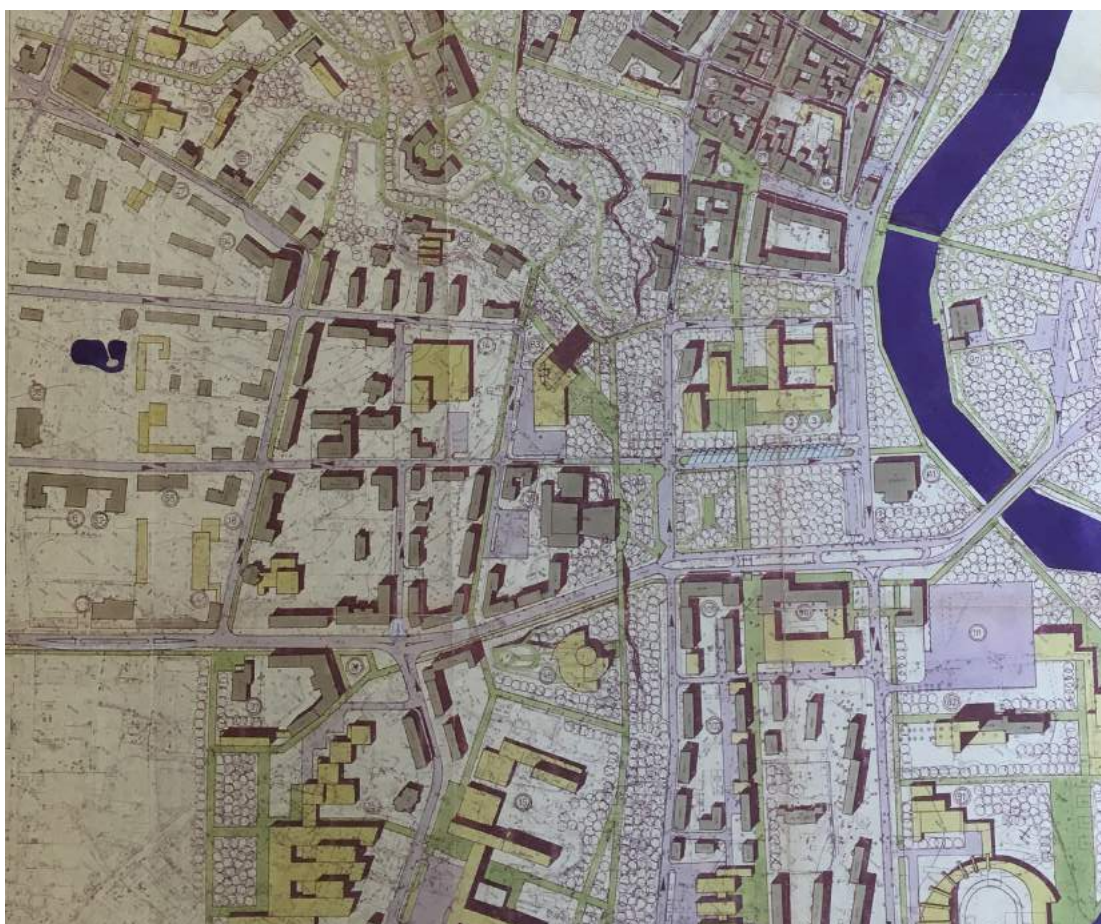
Linna keskossa, Vanemuise teatri kõrval oleva parkla ja Kitsa tänava alale on selles planeeringus kavandatud Inturisti hotell. Algselt oli see kavandatud suisa 500kohaline, kuid 1985. aastaks oli plaan tagasihoidlikum ja sooviti 150kohalist uut hotelli.²⁰⁰ Ajakirjanduses kerkis diskussioon, kas hotelli tarvis ruumi tegemiseks peaks lammutama Struve 2 ajaloolise puitmaja. Kaur Alttoa selgitas 1985. a artiklis, et viimasel ajal on puitehitisi väärtustama hakatud ning selle tõestuseks on Tartu linna Täitevkomitee võtnud hiljuti kaitse alla Kastani tn puitmajade piirkonna.²⁰¹ Struve 2 hoone kohta selgitas ta, et 1800–1802. aastal ehitatud ja oma praeguse välisilme 19. sajandi keskel saanud puitmaja on kultuurilooliselt oluline, kuna siin paiknes taasavatud ülikooli esimene anatoomikum, siin oli ülikooli akadeemik prof Goebeli ja ülikooli rektori J. F. Parroti eluase. Ta soovitas maja hoopis muinsuskaitse alla võtta. Struve tn maja kultuuriväärtust ja säilitamise olulisust rõhutasid ka teised, sh kunstiajaloolane Enriko Talvistu ja arhitekt Martti Preem. Hoonete säilitamise poolt ja vastu olijate vahel tekkis terav vastuseis. Kirjanik Jaan Kaplinski oli hotelli ehitamise poolt, kuna nägi teravat vajadust linnaga tutvuma tulnud külalistele väärilist pealust pakkuda.²⁰² Martti Preem võtab toimunud protsessi kokku nii: “Tartu muinsuskaitsepäevade kõnekoosolekul 1988. aastal esinesin Georg Friedrich Parroti elamu ja ülikooli esimese anatoomikumi (Struve tn 2 hoone) ning Kitsa tänava säilitamise kaitseks, sest plaanis oli ehitada ülikooli raamatukogu vastu uus hotell. Avalikkuse surve, aga ka rahastusvõimaluste muutumisel lõpetatigi hotelli surumine ülikooli raamatukogu vastu. Siiski soovis linn esindushotelli ja kohaks valiti Ülikooli tänava serv Vanemuise tänavast Vallikraavi tänavani. Aastatel 1989–1990 projekteerisidki Andres Alver ja Tiit Trummal sinna väga avangardse lahendusega hoone. Esindushotelli ehitamine Ülikooli tänava äärde jäi siiski toppama, kuigi 1991. aastal oli sealt eest lammutatud Vallikraavi tänava nurgal asunud amortiseerunud puithoone, endine Looduse kirjastuse maja – nüüd on seal Uku Põllumaa projekteeritud ärihoone.”²⁰³ Hotell jäi ehitamata erinevatel põhjustel, kuid puitarhitektuur kui väärtus oli esmakordselt laiemal avalikkuse ette toodud.

²⁰⁰ Alttoa, „Tartu”, 2.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² Lõbu, 13.11.2018.

²⁰³ Martti Preem, „Linnaarhitekt üleminekuajal”, *Sirp*, 07.08.2015, <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/linnaarhitekt-uleminekuajal/>

III 21. Väljavõte 1974 a planeeringu kesklinna osast. Keskkel näha ülikooli raamatukogu vastu kavandatud Inturisti hotell.

4.10.4 Põhijoonis

Juba kerge pilguheit planeeringule näitab, et suur rõhk on siin endiselt uute liiklussõlmede kavandamisel. Sealjuures on huvitav, et seletuskirja järgi on liikluse organiseerimise ja magistraaltänavate määramisel lähtutud eesmärgist, et ühistransport katab inimeste töөлkäimiseks vajalikud vajadused ning isiklikud autod ja taksod jäävad vaid kultuur-heaolu ning peamiselt puhkuse otstarbeliste sõitude kandjaks²⁰⁴. Kui planeeringu koostamise ajal loendati Tartus 2700 sõiduauto ja juurdekasvuks planeeriti kuni 3% aastas²⁰⁵, siis 1980. aastaks planeeriti 5450 auto ja aastaks 2000 23000 auto²⁰⁶. Sildu oli antud planeeringus kokku 9, millest vaid 1 oli valmis (Võidu silda oli kavas laiendada ja rekonstrueerida).

²⁰⁴ *Tartu linna generaalplaani korrektuur*. III köide. Liiklus ja insenerivõrgud. A. Tekstiline osa. 1974. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. T-14.4-6.33788, 5.

²⁰⁵ *Ibidem*, 7.

²⁰⁶ *Ibidem*, 10.

Üsna detailselt oli siin paika pandud ka paljud ühiskondlikult olulised hooned, sh kliinikumi uued hooned Maarjamõisas ja Tartu ülikooli uued hooned kesklinna vahetus läheduses. Planeeringusse on kantud ka paralleelselt valminud suurejooneline Annelinna planeerimiskava.²⁰⁷

4.10.4.1 Karlovasse kavandatu

Karlova eesosasse kavandati mastaapseid Tartu ülikooli õppehooneid. Tähistatud on need numbriga 15. Võru, Riia, Kalevi ja Pargi tänavate vahelisse piirkonda oli ette nähtud 3 erinevat liigendatud mahuga hoonet, millest suurim võttis enda alla ala Võru tn algusest kuni Koidu tänavani.

All-Karlovast läbi kugeva silla asukoht ei ole 1965. a planeeringuga võrreldes muutunud, kuid suuremõõtmelisemalt on lahendatud sellelt mahasõit Karlova suunas. Enam ei ole jälgitud olemasolevate tänavate jooni ning sillalt mahasõit kulgeb laia magistraalina läbi Karlova esmalt Tähe tänavani, kuhu kavandati samuti mitmetasandiline ristmik koos seda perimetraalselt ümbritsevate elurajooni keskusehoonetega. Tähe tänava ajaloolist kulgemisjoont on sealjuures järgitud, seda tublisti laiendades. Ristmikust, mis oli kavandatud umbes praeguse Tähe ja Kuu tänavate ristumiskohta, kulges magistraal (samaselt 1965. a lahendusega) diagonaalselt edasi Võru tänavani praeguse Alevi tänava ristumiskohas, kust kahetasandiline ristmik hargnes, viies otse raudtee alt Tammelinna, paremale raudteega kõrvuti kulgedes Riia tänavale või vasakule edasi mööda Võru tänavat. Kui varasemalt oli suurema liikluskoormusega tänavaks olnud ikka Riia tänav, siis nüüd otsustati uus ja suurem liikluskoormus suunata läbi üsna tihedalt hoonestatud puitpiirkonna Karlovas. Sinna oli sarnaselt Supilinnaga ette nähtud 4- ja kõrgemakorruseline hoonestus, kõrgemakorruselistena oli ette nähtud Tähe-Kalevi tänavate ümbrus.

²⁰⁷ *Annelinna planeerimiskava* 1973, autorid Mart Port, Malle Meelak, TLV LPMKO arhiiv.

Ill 22. Väljavõte 1974. a planeeringu põhijoonisest Karlovas. Mastaapsed liiklussõlmed ja tihedalt uusi ühiskondlikke hooneid keskuse vahetus läheduses.

4.10.4.2 Karlovas realiseeritu

Kavandatud ülikooli õppehoonetest ehitati valmis Tähe tn 4 kaks füüsikainstituudi ühendatud hoonet, millest esimene järk valmis 1977 ja teine järk 1982.²⁰⁸ Tartu Laste I muusikakooli hoone (Tähe 5) oli selleks ajaks juba olemas, see ehitati 1964. a.

Silla läbimurre teoks ei saanud. Erinevatel töökoosolekutel selle ettevõtmise plusse ja miinuseid mitmel korral arutati ja otsustati, et siiski on tarvis läbimurre tekitada, kuid

²⁰⁸ Füüsikainstituudi koduleht, kasutatud 4.10.2018, <https://www.fi.ut.ee/et/ajalugu>

reaalselt takerdus tegevus ilmselt liig-keerulise protsessi tõttu, mida endast puitmajade elanike ümberpaigutamine oleks kujutanud.²⁰⁹ Seega võeti ajutise lahendusena liikluse suunamiseks kasutusele Kalevi ja Vaba tänav, mis täidavad seda funktsiooni tänaseni.²¹⁰

4.10.4.3 Supilinna kavandatu

Aastatel 1968–69 koostas Riiklik Projekteerimisinstituut „Eesti Projekt” kõrgemate õppeasutuste perspektiivse paiknemise skeemid Tartus, sealhulgas töö teine etapp TRÜ kohta²¹¹. Töö järelduseks oli, et TRÜ kompleksi kompaktsus on määrav ja arenguks valitakse maa-ala ülikooli ajaloolise keskuse baasil (sh ülikooli tarbeks vanalinna kvartalite rekonstrueerimist). Ülejõel olid ühiselamud ja sporditsoon, loogiliseks jätkuks peeti tulevikus liikumist põhja-loode suunas, saneerides eesolevat amortiseeruva hoonestusega ala (Supilinna). Planeeringus kavandati Kroonuaia tänava mõlemale poolele kokku nelja Tartu ülikooli hoonet ja Oa-Kroonuaia-Herne tänavate vahelisse kvartalisse kavandati seitset ülikooli hoonet, kõik tähistatud numbriga 15. Hooned olid paigutatud vabaplaneeringuliselt ja tänavajoonest eraldas neid enamasti parkla. Supilinna olemasolevatest hoonetest on kaardil tähistatud vaid Emajõe 1a kivihoone.

Lisaks hoonetele kavandati Supilinna ka kummalist liikluslahendust, mis kulges Kroonuaia tänavalt Herne tänavale, selle lõpust keeras mööda Kauna tänavat uuele loodavale tänavale, mis kulges paralleelselt Tähtvere tänavaga, kuid sellest mõnikümmend meetrit jõe pool umbes Lepiku tänava joonel. Kuna Supilinna iseloomustavad väga pikad krundid, siis oligi kvartalite keskosa üsna hajusalt hoonestatud, mis võis tingida soovi sinna uus sõidutee kavandada. Samas on raske mõistlikuks pidada selle tulemusena näiteks Lepiku tänava hoonete lammutamist. Kui Supilinna ajaloolisi hooneid ei peetud ka isegi 2001. aastal kehtestatud linnaosa üldplaneeringus²¹² säilitamisväärseteks, siis pea terviklikult 1997. aastal ehitismälestistena kaitse alla võetud Lepiku tänava hooned olid seal loomulikult säilitatavateks määratud.

²⁰⁹ Lõbu, 13.11.2018.

²¹⁰ Talvistu, 7.12.2018.

²¹¹ Raul-Levroit Kivi, *Tartu planeerimisest ja arhitektuurist. Artikleid ja mälestusi*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005), 67. Tööd ennast ei õnnestunud ülikoolide ja linnavalitsuse arhiividest leida.

²¹² *Supilinna linnaosa üldplaneering 2001*, koost AB Siim&Põllumaa OÜ, planeeringu dokumendid Tartu linnavalitsuse veebis, <http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/web/viited/UP-01-005>.

1974. a üldplaneeringuga oli kavandatud kogu Supilinn uuesti hoonestada enam kui 4 korruseliste hoonetega. Planeeringus selgitatakse, et arvestades viimase lähedust südalinnale on nimetatud rajoonis ette nähtud individuaalprojektidega hoonestus (terrasselamud jne).²¹³ Enamus Supilinna alast oli plaanil märgitud hoonestada, Oa ja Emajõe tänavate vaheline kvartal jäi haljastusele.

Sõidutee Jaani tänavalt Herne tänava suunas oli jätkuvalt kajastatud ka selles planeeringus ja kulges jämeda joonena diagonaalselt läbi värskelt muinsuskaitsealaks kuulutatud Laia ja Kroonuaia tänavate vahelise kvartali. Tartu vanalinna muinsuskaitseala oli just 1973. aastal kehtestatud, kuid sellest hoolimata nähti ette muudatusi, mis tõid endaga kaasa ohtralt lammutustöid, sh Lai 24 hoone lammutamise, mis oli üks väheseid säilinud Tartu 18. sajandi puitarhitektuuri näiteid. 1976. aastal valminud Tartu vanalinna regenereerimisprojekt nägi samuti ette lisaks Kloostri tänavale paralleelse uue tänava tekitamist, kuid seda kitsa jalgteena. Hoonete asemel on Kroonuaia ja Laia tänava vahelises kvartalis ette nähtud haljastus.

III 23. Supilinna liiklus- ja hoonestuslahendus 1974. a planeeringu põhijoonisel.
Nr 15 tähistab ülikooli hooneid.

²¹³ *Tartu linna generaalkaardi parandamine*. 1974. II köide. A. Tekstiline osa. V. Linna planeerimisstruktuur. 1. Üldine planeerimislahendus, TLV LPMKO arhiiv, 78.

Ill 24. 1976. a regeneerimiskava põhijoonisel on Laialt tänavalt Kroonuuaia tänavale kulgev tänav kitsas haljastatud jalgteel. Kavandatud on ohtralt kõrghaljastust.

4.10.4.4 Supilinnas realiseeritu

Ülikooli õppehooneid Supilinna ei ehitatud. Huvitaval kombel kirjutab Raul-Levroit Kivi juba 1971. a artiklis, et kõik uuritud TRÜ kompleksi laiendamise linnaehituslikud skeemid on tunnustatud realiseerimiseks üle jõu käivaks.²¹⁴ 1970. aastatel ehitati Supilinna kaks hoonet, millest üks on Oa tn 42 tööstushoone (praegu tegutseb seal matusetarbeid pakkuv ettevõte). Teine on Herne 15a kahekorruseline elumaja. Liikluslahendust ei muudetud ja säilis olemasolev olukord. Lepiku tänava puitmajade grupp võeti riikliku kaitse alla 1997. aastal ja miljööala staatuse sai Supilinn 2005. a linna üldplaneeringuga.

4.10.5 1974. aasta planeeringu kriitika

Tartu ülikooli juures alustas 1980. a alguses tööd linnauurimislabor, mis muuhulgas analüüsis antud planeeringut. Tartu linna komplekse uurimise laboratooriumis

²¹⁴ Kivi, *Tartu planeerimisest ja arhitektuurist*, 55.

tegutses palju eri valdkonna inimesi, sh arhitekt Martti Preem. 1974. a planeeringu liikluse kavale anti hävitav hinnag – see on ebamastaapne. Alustati liikluse osa korrigeerimist ja uus töö valmis 1986.²¹⁵

Ill 25.
Transpordi-
skeem 1986.
aastast.

1986. aastaks oli ca 50% esimese järgu ehitustest valmis ehitatud. Siis said Moskva rahad otsa.²¹⁶ Kriitiliselt hindas Martti Preem Sõpruse silla poolikut lahendust toonases ajakirjanduses, nimetades selle tulemusel tekkinud olukorda liikluslahenduse asemel liiklusprobleemiks.²¹⁷

Ennatlikuks pidas Preem ka 1970. a valminud Kommunaalprojekti tööd riikliku elamufondi tehnilise seisukorra hindamiseks: „Järeldused on neil uurimustel aga liiga ühesed, võiks öelda, et perspektiivis hirmuäratavad. Nimelt tuleks alates 1995. aastast füüsilise ja moraalse kulumise tõttu peaaegu kogu Tartu sõjajärgne elamufond

²¹⁵ *Transpordi skeem*, 1986. TLV LPMKO arhiiv.

²¹⁶ Martti Preem, *autori intervjuu* 20.06.2018.

²¹⁷ Martti Preem, „Tartu miljööväärtusest”, *Edasi*, 20.04.1982, 4.

lammutada (välja arvatud vanalinn). Samast aastast peaks lammutama arh A. Matteuse Elamud Emajõe 9 ja 12, Õpetaja 12 jt. veelgi kurvem, 1995. aastast peab alustama ka Tähtvere lammutamisega!”²¹⁸ Ta meenutab Tähtvere ilmet 15 aasta eest ega oska arvata, mis lähema 12 aastaga peaks sealsete hoonete seisukord normaalse hoolduse korral muutuma nii väljakannatamatuks. Ta lisab, et sellised ennatlikud järeldused mõjuvad linna heakorrale ja ehitiste hooldusele hukutavalt. Kui näiteks Tähtvere hooned kuulutatakse perspektiivituteks, s.t kommunaalfondi elamuile pole enam mõtet remondivahendeid eraldada, hoolduselegi pole vaja tähelepanu pöörata, siis hakkavad hooned loomulikult järjest kiiremini lagunema. Ta leiab, et senisele tehnilisele lähenemisele peab lisanduma arhitektuurilooline käsitus.²¹⁹

Kommunaalprojekti töö on ilmekas näide nõukogude aja põhjalikust teoreetilisest ja metoodilisest lähenemisest, millele saavad paraku koheselt saatuslikuks ühekülgus ja põrkumine reaalsusega. Kui hoonete amortiseerumise määramisel võetakse aluseks hoone eluiga 50 aastat, tähendaks see süsteemset lammutamist. Seni oli uute hoonete ehitamiseks lammutatud minimaalselt olemasolevaid hooned, kuna inimeste asenduspinnale ümberpaigutamine oli väga probleemne.

4.11 Kokkuvõte ja järeldused

Generaalplaanide koostamisel oli nende arvestusperioodiks vähemalt 15 aastat, vahel ka 25 aastat. Sellest hoolimata koostati või korrigeeriti generaalplaan mitu korda ühe kümnendi jooksul. Olemasoleva hoonestuse asemele ja vahele kavandatust realiseerus tervikuna väga vähe, olemasolevates amortiseerunuks peetud puitlinnaosades säilis peaaegu kõik endistviisi kogu nõukogude aja jooksul. Peamiselt õnnestus uut elamispinda tekitada linnapiire laiendades ja seni tühjalt seisnud alasid kasutusele võttes (Veeriku, Ropka, Annelinn jt). Et vältida linna laialivalgumist nähti ette järjest kõrgemaid uusi hooned, Nõukogude aja alguses olid need 2–3korruselised, hiljem aga 4–5. Olemasolevate hoonetega tegeleti vähe, kuna kasutusel olevate hoonete elanikele asenduspinna leidmise protsess oli liiga keerukas ja kulukas. Martti Preem tõi ka välja asjaolu, et tihti sooviksid elanikud jääda elama samasse asukohta, kuid saada seal paremaid elamistingimusi. Süsteem seda siis ei arvestanud ja uusi elupindu pakuti kas Annelinna või Aardlasse. Sellist olukorda põhjendati raskustega, mille toonuks kaasa lammutamist vajavate hoonete elanike korraga paigutamine uutesse

²¹⁸ Preem, „Tartu hoonestusväärtustest”, 4.

²¹⁹ *Ibidem*.

korteritesse.²²⁰ Lahenduseks pakkus Preem välja ühe või mitu manööverühiselamut, kuhu ajutiselt (umbes aastaks) paigutatakse lammutatavaist elamuist need, kes soovivad jääda oma vanasse linnaossa, s. t kolida tagasi oma lammutatud hoonete kohale rajatud uuselamusse. Ta lisas: „Kindlasti on uusehitus vabal territooriumil lihtsam kui vana rekonstrueerimine. Arvestada tuleb olemasolevaid struktuure, mastaapi, uushoone sobivust säilitatavaga jne, kuid tulemus oleks vaieldamatult omanäolisem ja kodusem”.²²¹

Lähtudes ainult jooniste analüüsist, jääb selgusetuks, miks ikkagi oli tarvis nii tihti planeeringuid korrigeerida või uusi koostada. Kahjuks ei õnnestunud mul intervjuuerida arhitekt Virve Tiirmaad, kes oli aastatel 1972–1991 Tartu peaarhitektina töötanud Raal Kivi parem käsi. Virve Tiirmaa on Turu tänava ehitamist kommenteerides öelnud, et kus vähegi oli võimalik, püüti vältida vanade majade peale ehitamist.²²² Tema mälestused antud ajast oleksid salvestatuna olnud hindamatu väärtusega, kuid kahjuks ei soovinud ta kõrgele vanusele viidates enam jutuajamiseks kohtuda. Samuti ei soovinud seda tema abikaasa arhitekt Udo Tiirmaa. Uuema aja kohta õnnestus infot saada vestlustest Lea Metspalu, Enriko Talvistu ja Ivar Lõbuga, kes kõik omal ajal Tartu linnavalitsuses töötasid.

Ajakirjanduse roll planeerimistegevuse analüüsil piirdub vähemalt 1970. aastate alguseni peamiselt sellest ülevaate andmisega. Hiljem hakkab ilmuma kirjutisi modernismi ja masselamuehituse kriitikast, mis jõuab ka puitlinnaosade säilitamise ja väärtustamise teemani, kuid seda alles 1980. aastatel.

²²⁰ Preem, „Tartu miljööväärtusest”, 4.

²²¹ *Ibidem*.

²²² Liina Raudvassar, „Udo Tiirmaa peab lugu jumala ja inimese kätetööst”, *Eesti Kirik*, 11.11.2015, <http://www.eestikirik.ee/udo-tiirmaa-peab-lugu-jumala-ja-inimese-katetoost/>

5. Soome ja Rootsi puitlinnaosade saatus pärast Teist maailmasõda

Võrdluseks Eesti NSVs toimuvale on oluline selgitada, mis toimus kapitalistliku riigikorraga naaberriikides. Sealsed linnade uuendamise protsessid olid meist ja meie saatusekaaslastest naabrite omadest kiiremad.²²³ Paljudes Soome ja Rootsi suuremate linnade keskosades, näiteks Stockholmis ja Tampere, lammutati 1950. aastate lõpust kuni 1970. aastateni kogu puithoonestus.²²⁴ Puitmaju säilis vaid kaugemates eeslinnades. Rootsi ja Soome võrdluses on põhjalikumalt kirjeldatud puitlinnaosade lammutamiseni viivaid protsesse kahes linnas – Göteborgis Rootsis ja Turus Soomes. Linnad sarnanevad selle poolest, et mõlemas neist olid lammutustööd üsna ulatuslikud, kuid mõlemas osa puitpiirkondi ka säilis.

5.1 Soome ja Turu linn

5.1.1 Enne Teist maailmasõda

17. saj teisel poolel domineerisid Soome keskmise suurusega ja suuremates linnades kahekorruselised puitmajad.²²⁵ Linnade üldmulje ei olnud ühtlane, kõrvuti seisis erinevad hooned, tänavad olid kitsad ja kõrged. Tulekahjud olid tihedad külalised ja selle vastu prooviti abi leida. Uuendatud ehitusreeglid ei lubanud kahekorruselisi puitmaju enam ehitada, lisaks kavandati tänavaid laiemaks ja krunte suuremaks. Näiteks ehitati pärast 1810. a suurt tulekahjut Raahe linn üles ühtselt ühekorruselisena. Oulus, mis põles 1822, sooviti võtta kasutusele majatüüp, kus esimene korrus oleks kivist ja teine korrus puidust, kuid riik ei lubanud seda.²²⁶ Seetõttu ehitati ka Olulu üles ühekorruselisena. 1827. a Turu linna tulekahju oli Skandinaavia suurim tulekahju läbi aegade, kus hävis 2500 hoonet ja alles jäi vaid 350. Siis mõistsid võimud, et tuleohutuse parandamiseks tuleb muuta linnaplaneerimise senist praktikat. Turu linna 1828. a plaanis on nähtud ette laiendada tänavaid, tekitada tuletõkkeseksioonid, suurendada krunte, kasutada palju kõrghaljastust ja kavandada palju väljakuid. Keelati mansardkatused ja ühest korrusest kõrgemad puithooned. Linnu hakkasid iseloomustama madalad hooned ja

²²³ Sarnaselt Tartule asendati ka nt Lätis, Kuldigas vaid üksikuid ajaloolisi puitmaju uute suurema mastaabiga kortermajadega ja seda peamiselt aladel, mis sõjapurustuste tõttu olid tühjaks jäänud. *Kuldīga. Architecture and urbanism*, toim Jānis Krastiņš (Kuldīga novada pašvaldība, 2013), 63.

²²⁴ Mikko Laaksonen, *autori kirjavahetus*, 26.10.2018.

²²⁵ Lilius Hendrik, *The Finnish wooden town*, (Rungsted Kyst: Anders Nyborg, 1985), 169.

²²⁶ *Ibidem*, 172.

laiad tänavad. 19. saj alguses rekonstrueeritud linnu on väga vähe säilinud, kuna 20. saj teise poole uuendused tabasid just neid. Teine maailmasõda katkestas Turu linna majandustõusu ja senise aktiivse ehitustöö.²²⁷ Talvesõjas ja jätkusõjas sai Turu linn tugevalt kahjustada ja suur osa elamispinda hävis. Puudus oli töölistest, rahast ja materjalidest, kuid linn ja riik jätkasid ehitamist, kuna elamispinna puudus oli nii terav.

5.1.2 Pärast Teist maailmasõda

Puitmaju oli süsteemselt lammutud Soomes ka varem, üks lammutamise laine oli juba 1920. aastate lõpus, kui oli vaja teha ruumi suurematele kivimajadele üle linna.²²⁸ Pärast sõda algasid lammutamised juba 1950. aastate lõpus ja kõrghetk oli 1961–62, mil Turu linnas lammutati aastas 40 maja. Kõige lihtsam oli arendajatel osta välja ühele omanikule kuuluvaid puidust üürimaju, seega lammutati neid kõige enam. Kui Rootsis tegeles vanade majade kokkuostmise ja lammutamisega pool-munitsipaal amet, siis Soomes ostsid, lammutasid ja ehtasid nii elumaju kui kaubanduskeskusi eraettevõtted.²²⁹ Linna roll seisnes siin vajalike planeeringute koostamises, et võimaldada kõrgete hoonete ehitamist.²³⁰

Esimest korda tuli puitmajade kaitsmine Soomes teemaks 1955. aastal, kui Turus lammutati Iso-Heikkilä mõis. Selle järel valmistati kohalikus muuseumis ette kaitsmise kava 58 hoone kohta. 1959. aasta ehitusseadus lubas kaitsta väärtuslikke hooned. 1971. aastal koostas Turu muuseum uue hoonete säilitamise kava ja 1976 organiseeris lammutamise vastase demonstratsiooni. Turu linna uus planeering, mis säilitas ka vanu maju, võeti vastu 1976. aastal.²³¹

²²⁷ Mikko Laaksonen, *Arjen rakentamista Turussa. Arkkitehtuuria 1940-ja 1950- luvuilta*, (Keuruu: Kustantaja Laaksonen, 2017), 15.

²²⁸ Mikko Laaksonen, *Turun puutalot*, (Keuruu: Kustantaja Laaksonen, 2016), 147.

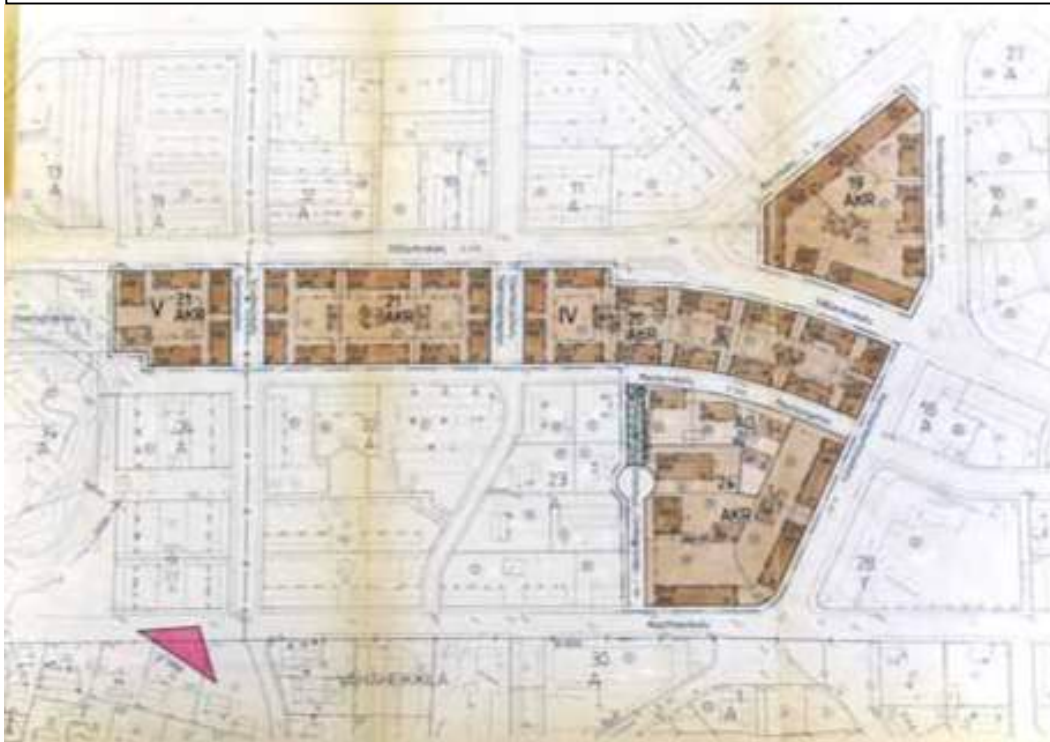
²²⁹ Mikko Laaksonen, *autori kirjavahetus*, 14.11.2018.

²³⁰ *Ibidem*.

²³¹ Laaksonen, *Turun puutalot*, 148.

Ill 26. Ida Pitkäkatu 7 ja Kerttulinkatu 22 keset lammutusprotsessi 1960.
Foto: Mikko Laaksonen, *Turun puutalot*, (Keuruu: Kustantaja Laaksonen, 2016).

Ill 27. Turu peatänava kaitseala aastast 1980. Skeem: *Turun puutalot*.

Vanade puitlinnaosade lammutamist Soomes soodustasid mitmed asjaolud²³², mida järgnevalt selgitan.

²³² Laaksonen, 26.10.2018.

Sõja tõttu ja pärast sõda olid rendi hinnad puitmajades reguleeritud vahemikus 1939–1961. Nominaalset renti kohandati indeksiga, kuid see kattis vaid pool inflatsioonist. See tähendas puitmaja omanikule, et ta ei olnud näiteks suuteline oma maja hooldama ega paigaldama sinna näiteks tualetti ega vannituba. Rendilepingute lõpetamine aga keelati. Seega loodi vanade majade omanikele justkui meile tuttav sundüürnikute olukord.

Uute kõrgete kortermajade ehitamiseks oli kaks toetusmehhanismi: 1) Arava laenud, alates 1949 anti uue maja ehituse hinnast 40% madala intressiga riikliku laenuna; 2) elamu koperatiivilt väljarentimiseks ostetud korteri puhul olid sissetulekud tulumaksuvabad.

Madala rendihinna tõttu said arendajad enamikes suuremates linnades kokku osta puitmajad, mida omasid eraisikud (maja suurus võis olla vahemikus 8–30 korterit) ja mis paiknesid linna planeeringuga kaetud piirkonnas. Tavaliselt sai maja omanik vastutasuks mõned korterid uues majas ja need üürilised, kel oli stabiilne sissetulek, said soodsat laenu, et maksta uue korteri eest, seega olid kõik õnnelikud.

Vahemikus 1955–1970 lammutati enamik neid puitmaju, mis kuulusid ühele eraomanikule ja mis asusid linna planeeringu alas. Asemele ehitati 6–9korruselised kortermajad pea kõigis suurtes linnades (Kallio Helsingis, I–III, VI–VII piirkond Turus, enamik Tampere puitmaju Tammelas ja Amuris).

III 28. Turu, Puolalankatu 6 and Aia tänav 6 nurgal. Lammutusprotsess toimumas 1957. Foto: *Turun puutalot*.

Kõigis Soome suuremates ja keskmise suurusega linnades viidi läbi uuendamine, vaid mõned väiksemad linnad ranniku ääres ei alustanud uute planeeringute realiseerimist enne 1970. aastaid, mil olukord oli juba muutunud. Erinevalt Rootsist algas vastuseis suuremahulistele lammutustöödele juba 1960. aastate keskel.²³³ Siis mõisteti, et olemasolevate hoonete lammutamine on rahvusliku vara mõttetu raiskamine, kuna väga palju uusi hooneid tuli ehitada lammutatute asemele. Kui alguses toetuti säilitamist nõudes arhitektuuri ja ajaloo faktoritele, siis 1970. aastatel lisandus nendele ka majanduslik argument. 1960. aastate lõpus alustati Norra muinsuskaitseameti eestvedamisel „Põhjamaade varakambri” (*Nordic Treasury* ing k) kontseptsiooniga, mis ühendas arhitektuuri valdkonna kolleege Soomest, Rootsist, Norrast, Taanist ja ICOMOSest.²³⁴ Projekt mõjus lammutamisele pidurdavalt, sest tõstis esile unikaalseid keskkondi ja võimalusi, mida ajalooline miljöö pakkus ajal, mil ainsa võimalusena nähti täielikku uuendamist. Selle tulemusel hakkasid säilinud puitlinnaosade elanikud ja avalikkus nõudma, et need piirkonnad säilitataks. Septembris 1972 peeti Norras seminar, eri põhjamaade piirkondades korraldati näitusi ja välja anti ligi 30 temaatilist trükist.

Uus lähenemine muutis radikaalselt suhtumist ja linnaplaneerimist 1970. aastate teises pooles. Siis tehti ka poliitilised otsused säilitada olemasolevad puitmajad ja hakati renoveerimiseks andma laenu (soome k *peruskorjauslaina*). Näiteks Port Arthuri ja Martti piirkonnad Turus, Kåpylä ja Puu-Vallila Helsingis säiliti sellisel teel. Ühe boonusena võisid omanikud muuta keldri ja pööningu eluruumideks, saades nii lisapinda. 1980. aastate planeeringutes oli peamiseks eesmärgiks säilitada puitlinnaosi kui olulisi Soome kultuuripärandi osi.

Puitpiirkondade säilitamine jäi sellest ajast Soomes au sisse. Kui täitis 25 aastat esimesest puitlinnade seminarist, alustati Põhjamaade eestvedamisel 1997. aastal selle auks uut projekti, kuhu kaasati ka Balti riigid ja Venemaa, et hõlmata kogu puitarhitektuuri leviala Euroopas.²³⁵ Alates aastast 2016 korraldatakse taas iga-aastast Põhjamaade puitlinnade konverentsi.

²³³ Lilius, *The Finnish wooden town*, 187.

²³⁴ *Süindmuse koduleht*, kasutatud 14.11.2018, <https://www.nordisktreby.org/om-trastaden> Alates 2016. aastast korraldatakse taas iga-aastast Põhjamaade puitlinnade konverentsi.

²³⁵ Hallas-Murula, *Eesti puitarhitektuur*, 1.

5.2 Rootsi, Göteborgi linn ja Haga linnaosa juhtum

5.2.1 Enne Teist maailmasõda

19. sajandi teise poole Rootsi oli vaene riik, mis sarnaselt paljude teiste riikidega kannatas linnastumisest tingitud terava eluruumi puuduse käes. Kõige odavam oli ehitada puidust, kuid tuleohutuse eeskirjad piirasid puitmajade kõrgust kahe korrusega. Kivist kõrgemaid maju oli aga ehitada väga kallid. Selle tulemusena kujunes 19. saj IV veerandil Rootsis Göteborgis välja majatüüp, mille esimene, maapinna kõrgusel olev korrus oli kivist ning sellele lisandus veel kaks puidust korrust. Esialgu oli linna ehituskogu sellise hübriidmaja vastu, kuna reeglid ei näinud sellist võimalust ette. Maakonna valitsus aga lükkas nende keelu ümber ja lubas hooneid ehitama hakata. Sealt tuli ka hoonetüübi nimetus *Landshövdingehus*, mis tõlkes kõlab maavalitseja maja.²³⁶ Seda tüüpi hooneid ehitati rohkesti ning 1940. aastate alguseks elasid peaaegu pooled Göteborgi elanikest just neis hoonetes.²³⁷ *Landshövdingehus*-idega asendati suur osa vanemaid puitmajadega hoonestatud piirkondi, nt Haga linnaosas asendati pooled väiksemad puitmajad aastatel 1876–1895 kolmekorruseliste *landshövdingehus*-idega, kokku ehitati neid sinna 100. Seega sarnaselt Eestile olid ka Skandinaaviamaade eeslinnad kuni 1950. aastateni suuresti puidust. Enne Teist maailmasõda oli Rootsi vaene riik, mille elatustase oli üks madalamaid Euroopas.

5.2.2 Pärast Teist maailmasõda

Pärast sõda olukord muutus. Rootsi majandus õites ja rikkus kasvas. Kuningriigist sai jõukas riik, mis soovis pakkuda oma elanikele paremaid elamistingimusi. Võimul olevad sotsialistid lubasid kõigile moodsaid elutingimusi. Elamumajandus oli sõjajärgse poliitika nurgakivi ning riik andis soodsat laenu majade ehitamiseks. Eluruumipuudus sundis kohalikke omavalitsusi andma laenu ka juba olemasolevate vanade hoonete asemele uute hoonete ehitamiseks²³⁸. Eesmärk oli pakkuda kõigile elanikele standarditele vastavat elamispinda. Selleks töötati välja reeglid ja normid,

²³⁶ Kaudses tõlkes tähendab see maavalitsejamaja. *Ländshövdinge* tähendab maavalitsejat- kubernerit, *hus*- maja. Nimi anti majale endise Göteborgi kubernerit Albert Ehrensward vanema järgi, kes esimesena seadustas hoone joonised. *Wikipedia*, kasutatud 29.10.2018, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Landshövdingehus>;

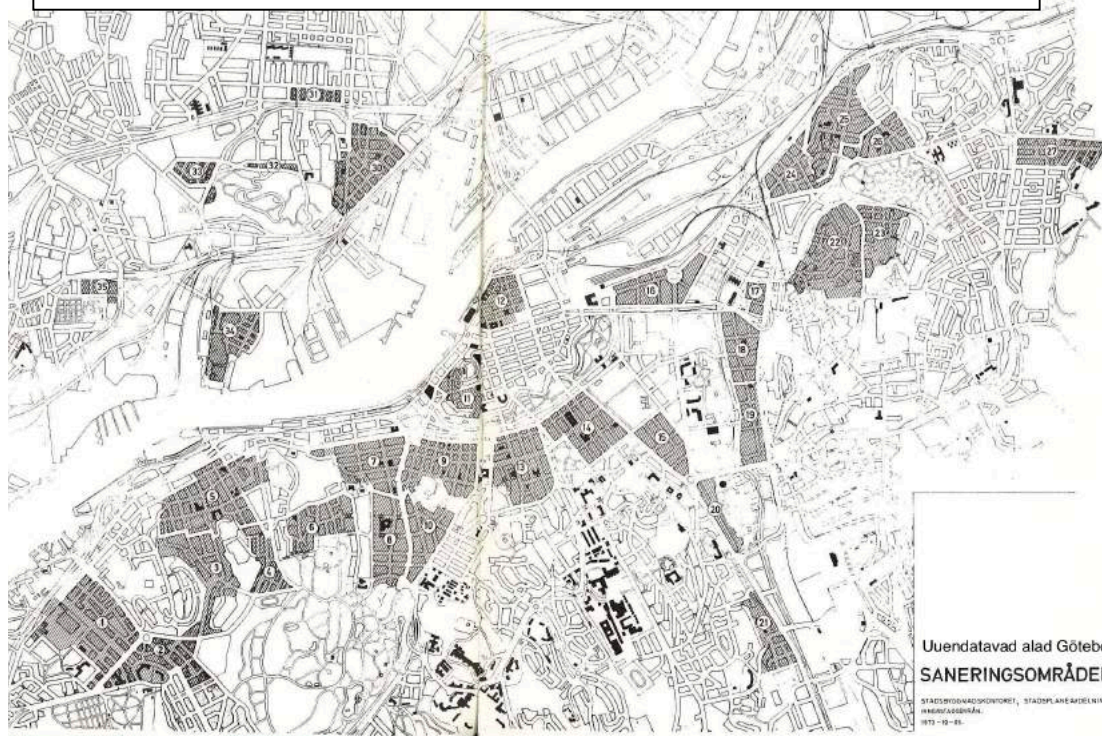
²³⁷ *Ettevötte Stadshem kinnisvaramaaklerid koduleht*, kasutatud 26.10.2018, <https://www.stadshem.se/byggnadsstil/landshovdingehus/>;

²³⁸ Agneta Hammer, Anna Rosengren, *Moderna Göteborg*, Göteborgi Linnamuseumi raport, 20. <https://goteborg.se/wps/wcm/connect/9e790763-bf84-429e-880b-711c77d4381d/Inledningskap+Moderna.pdf?MOD=AJPERES>;

mis seoti laenusüsteemiga. Juba 1930. aastatel oli valitsus töötanud välja süsteemi, kuidas ideaalne elamumajandus ja sotsiaalsüsteem peaksid toimima. Normiks sai kõige vana ja vaeseid aegu meenutava lammutamine ja selle mälust kustutamine. Vahendite olemasolu võimaldas asendada traditsioonilised 2–3korruselised puitmajad kõrgemate ja suuremate kivikonstruktsioonide kortermajadega. Masselamuehitus algas 1950. aastatel, kulmineerus 1960. ja 1970. aastatel. Seniseid kehvi elutingimusi sümboliseerivad *landshövdingehus*-id lammutati vahemikus 1958–1970, kuna need ei vastanud uue aja standarditele.²³⁹ Kümne aasta jooksul hävitati umbes 30% Göteborgi sõjaeelsest hoonestusest.²⁴⁰ Turbulentsetele muutustele, mis siis linnas aset leidsid, ei leidu Göteborgi ajaloos vastet. Tegevuse nimetamisel kasutati mõistet tervendamine (ing k *sanitation*, rootsi k *sanerings*), mis tugines põhjalikele uuringutele, mille alusel loodi uued seadused, mis andsid kohalikele omavalitsustele võimaluse ja õiguse sundvõõrandada maavaldusi.²⁴¹

Ill 29. Uuendatavad alad Göteborgis 1973. aastal. Joonis:

Stadbyggnadskontoret, Stadsplane avdelningen. Innerstadsbyrån. 1973.

²³⁹ Carina Carlsson, *autori kirjavaetus*, 7.05.2018. Carlsson tegeleb Rootsis Göteborgi lähedal vanade hoonetega asutuses nimega Västarvet Kulturmiljöenheten Slöjd & Byggnadsvård.

²⁴⁰ Hammer, Rosengren, *Moderna Göteborg*, 21.

²⁴¹ Ingrid Holmberg, „Where the Past is still Alive. Variation over the Identity of Haga in Göteborg” *The Construction of Built Heritage* (Ashgate U.K: Eds. Phelps, Johansson, Ashworth, 2002), 5.

Linna nõukogu tõstatas 1958. a küsimuse, et tuleks luua reorganiseerimise ettevõtte, kuna vanade piirkondade lammutamine ei toimunud piisavalt kiirelt alates 1950. aastate keskpaigast, kui see vajadus tõusis.²⁴² Selle tulemusena moodustati poolmunitsipaal ettevõtte *Göta Lejon*, mis tegeles saneerimisele määratud elamufondi ostmise, sundvõõrandamise, haldamise, tühjendamise ja lammutamisega. Ülesehitamine anti seejärel üle ehitus kooperatiividele ja eraomandis või munitsipaalomandis olevatele ehitusettevõtetele, kes etteantud plaani järgi tegutsesid.²⁴³

Ill 30. Sisehoov Göteborgis Landalas enne lammutamist 1968. aastal. Landalasse ehitati esimesed *Landshövdingehus*-id 1875. aastal,. Foto: Göteborgi Linnamuuseumi raport *Moderna Göteborg*.

²⁴² Hammer, Rosengren, *Moderna Göteborg*, 22.

²⁴³ *Ibidem*.

Ill 31. Landala piirkonna lammutamine 1960. aastatel. Foto: Göteborgi Linnamuuseumi raport *Moderna Göteborg*.

Ill 32. Gröna gatan lammutamise ajal 1959, taamal vastvalminud Chapmani väljak. Foto: Göteborgi Linnamuuseumi raport *Moderna Göteborg*.

Peamiseks sihtmärgiks olid hooned, mis ehitatud enne 1910. aastat, millest suurima osa moodustasid *lândshövdingehusi*-id. Göteborgis pidi saneerimisele minema 11 ala. Esialgu viidi läbi punkt-saneerimine (rootsi k *punktsanering*), mis tähendas üksikute hoonete asendamist. Ulatuslikum saneerimine leidis lõpuks aset siiski

sundvõõrandamise abil. Tänu tõhusale organiseerimisele, võttis Göteborg alates 1965. aastast linnahoonete lammutamises riikliku juhtpositsiooni.²⁴⁴

Nii õnnestuski lammutada laiaulatuslikke alasid ja ehitada üles suuremahulisi elamukomplekse, aega ja raha sealjuures kokkuhoides ja kasumit teenides.²⁴⁵ Täpselt ei ole Rootsis uuritud seda, kui palju hooned toona lammutati. Üheks erandiks oli Haga piirkond Göteborgi vanalinna vahetus läheduses, kus lammutamine peatati kohalike elanike aktiivse vastuseisu tõttu.

5.2.2.1 Haga juhtum

Haga linnaosas toimunut selgitades kasutan peamiselt Göteborgi linnamuuseumi raportit *Moderna Göteborg* saadud infot. Haga oli samuti kavas igal juhul lammutada. 1920. aastal, kui Haga oli täis ehitatud, oli sealsest 335 hoonest 40% kahekorruselised puitmajad, 35% kolmekorruselised, kivist esimese korrusega puitmajad (*landshövdingehus*) ja 25% 4–5korruselised kivist majad. 1960. aastatel oli Haga mahajäetud linnasisene ala. Sealne allakäik oli alanud pärast Teist maailmasõda, mil oodati saneerimist. Elanikkond oli kahanenud 1920. aastate 14000lt 6000le ja koosnes peamiselt vanuritest ja vaestest. 1949. aastaks oli alles 220 puitmaja ja 82 kivimaja.

Ettevõtte *Göta Lejon* oli 1960. aastate lõpuks omandanud sealsest 300st kinnistust 130 ja arvas, et peagi saavutab turul totaalset enamust. Hoonete eriilmelisuse ja omanikeringi keeruka struktuuri tõttu jäi Haga sundvõõrandamine arvatust aeglasemaks.²⁴⁶ Sellele lisaks tõusis ootamatult rahulolematust Göteborgi uuendamise plaanide vastu. Selle tõttu liikus ettevõtte keskusest kaugematesse piirkondadesse.

Kohalik muuseum hindas 1967. aastal piirkonda samuti üsna tagasihoidliku väärtust omavaks. Kuigi linnaplaan pärines kuninganna Kristina aegsest 1677. aastast ja keskkond üldiselt on huvitav, olid hooned hulga hilisemast ajast. Vaid mõned üksikud hooned valiti välja kui arhitektuuriselt väärtuslikud. Antud 1967. a hinnangut kasutati ajaloolise väärtuse hindamise tööriistana käimasolevas Göteborgi uuendamise projektis.

1972. aastal muuseumi poolt väljastatud hoonete klassifikatsioon hindas seevastu Haga hooned peaaegu täiesti teises võtmes. See tunnistas, et piirkonnal tervikuna on ajaloolises mõttes oluline roll ja tuleks seega säilitada tervikuna.²⁴⁷

²⁴⁴ Vahemikus 1963–1973 lammutati 18 361 korterit, Hammer, Rosengren, *Moderna Göteborg*, 27.

²⁴⁵ *Ibidem*, 28.

²⁴⁶ *Ibidem*, 1970. aastate alguseks oli vaid 60 hoonet lammutatud.

²⁴⁷ Holmberg, „Where the Past is still Alive”, 4.

1988. a artiklis²⁴⁸ pakutakse välja kolm põhjust, miks 10 aasta jooksul ei tekkinud diskussiooni linna radikaalse uuendamise teemal: 1) avalikkuse nõusolek olemasolevate füüsiliste struktuuride asendamiseks; 2) töölisliikumise loodud kuvand puitmajadest kui vaeseuse ja võimetuse sümbolitest; 3) vanade hoonete omanikele kehtestatud kasumit mitte-teenivad tingimused. Kui linnauuendajate argumendid olid majanduslikku, sotsiaalset, tehnilist, esteetilist ja ajaloolist laadi, siis samu argumente kasutasid lõpuks ka uuenduskavade oponendid, nt akadeemikud, üliõpilased. Põhiliselt oli see kaotuse kogemine, mis tekitas reaktsiooni linna plaanide vastu.²⁴⁹

Olulist rolli Haga eest võitlemisel mängis kohalikest elanikest koosnev *Hagagruppen*, (eesti k Haga grupp) mis oli seotud kohaliku ülikooli ja tehnoloogia kooliga. Nad rõhutasid olemasolevate sotsiaalsete struktuuride väärtust ja töötasid välja alternatiivsed plaanid Hagale.²⁵⁰ Võtmemängija algavas võitluses Haga päästmise nimel oli kohalik muuseum, kelle 1972. a valminud linnaosa inventuur väitis, et kogu piirkond tuleb säilitada. 1976 järgnes linnavolikogu otsus, et Hagas säilib segakasutusega piirkond, kus olemas nii elamis- kui kaubandusfunktsioon. Säilis tänavate plaan ja uued hooned sobitati olemasolevatega. See viitas uuele suunale linnaplaneerimises, kuid otsust, millised hooned peaksid säilima, ei olnud veel tehtud. 1977 valmis raport, mis jagas hooned nelja kategooriasse alates hooldusest kuni lammutamiseni. See tähendas, et 68 hoonet olid endiselt lammutamise ohus ja järgmisel aastal juba 20 neist lammutati. Usalduse puudumise tõttu kohaliku omavalitsuse vastu pöörduti nüüd riikliku süsteemi poole ja esitati 60 hoone kohta kaitse alla võtmise taotlus. Maakonna valitsus ja kohalik muinsuskaitseamet võtsid siis initsiatiivi, et koostada konserveerimiskava, mis suunaks kaitse alla võtmise tegevusi. Kava valmis 1978 ja jagas hooned kahte kategooriasse: a) 24 unikaalset ja iseloomulikku hoonet ja b) täiendavad iseloomulikud hooned.²⁵¹

Haga juhtumit eristab teistest Rootsi sarnastest juhtumitest just riiklik toetus. 1979 otsustas valitsus täiendavalt eraldada intressivabu otselaenusid ajaloolise väärtusega hoonete restaureerimiseks. Esmakordselt sai riiklikke laenusid kasutada ehitustöödeks, mida oli vaja teha ajaloolise hoonete juures. 1979 eraldati abiraha, et töötada välja lahendused, mis võimaldaksid uusi ehitusi sobitada olemasolevasse

²⁴⁸ S. Schulz, „Argument i den göteborgska stadsförnyelsedebatten”, *Årsbok 1988* (Stockholm: Arkitekturmuseet, 1988).

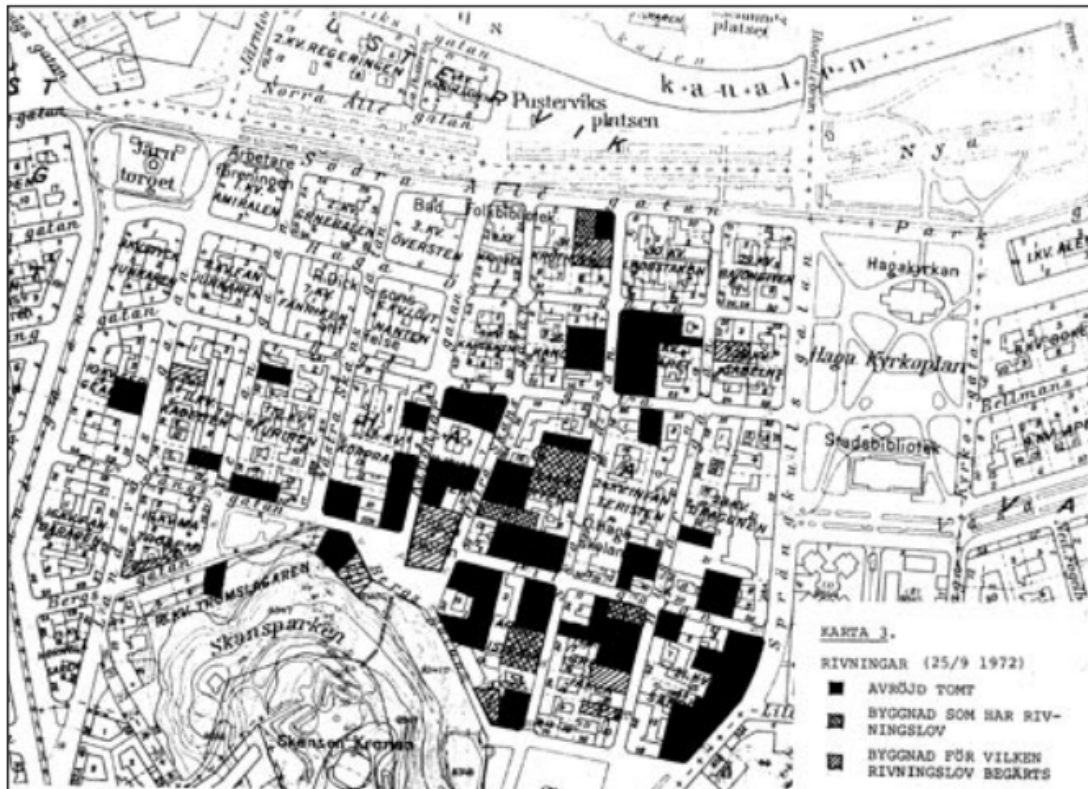
²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ Holmberg, „Where the Past is still Alive”, 6.

²⁵¹ *Ibidem*, 7.

linnastruktuuri. Alles 1984. aastal võeti 60 Haga säilinud 120st puithoonest riikliku kaitse alla. Kokku säilis 90 enne 1920. aastat ehitatud puitmaja.

Tänapäeval on Haga linnaosa oma eri ajastutest pärit väiksemate ja suuremate puitmajadega Göteborgi külastavate turistide üks meelispiirkondi.

Ur "Haga – bebyggelsehistorisk utredning". Kartan visar genomförda och planerade rivningar hösten 1972.

Ill 33. Haga linna plaanil 1972. aastat on mustaga tähistatud lammutatud alad, ruudustikuga on tähistatud väljastatud lammutusloaga alad, triibutatud on alad, kus lammutusluba on taotletud.²⁵²

5.3 Kokkuvõte

Võrreldes vanade puitmajade lammutamist Soomes ja Rootsis pärast Teist maailmasõda, siis leidub seal nii sarnasusi kui erinevusi. Mõlema puhul said puidust üürimajadele saatuslikuks range rendikontroll, mis tähendas majaomanikele väikest tulu ning võimetust oma kinnisvara korralikult hooldada ja sealseid elamistingimusi parandada. Soomes tegelesid puitmajade kinnistute kokkuostmisega eraettevõtted ja riik tagas omalt poolt soodsad laenu tingimused. Rootsis panustasid riik ja omavalitsus omalt poolt rohkem ning tulemuseks oli väga efektiivne ajalooliste piirkondade uuendustöö. Rootsi sõjajärgne valitsus oli sotsialistlik, mis tähendas, et nende

²⁵² Göteborgi ajalugu käsitlev koduleht, kasutatud 29.10.2018.
<http://gamlagoteborg.se/2018/05/22/haga/>.

eesmärgid olid sarnased nõukogude riigikorra ideaalidele (võrdsed võimalused ja mugavad elutingimused kõigile). Erinevalt meist olid neil elamumajanduse korraldamiseks lisaks seadusandlikele võimalustele (sh sundvõõrandamise õigus) olemas ka majanduslikud vahendid (Rootsi majandus õitses). Seal toimuv oli seega suuresti nõukogude unelm.

Geograafiliselt olime me Põhjamaadega sarnases olukorras, mis peegeldus ka sõjale eelnenud linnakeskkonnas, mida iseloomustas madal puithoonestus. Erinevuse tõi kaasa sõjajärgne riigikorra ja majandussüsteemi muutus, mis lõi olukorra, kus linnaehituslikud eesmärgid võisid küll sarnaneda, kuid meetodid nende elluviimiseks erinesid. Vabaturumajandus, erakapitali kaasamine ja riigimajanduse õitseng võimaldasid Soomes ja Rootsis hoogsalt ettejäävat amortiseerunud elamufondi lammutada. Nõukogude Liidu rahvamajanduse õitseng seda aga sellises ulatuses ei võimaldanud. Poliitiline vabadus võimaldas hakata ligi 10 aastat kestnud lammutamise vastu 1960. aastate lõpus aktiivselt ja edukalt meelt avaldama. Kultuurilise järjepidevuse hoidmine oli nii Soomes kui Rootsis riigi poliitika loomulik osa ega olnud seotud vastuoluliste dilemma-dega nagu oli seda sama teema Nõukogude liidus. Nii oli neil lihtsam selgitada avalikkusele puitlinnade olulist rolli kohalikus arhitektuuriloos ja vajadust neid kui väärtuslikku osa kultuuripärandist alles hoida. Vastuseis ajalooliste puitpiirkondade hävitamisele kutsus ellu põhjamaid ühendava puitlinnade kaitsmise projekti, millega liitusid Soome, Rootsi, Norra, Taani. Nüüd tagasi vaadates võib arvata, et piisavate rahaliste võimaluste puhul oleksid ka meie puitlinnad pidanud kaduma progressi teelt ning võime rõõmustada, et Nõukogude Liidul vaesuse tõttu sai sinne puitarhitektuur linnaruumi mitmekesisusse jätkuvalt panustada.

6. Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli analüüsida Tartu puitlinnaosade käekäiku nõukogude ajal, mil nende piirkondade kirjeldamiseks kasutati enamasti sõnu agul ja kõdurajoon. 1950. aastate lõpus alanud modernismimeelne linnaplaneerimine hindas 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ehitatud puidust eeslinnad amortiseerunuks ning nägi nende asemele uute terviklike hoonekomplekside ehitamist koos tänavate laiendamise ja olemasoleva hoonestuse lammutamisega. Olukorras, kus puitmajadele pikka iga ei ennustatud, eraldas hoonete haldamisega tegelev majavalitsus nende hooldamiseks ka üsna vähe vahendeid, mis hoonete kehva sanitaarset olukorda järjest süvendas. Paradoksaalsel kombel saame praegu tunnistada, et just tänu Nõukogude Liidu vaesusele on puitlinnaosad säilinud niivõrd ulatusliku ja ehedana. Tolleaegse kapitaalremondi tulemuseks oli enamasti algupärasest ilmekast dekoorist ilma jäetud puitbarakk, kuna detailide säilitamisele või nende koopiate valmistamisele ei olnud võimalik liigset ressursi kulutada. Kuna viimastel aastakümnetel on huvi ja võimalusi puithoonete remontimiseks ja uuendamiseks järjest enam, on pigem nüüd olnud oluline hoida nende piirkondade ehedat miljööd liighoogsa koopiatega asendamise tuhina eest.

Töös otsisin vastust küsimusele, kuidas käsitleti puitlinnaosi nõukogude aja arhitektuuripoliitikas ning mis mängis rolli selle paradigma muutumises. Nõukogude ajal avaldatud arhitektuuriajaloo käsitlustes olid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ehitatud puitpiirkonnad ehedaks näiteks kapitalistliku majandusmudeli hammasrataste vahele jäänud lihttöölise kehvast elujärgest ja klassidevahelisest ebavõrdsusest. Isetekkeliselt ja korrapäratult vohanud agulid oma kehvade olmetingimustega sümboliseerisid tsaariaja lõpu Eesti linnade planeerimatust ja süsteemitust, millele nõukogude arhitektuuriajaloo teostest tihti näpuga näidati. Kuna uuendusmeelses linnaehituses ei olnud sellisele vääritle linnaehituse ajaloo segmendile kohta, oli igati mõisteta, et need alad oli kavas asendada millegi paremaga. Erinevalt arhitektuuri- ja ajalookäsitlustest kritiseeriti vanu piirkondi linnaehituslikes perioodilistes väljaannetes vähem, piirdudes eelkõige nende kehva sanitaarse seisundi sedastamisega. Kuna pikemaajalised plaanid nägid siiski puitpiirkondade lammutamist, panustati sealsete hoonete hooldamisse ja remonti väga vähe, jättes sellega „peremeheta” hooned järjest enam kehvemasse olukorda. 1960. aastatel kaasnes modernismiga laiapõhjaline teaduslik linnaplaneerimine, mille

tulemuseks Tartus oli Kommunaalprojekti 1970. aastal valminud töö, mis andis linna elamute tehnilisele seisukorrale hinnangu, võttes aluseks tolleaegsetele normidele vastava hoone eksploatatsiooniaja 50 aastat. Et töö andmeid kasutati 1974. a. generaalplaani koostamisel, võttis seda kritiseerida 1980. aastate alguses Tartu ülikooli linnauurimislabori töötaja arhitekt Martti Preem, öeldes, et tegu on hirmuäravata perspektiiviga, mis näeb ette kogu Tartu sõjaeelse elamufondi lammutamist 1995. aastaks. Ta leidis, et senisele tehnilisele lähenemisele peab lisanduma arhitektuurilooline käsitlus. 1974. aastal kirjutas arhitekt Leonhard Lapin Tallinna puitarhitektuurist, saanud inspiratsiooni põhjanaabrite juures toimunud puitlinnade seminarist. Puitpiirkondade väärtustamise teema kinnitab tugevamalt leheveergudel kanda aga 1980. aastate keskel, mil mitu lammutamise kava pärast aktiivse vastuseisuga pörkumist soiku jäävad.

Rahvusvahelises kontekstis mängis järk-järgulises paradigma muutumises rolli kindlasti 1964. aastal koostatud Veneetsia harta põhimõtete rakendamine, mis nägi ette terviklike ajalooliste keskkondade hoidmise vajaduse. Sellest tõukus Eesti kontekstis esmalt Tallinna vanalinna uurimine Helmi Üpruse ja Rein Zobeli juhtimisel. Laiemas arhitektuursete suundumiste muutumises mängis rolli kindlasti kohaliku noore arhitektkonna uus keskkonnatundlik hoiak, mis sai alguse vastusesisust monotoonsetele magalapiirkondadele ja massehitusele, kuid levis põhimõttena ka erinevate ajalooliste kihistuste väärtustamiseni linnaruumis. Mineviku pärandi tähtsustamisele aitas kaasa ka põhjanaabrite juures alanud vastuseis puitpiirkondade lammutamisele 1970. aastate alguses, kuna Eesti arhitektidel oli Soome kolleegidega küllaltki tihe läbisaamine. Info sealsete teemakohaste seminaride kohta jõudis ka Eesti ajakirjandusse ja leidis siin järgimist väikelinnade seminaride näol 1979. aastal. 1980. aastate lõpus sai hea aeg Nõukogude Liidus koos Moskva rahalise toetusega otsa ning pidev oht ajaloolistel puithoonetel progressile ette jääda lükkus tulevikku.

Olles analüüsinud Tartu kohta koostatud generaalplaane, tuleb tõdeda, et need on kogu uuritud aja kestel olnud liialt optimistlikud. Generaalplaanides kavandatu oli ideaallinn, millesse püsis vankumatu usk. Ette nähti laiu magistraale autodele, rohkelt puiesteesid jalakäijatele, tihedat linnakeskust ühiskondlike hoonetega ja üsna kõrgeid elamurajoone kesklinna perimeetris, taandudes linna äärealadel madalateks eramukvartaliteks. Vahel võimaldas planeeringu seletuskiri reaalseid võimalusi paremini mõista. Näiteks määrati generaalplaanis enamasti hoonete amortisatsiooniks

kuni 10% 10–15 aasta kohta, kuid nii mõneski planeeringu seletuskirjas tunnistati, et olemasolevaid hooneid lammutada ei ole siiski võimalik. Suures elamispinna nappuses püüti nõukogude ehitusvaldkonnas leida hoonete ehitamiseks kõige optimaalsemat lahendust. Ühelt poolt eeldas see standardiseeritud ehitusprojekte ja teisalt ulatuslikke hoonestamata alasid, mida saaks võimalikult väikese ettevalmistusega terviklikeks elamukompleksideks kujundada. Linnakeskusesse, kus sõjajärgne hoonestus oli säilinud, oli keeruline suuremaid ehitusplatse tekitada, kuna sealsetele elanikele asenduspinna leidmine oli praktiliselt võimatu. Kogu valmiv elamispind oli reserveeritud neile, kel suurem vajadus selle järele. Üksikute tühjade platside hoonestamine oli aga kommunikatsioonide (kütte- ja veetrassid) rajamise kõrge hinna tõttu ebamõistlik, seega suunatigi elamispinna juurdetootmise fookus linna äärealadele või laiendati selleks linna haldusala. Olgugi, et Tartu linna keskosas oli sõjapurustuste tagajärjel tekkinud palju tühja ruumi, oli sõjajärgse linnaarhitekti Arnold Matteuse seisukoht, et need alad tuleb ajutiste haljasaladena hoida tuleviku ühiskondlike hoonete tarbeks, mitte ehitada sinna arhitektuurselt väheväärtuslikke korterelamuid.²⁵³ Ühe erandina suruti 1959. aastal läbi hruštšovka ehitamine Lutsu 16 krundile, Jaani kiriku kõrvale, kuid suurem grupp tüüpprojekt 1-317 järgi ehitatud hooneid valmis Tiigi ja Pepleri tänavatel, mida Matteus samuti tagantjärele kahetses. Seega säilis suur osa puitlinnaosi nõukogude ajal eelkõige selle tõttu, et majanduslikku võimekust ei olnud nii palju, et oleks suudetud ehitada sellises mahus, mis oleks taganud nii asenduspinna olemasolevate hoonete elanikele, kui ilma elamispinnata sisseerandajatele ja teistele korterijärjekorras olijatele. Olukorras, kus asenduskortereid oli vähe, õnnestus pigem lammutada mõned üksikud väiksemad puitmajad, milles elanikke vähem. Nappide vahendite oludes oli mõistlikum suunata kogu võimsus terviklike linnaosade rajamisele linna äärealade tühjadele platsidele, (Annelinn, Veeriku) hoides linna keskosa läheduses paiknenud puitlinnaosad praktiliselt puutumatuna.

Oma töö lõpuosas uurin võrdluseks seda, kuidas õnnestus Soomel ja Rootsil pärast Teist maailmasõda lammutada nii suures mahus puitlinnaosi. Miljöölade valdkonnas pikka aega tegutsenuna olen alati teadnud, et meie põhjanaabrid lammutasid oluliselt suuremas mahus puiteeslinnu. Mind huvitas, millised asjaolud mängisid siin rolli lisaks ilmselgelt paremale majanduslikule võimekusele. Mis puudutas korterite

²⁵³ Arnold Matteus, *Arhitekti mälestusi*, (Eesti Reklaamfilm, 1981), DVD filmi digitaliseerimine 2007: Digital Film Finland OY, 47 min 38 sek.

nappust linnas, olid Soome ja Rootsi Teise maailmasõja järel Eestiga sarnases seisus. Erinevus Rootsiga seisnes selles, et sõjapurustusi neil polnud, kuid majandus õitses ning seega elamuehituseks vahendeid oli. Soome linnad oli talvesõjas ja jätkusõjas mõnevõrra kannatada saanud, kuid siiki väiksemal määral kui näiteks Tartu. Rootsis Göteborgis loodi vanade puitmajade eraomanikelt kokkuostmiseks ja sellejärgseks lammutamiseks pool-munitsipaalettevõtte, mis pärast platsi tühjendamist andis selle üle ehitusettevõttele, kes vastavalt linna poolt ettenähtud plaanile sinna hooned ehitas. Soomes toimus sarnane tegevus eraettevõtete initsiatiivil. Soodsad tingimused vanade hoonete kokkuostmiseks lõi mõlemas riigis seadusandlus, mis oli taolistes hoonetes kehtestanud rendisumma ülemise piirmäära, muutes sellega omaniku jaoks võimatuks hoone kaasajastamise ja selle pealt mõistliku tulu teenimise. Uue maja ehitamisest võitsid seega kõik, kuna omanikule pakuti tihti raha asemel uusi kortereid ning uus korter oli võimalik soetada ka endistel üürilistel, kel regulaarne sissetulek. Seega võib puitpiirkondade eduka lammutamise võtmeks pidada sealsete hoonete kokkuostmist soodustavat seadusandlust (sh sundvõõrandamist), läbimõeldud kokkuostmise ja lammutamise süsteemi koos selleks spetsiaalselt moodustatud pool-munitsipaalettevõttega ning piisavat võimalust pakkuda ehituse ajaks vanade hoonete elanikele asenduspindu. Viimase puhul mängisid rolli kindlasti väiksemad sõjapurustused, võrreldes Tartu või Tallinnaga. Kui geograafiline olukord ja sellest tulenev valdavalt puidu kasutamine ehituses andis meile pärast sõda põhjanaabritega sarnase stardipositsiooni, siis poliitilise süsteemi ja majandusmudeli erinevus tagasid neist erineva lõpptulemuse. Olulist rolli mängis ka sõnavabadus, mis võimaldas neil puithoonete lammutamise laines sellele otsustavalt pidurit tõmmata, kui mõisteti, et arhitektuuripärandi terviklikkuse ja järjepidevuse säilimine on ohus.

Kokkuvõtvalt tuleb tunnistada, et puitpiirkondade lammutamine ei olnud Nõukogude Liidus otsene eesmärk. Nende rekonstrueerimise plaan oli seotud uute elamispindade loomisega, kuid nagu selgus kiirelt, oli seda oluliselt lihtsam teha puhtale platsile. Nende rekonstrueerimine toonases tähenduses osutus keerukaks ja kulukaks protsessiks, nii tuli sellest loobuda, olgugi et kehvast seisust piirkonnad kesklinna lähedal silma riivasid ja nõukogude esteetikaga kindlasti kokku ei kõlanud. Selleks, et mitte panna piiratud vahenditega oludes liialt palju ressursse kasutuses olevate hoonete lammutamisele ja sealsetele elanikele asenduspindade tagamisele, mindi kergema vastupanu teed ning jäeti need piirkonnad omaale kohale ning liiguti vabadele aladele.

Magistritööd kirjutama asudes arvasin, et puitpiirkondade säilimise taga oli rohkem kohalike inimeste vastuseis sellele ja vähem riigi majanduslike võimete piiratus. Karlova läbimurre, mida kavandati uue (Sõpruse) sillaga seoses isegi veel 1980. aastatel, oleks tähendanud ulatuslikke hoonete likvideerimisi ning oleks ajaloolise linnaosa terviku lõhkunud. Kava arutati asutuste siseselt ning avalikkuse terava tähelepanu alla see ei jõudnud, kuna reaalseid samme mõeldu läbiviimiseks ei tehtud. Samuti jäi sahtlisse 1974. aasta planeeringu kava ehitada Supilinna Tartu ülikooli hooned. Töö käigus õnnestus seega leida vähe kinnitust Tartu puitpiirkondade lammutamisele vastuseismise kohta enne 1980. aastaid, küll aga pärast seda kui päevakorda tuli Struve tn puitmajade lammutamine. On kahju, et pikaaegselt Tartus erinevates asutustes arhitektidena töötanud Udo ja Virve Tiirmaa ei nõustunud kõrge vanuse tõttu enam intervjuud andma. Hea mälu inimestena oleks neilt saadud info olnud hindamatu väärtusega. Siiski on hea, et oma panuse olid nõus andma arhitekt Martti Preem, kunstiajaloolased Enriko Talvistu ja Ivar Lõbu ning arhivaar Lea Metspalu, kelle abiga oli võimalik veidi avada nõukogude aja linnaplaneerimise telgitaguseid.

Puitpiirkonnad olid kogu nõukogude ajal põlu all ning neid ähvardas hävimine. Ometi need säilisid, olles nüüd tunnistajaks pea 50 aastat kestnud võimu ja poliitilise korra ebaõnnestumisest oma eesmärkide saavutamisel. Hästi osati toonase propaganda abil luua muljet riigi võimekusest elamumajanduse kitsaskohti lahendada, kuid tegelikkuses tuli rahulduda variandiga, kus uue ideaal-linna asemel kaasaegsed ja ajaloolised hooned kõrvuti seisisid. Tagantjärele saame säilinud ajalooliste kihistuste üle uhkust tunda ja loota, et ka edaspidi rikastab ehe puitarhitektuur siinset linnaruumi.

7. Summary

Tartu wooden districts during Soviet time.

International experience vs local general plans

Aim of this Masters theses was to analyze how situation developed during soviet time in Tartu wooden areas while words that were used to describe these districts were “slum” and “decay area”. Modern urban planning that started in the end of 1950-s evaluated these districts built in the end of 19th century to the beginning of 20th century as worn out and depreciated and saw them demolished and replaced with new, bigger and taller building blocs with wide streets. There was very little money for maintenance since there was not supposed to be any future for these buildings so the situation got worse by time. As a paradox we can now say that thanks to lack of money during soviet time we now have so many authentic wooden buildings untouched by repairs. Back then renovations turned formerly originally decorated houses into dull repetitive barracks since there was no extra effort put into preserving or coping decorative ornaments or bigger parts of building. Since there has been increasing interest in renovating historical wooden houses during last decades it has now been a challenge to keep authentic environment alive and prevent these areas from being replaced by copies.

While writing I was trying to find out how were wooden areas considered in soviet time architectural politics and what caused the change in paradigm. Soviet architecture history saw wooden areas erected around the beginning of 20th as a vivid example of inter-class inequality and poor life of working class people that got caught up between the wheels of capitalist economic model. Slums that proliferated uncontrollably symbolized unsystematic town planning in Estonia during the last decades of Tsarist time and soviet publications of architecture history often liked to point their finger to it. As a new power came after WW II there was naturally no place for this relict and they had to be replaced with something better. Periodicals stressed the bad sanitary situation of wooden suburbs but that was all. In 1960-s town planning developed into broad-based science and as a result an evaluation of all Tartu’s buildings technical situation was put together by year 1970 that was based on buildings life cycle being only 50 years. Material of this work was used in Tartu general planning of 1974. Critics saw it as a frightening perspective as it for-saw all

pre-war housing being demolished by the year 1995 (excluding only old town). Architect Martti Preem, working in Tartu University based town-research lab, said that evaluation of architectural history should also be considered while making these kind of conclusions. Architect Leonhard Lapin wrote about Tallinn wooden architecture in 1974 inspired by seminar about Nordic wooden towns that took place in Norway two years earlier. Topic of valuation of wooden architecture comes more strongly to newspapers in 1980-s when several demolition plans collide with resistance from locals and art historians and are put on hold as a result.

The Venice Charter played an important role in international context as a shifter of paradigm, since one of its standpoints was preserving historical environments as a whole. In Estonia, firstly Tallinn old town research by Helmi Üprus and Rein Zobel was a result. Local young architects and their new environmentally sensitive attitude played part in a wider change of architectural tendency as they stood up against monotonous panel housing and mass-building but principle of valuing different historic layers in urban environment also spread. Stand-up against demolishing wooden suburbs in 1970-s by our neighbour countries up north also helped us prioritize architectural heritage since Estonian architects had a tight communication with Finnish architects back then. Information about seminars held on this subject reached Estonian press and small town seminar was held here in 1979 as a direct result. By the end of 1980-s good times in Soviet Union ended together with financing from Moscow leaving our historical wooden houses in peace waiting for better future. General planning made for Tartu during Soviet time were all too optimistic. They planned an ideal town and belief in this did not change. Wide motorways for cars, a lot of alleys for pedestrians, dense town centre with public buildings and rather tall housing blocks near town centre and lower blocks with private building in periphery were foreseen in general plannings. Sometimes explanatory notes made it possible to understand real possibilities. For example, mostly it was determined that 10% of buildings would depreciate during 10–15 years but some explanatory note said that it would not be possible to demolish them after all. In sharp housing deficiency they tried to find the most optimal solution to build. Standardized projects and big empty plots of land were required to erect housing blocks as fast and easy as possible. It was difficult to create big large empty plots near town center where pre-war housing had preserved, since there was not enough replacement apartments to give for those who lived there. Since it was more expensive to build by single small plots because of the

communications (water, heating) cost, bigger housing focus was pointed to town periphery.

Although Tartu town center was left empty after war, local town architect Arnold Matteus tried to keep it empty for future public buildings rather than fill it with cheap apartment blocks. One exception was Lutsu 16 apartment building that was pushed through and erected in 1959 next to St John church, but bigger group of this type of houses (standard project 1-317) were built in Tiigi and Pepleri streets.

Thus it was lack of economic capacity that preserved wooden suburbs in such a big amount during soviet time. There was not enough power to build in such amount that would allow to give replacement apartments for people living in wooden building as well as to migrants and others in line for new apartments. It was easier and thus more successful to demolish smaller buildings with few apartments. In these conditions it was wiser to build new vast districts on the edge of the city that was empty leaving wooden suburbs located near town center practically untouched.

As last part of my work I study how Finland and Sweden managed to demolish wooden areas in such vast amounts during post-war decades. I have been interested in knowing what played part in it besides the obvious – better economic capability. Regarding the post-war shortage of housing, Finland and Sweden were in the same situation as Estonia. Difference with Sweden was that they did not have war damage, but as their economy flourished there was enough money to build. Finnish towns had some damage during war but it was less than Tartu had. In Sweden Gothenburg a semi-municipal enterprise was created to buy old wooden buildings from private owners and demolish them, giving emptied plots to building companies afterwards who then built there according to town planning. In Finland this was done by private companies. Favorable conditions for buying up houses were created in both countries with law that established an upper limit to rent in old houses. This put house owners into situation where they were not able raise enough income to approve the living conditions in their properties. Everybody won from building a new house – old owner was often offered new apartments as an exchange and tenants with regular income got a good loan for buying a new apartment. The key to successful demolition of wooden suburbs was thus law (rent limit and a right to expropriation), well-thought system of buying and demolishing with a specially created enterprise (Sweden case) and enough capability to offer replacement apartments to those living in old houses. Although geographic situation and using wood as main building material put us in a similar

post-war situation with northern neighbors, different political system and economic model guaranteed a different result. Freedom of expression played an important role by allowing them to pull the brake to demolishing as it was understood to be an act of violence against architectural heritage and its sustainability.

All in all it must be admitted that demolishing wooden suburbs was not a direct purpose in Soviet Union. Reconstruction of these areas was related to building new living units, but as it soon turned out it was much easier and cheaper to build on an empty spot. Reconstructing these areas would have been too complicated and expensive so this aim had to be abandoned, regardless of them being a shameful site near the town center and in sure contradiction with soviet esthetics. In order not to put too much resources into demolishing houses that were in active use and ensuring its tenants replacement apartments, a simpler way was chosen and these areas were left alone while moving to empty plots in town periphery.

While starting to write these theses I assumed that behind the preservation of wooden areas there was a lot more locals initiative and less of states limited economical resources. Plan to direct the exit of new (Sõpruse) bridge through Karlova was on the table even in 1980-s. That would have ment a lot of houses being demolished and historical town part being split in two. This plan was discussed privately in authorities offices and was never really under public's attention since any real steps were taken to go through with it. Plan to build Tartu university buildings to Supilinn according to general plan of 1974 was also left in the drawer. During this research I could not find any strong opposition to planning of demolishing Tartu wooden areas before 1980-s. After that discussions begin in papers and in public concerning the plan to demolish wooden houses in Struve street to make way for a hotel. Unfortunately long-term Tartu architects Virve and Udo Tiirmaa did not agree to give an interview referring to their high-age. As persons of good memory and long experience their information would have been of great value. I am still thankful to architect Martti Preem, art historians Enriko Talvistu and Ivar Lõbu and archivist Lea Metspalu for shedding some light into the closed field of soviet time town planning.

Wooden areas were undervalued during soviet time and there was a constant threat of destruction above them. Nevertheless they preserved, being a witness of failure of foreign authority and politics to achieve goals set for almost 50 years. Political propaganda was successful in creating an impression of states ability to solve problems of housing deficiency, while instead of creating new ideal-town reality

being old and new buildings standing side by side. Posteriorly we can be proud of historical layers preserved and can only hope that authentic wooden architecture will continue to enrich our urban space.

8. Kasutatud kirjandus ja allikad

Publitseeritud allikad

Arhitektuurikroonika, koost Helju Sirel, Oleg Kotšenovski, (Tallinn: Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut, 1986).

Harald Arman, Ivan Starostin, „Arhitektuurialastest saavutustest ja ülesannetest Nõukogude Eestis”, *ENSV Arhitektide Almanann IV* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951), 7–18.

Riin Alatalu, *Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis*, doktoritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012).

Riin Alatalu, „Vanalinnade kaitsetsoonid Eesti ENSV-s”, *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 18 (3–4) (Tallinn, 2009), 79–98.

Kaur Alttoa, „Tartu”, *Noorte Hääl*, 18. mai 1985, 2.

Dmitri Bruns, „Arhitekti õigus”, *Izvestija*, 7. jaanuar 1970.

Dmitri Bruns, *Tallinn. Linnaehituslik kujunemine*, (Tallinn: Valgus, 1993).

Dmitri Bruns, „Tallinn lähimas tulevikus”, *Noorte Hääl*, 30. detsember 1960.

Eesti arhitektuuri ajalugu, peatoim. Harald Arman (Tallinn: Eesti Raamat, 1965).

Eesti betoonehituse ajalugu, koost Toomas Kään, (Tallinn: In Nomine, 2014).

Eesti NSV ajalugu, peatoim. Gustav Naan (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955).

Maret Eimre, *Tartu Stuve tn 2 ajalooline õiend*, 1988. Muinsuskaitseameti arhiiv ERA.T-76.1.12277,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4279>

EKP KK ja ENSV MN määrus nr 337, 8. oktoober 1957, „Abinõudest elamuehituse arendamiseks Eesti NSV-s”. *Eesti NSV seadusandlike aktide kronoloogiline kogu*. 1957. a II köide (Tallinn, 1963), 415–419.

First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Ateena, 1931.

The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments, (Athens, 1931)

Ignar Fjuk, „Inimeselinn ehk edasiviivast alalhoidlikkusest”, *Ehituskunst*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Arhitektide Liidu kogumik, 1981), 23–27.

Füüsikainstituudi koduleht, kasutatud 4.10.2018, <https://www.fi.ut.ee/et/ajalugu>

Jan Gehl, *Linnad inimestele* (Tallinn: Eesti Arhitektuurikeskus, 2017).

Leo Gens, „Aguli psühholoogia ja Tallinna tulevik”, *Sirp ja Vasar*, 17. jaanuar 1986, 3.

Leo Gens, „Tallinn ei ole ainult vanalinn”, *Sirp ja Vasar*, 6. september 1968, 1.

Göteborgi ajalugu käsitlev koduleht, kasutatud 29.10.2018.
<http://gamlagoteborg.se/2018/05/22/haga/>

Karin Hallas-Murula, “Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana”, *Eesti puitarhitektuur* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999), 11–71.

Karin Hallas-Murula, *Suurlinn Tallinn. Eliel Saarineni “Suur-Tallinna” projekt, 1913* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005).

Karin Hallas-Murula, *Soome-Eesti: sajand arhitektuurisuhteid*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005).

Agneta Hammer, Anna Rosengren, *Moderna Göteborg*, Göteborgi Linnamuuseumi raport, 21. [https://goteborg.se/wps/wcm/connect/9e790763-bf84-429e-880b-711c77d4381d/Inledningskap+Moderna.pdf?MOD=AJPERES;](https://goteborg.se/wps/wcm/connect/9e790763-bf84-429e-880b-711c77d4381d/Inledningskap+Moderna.pdf?MOD=AJPERES;711c77d4381d/Inledningskap+Moderna.pdf?MOD=AJPERES;)

Lilian Hansar, „Eesti vanalinnade plaanistruktuuri tüpoloogia 13.–17. sajandil”. *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 18 (3–4) (Tallinn, 2009), 45–78.

Lilian Hansar, „Uued majad vanas linnas Tallinna ja Kuressaare kaheksa maja näitel”, *Järelevastamine. Kaur Altoale*, toim. Anneli Randla (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2017), 209–261.

Lilian Hansar, *Linnast muinsuskaitsealaks. Linnehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13. – 20. sajandil*, doktoritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010).

Lilian Hansar, *Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad. Hindamise alused ja metoodika*, magistratöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2002);

Lilian Hansar, *autori intervjuu*, (Tallinn, 11.10.2018).

Mati Heidmets, „Linn inimeses”, *Looming*, 4, 1978, 630–639.

Mati Heidmets, „Mustamäestumise tagamaadest”, *Sirp ja Vasar*, 4. august 1978, 12.

Lilius Hendrik, *The Finnish wooden town*, (Rungsted Kyst: Anders Nyborg, 1985).

Mart Hiob, *The Shifting Paradigm of Spatial Planning in Estonia: The Rise of Neighbourhood Participation and Conservation of Built-up Areas through the*

Detailed Case Study of Supilinn, a Historic Suburb of Tartu City, Estonia, doktoritöö (Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž, 2016).

Ingrid Holmberg, „Where the Past is still Alive. Variation over the Identity of Haga in Göteborg” *The Construction of Built Heritage* (Ashgate U.K: Eds. Phelps, Johansson, Ashworth, 2002).

ICOMOS koduleht, The Declaration of Amsterdam (Amsterdam, Netherlands, 1975),

<https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>

ICOMOS koduleht, <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>;

ICOMOS koduleht, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, The Venice Charter (Venice, Italy, 1964),

https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf;

ICOMOS koduleht, Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. Washington Charter (Washington, USA, 1987),

https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf;

In memoriam: Robert Nerman, *Sirp*, 5, 6. veebruar 2015.

Margaret Iversen, *Alois Riegl: Art History and Theory* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1993).

Liina Jänes, „Muutused materjalis ja mentaliteedis. Puitarhitektuur nõukogude ajal 1940–1991”, *Tallinna puitarhitektuur* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2015), 270–291.

Jussi S. Jauhiainen, *Linnageograafia. Linnad ja linnauurimus modernismist postmodernismini* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005).

Jukka Jokilehto, *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu*, (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010).

Kristina Jõekalda, *Eesti muinsuskaitse ja võõras pärand: Muinsusteadlikkuse kujundamine 1920.–30. aastatel*. magistritöö, (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010).

Tiit Kaljundi, „Väikelinnade arhitektuuriseminar”, *Sirp ja Vasar*, 27. aprill 1979, 8.

Mart Kalm, „Vana Pariisi soolikate väljalaskmine”, *Vikerkaar*, 4–5 (Tallinn, 2004), 98–104.

Raal Kivi, „Tartu probleemidest”, *Eesti arhitektuur*, Artiklite kogumik, (Tallinn: Valgus. 1969).

Raul-Levroit Kivi, *Tartu planeerimisest ja arhitektuurist. Artikleid ja mälestusi*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2005).

Krista Kodres, „Arhitektuuripärandi restaureerimine: ideoloogia, poliitika ja tegevuspraktika”, *Eesti Kunsti ajalugu* 6. II osa, peatoim. Krista Kodres (Tallinn: Sihtasutus Kultuurileht, c2016), 407–420.

Spiro Kostof, *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History* (London: Thames & Hudson 2009, esmatrükk 1991).

Janek Kraavi, *Postmodernisi teooria ja postmodernistlik kultuur* (Viljandi: Viljandi kultuuriakadeemia, 2005).

Kuldīga. *Architecture and urbanism*, toim Jānis Krastiņš (Kuldīga novada pašvaldība, 2013).

Andres Kurg, „Arhitektuur: keskkonna demokratiseerimisest isiklike müütideni”, *Eesti Kunsti ajalugu* 6. II osa, peatoim. Krista Kodres (Tallinn: Sihtasutus Kultuurileht, c2016), 282–318.

Andres Kurg, Mari Laanemets, *Keskkonnad, projektid, kontseptsioonid. Tallinna kooli arhitektid 1972–1985* (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2008).

Mikko Laaksonen, *Arjen rakentamista Turussa. Arkkitehtuuria 1940-ja 1950-luvuilta*, (Keuruu: Kustantaja Laaksonen, 2017).

Mikko Laaksonen, *Turun puutalot*, (Keuruu: Kustantaja Laaksonen, 2016).

Leonhard Lapin, „Tallinna Kool – silla ehitajad Eesti aega, aga ka lääne nüüdisaegsesse arhitektuuri” *Eesti Päevaleht*, 16. juuli 2008.

Leonhard Lapin, „Tallinna puitarhitektuur”, *Kunst ja Kodu*, 1 (1974), 17.

Arnold Matteus, *Arhitekti mälestusi*, (Eesti Reklaamfilm, 1981), DVD filmi digitaliseerimine 2007: Digital Film Finland OY.

Malle Meelak, „Linnaplaneerijate päevamuresid”, *Sirp ja Vasar*, 4. veebruar 1972, 8.

Kati Männik, *Gentrifikatsiooniprotsess: Tartu Supilinna näitel, aastatel 2003 – 2007*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2008).

Muinsuskaitseameti koduleht,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=6928;>
Muuseumite infosüsteem, ERMi fotokogu, <https://www.muis.ee/museaalview/849041;>

Sirli Naska, *Muinsuskaitsealade kujunemine ja korraldus. Eesti ja teiste Euroopa riikide võrdlev analüüs*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2011).

Robert Nerman, „Äärelinnad vajavad kaitset”, *Sirp ja Vasar*, 8. aprill 1983, 13.

Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci. Towards a phenomenology of architecture* (New York: Rizzoli International Publications, 1980).

Nordisk treby sündmuse koduleht, kasutatud 14.11.2018,
<https://www.nordisktreby.org/om-trastaden>;

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu, „Nõukogude arhitektide teisele üleliidulisele kongressile”, *Sirp ja Vasar*, 2. detsember 1955, 2.

Oliver Orro, „Süsteematiliste unistuste aeg. Muinsuskaitsealade planeeringutest Eestis 1960.–1980. aastatel”, *Aja lugu. Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost*, toim. Anneli Randla (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016), 93–155.

Martti Preem, „Linnaarhitekt üleminekuajal”, *Sirp*, 07.08.2015,
<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/linnaarhitekt-uleminekuajal/>;

Martti Preem, „Tartu hoonestusväärtustest”, *Edasi*, 1.02.1983, 4.

Martti Preem, „Tartu miljööväärtusest”, *Edasi*, 20.04.1982, 4.

Jane Pärnamaa, *Kärdla linna miljööväärtuslik hoonestusala, väärtused ja kaitsetingimused*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012).

Põhjamaade puitlinnade projekt 1972, kasutatud 28.11.2018,
<http://www.sadanvuodensatoa.fi/artikkelit/pohjoismainen-puukaupunkiprojekti-1972>;

Liina Raudvassar, „Udo Tiirmaa peab lugu jumala ja inimese kätetööst”, *Eesti Kirik*, 11.11.2015, <http://www.eestikirik.ee/udo-tiirmaa-peab-lugu-jumala-ja-inimese-katetoost/>;

Heino Reissar, „Tartu linn ja tema generaalplaan”, *Ehitus ja Arhitektuur*, 2, (Tallinn: Eesti Ehitusministeerium, 1965), 4.

Edward Relph, *Place and Placelessness* (London: Pion, 1976).

Alois Riegl, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*, (Viin ja Leipzig: W. Braumüller, 1903).

Matis Rodin, *Muinsuskaitse sõlmpunktid aastatel 1944 kuni 1955, peamised arengujooned stalinistlikus muinsuskaitstes Nõukogude Eesti näitel*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005);

Madis Roosalu, *Arhitektuurimälestiste kaitse ja ennistamine Eesti NSV-s 1955–1965*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005).

S. Schulz, „Argument i den göteborgska stadsförnyelsedebatten”, *Årsbok 1988* (Stockholm: Arkitekturmuseet, 1988).

Ettevõtte Stadshem kinnisvaramaaklerid koduleht, kasutatud 26.10.2018,
<https://www.stadshem.se/byggnadsstil/landshovdingehus/>;

Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946–1950, toim. A. Miller (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946).

Supilinna linnaosa üldplaneering 2001, koost AB Siim & Põllumaa OÜ, planeeringu dokumendid Tartu linna kodulehel, <http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/web/viited/UP-01-005>;

Tartu linna koduleht, planeeringute info,

[http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/0/5013631987384CFFC2257D7200328D4A/\\$FILE/supilinna_yp_2014_joon1_ololev_olukord.pdf](http://info.raad.tartu.ee/dhs.nsf/0/5013631987384CFFC2257D7200328D4A/$FILE/supilinna_yp_2014_joon1_ololev_olukord.pdf);

Tartu vanalinna regenereerimisprojekt (Tartu vanalinna kaitsetsooni detailplaneerimise projekt), 1976, Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, Tartu osakond. Autor R. Kivi. Erinevad planžetid TLV LPMKO arhiivis.

Triin Talk, *Puitasumi areng miljööalana Kalamaja näitel*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2014);

Hain Toss, „Puitarhitektuur muinsuskaitse objektina”, *Eesti puitarhitektuur*, (Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999), 113–117.

Unesco koduleht, Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas (1976),

http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13133&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html;

Mihkel Vooglaid, *Muinsuskaitse ja restaureerimine Eestis Euroopa kultuuripärandi kaitse ja ennistamise taustal aastatel 1965–1975*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2006);

Leele Välja, *Miljööväärtusliku puitasumi väärtuste määratlemine ja kaitse*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2004).

Helmi Üprus, „Ajaloolist linnade ja ansamblite komplekssest uurimisest”, *Sirp ja Vasar*, 24. september 1976, 3, 7.

Wikipedia, kasutatud 9.10.2018, <https://et.wikipedia.org/wiki/Sulaaeg>,

Wikipedia, kasutatud 30.10.2018, <https://et.wikipedia.org/wiki/Perestroika>;

Wikipedia, kasutatud 24.09.2018, https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_Aparaaditehas;

Wikipedia, kasutatud 4.10.2018 https://et.wikipedia.org/wiki/Kroonuaia_sild;

Wikipedia, kasutatud 7.12.2018,

https://et.wikipedia.org/wiki/Raadi_s%C3%B5jav%C3%A4lennuv%C3%A4li;

Wikipedia, kasutatud 29.10.2018, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Landshövdingehus>;

Intervjuud ja kirjavahetus

Carina Carlsson, *autori kirjavahetus*, 7.05.2018. Carlsson tegeleb Rootsis Göteborgi lähedal vanade hoonetega asutuses nimega Västarvet Kulturmiljöenheten Slöjd & Byggnadsvård.

Lilian Hansar, *autori intervjuu*, 11.10.2018.

Martti Preem, *autori intervjuu* 20.06.2018. Martti Preem töötas Tartu Riikliku Ülikooli Tartu linna kompleksuurimise laboratooriumi vanemteadurina aastatel 1981–1988 ja aastatel 1988–1991 vanemarhitektina RUPI "Eesti Ehitusmälestiste" Tartu osakonnas. Seejärel oli ta Tartu linnaarhitekt 1991–1995 ning Tartu Ülikooli arhitekt 1996–2000 ja 2002–2005.

Mikko Laaksonen, *autori kirjavahetus*, 26.10.2018.

Ivar Lõbu, *autori intervjuu* 13.11.2018. Ivar Lõbu töötas Tartu linnavalitsuses 1986–1994 arhitektuurimälestiste inspektorina.

Lea Metspalu, *autori intervjuu* 19.11.2018. Lea Metspalu oli alates 1967. aastast Tartu linnas ehituse ja arhitektuuri osakonna projektide ekspertiisbüroo sekretär.

Enriko Talvistu, *autori intervjuu* 7.12.2018. Talvistu juhtis 1984–1988 Tartu Arhitektuurimälestiste inspeksiooni tööd.

Käsitletud planeeringud

1942. Tartu plaan, koost Arnold Matteus, Eesti Arhitektuurimuuseum, säilik EAM _ 3152 Ar 3.1.254, viide joonisele veebis: <https://www.muis.ee/museaalview/1910820>;

1945. Tartu linna plaan. Ehituste paigutamise skeem 1946–1950. koostajad J. Maatra ja T. Miller, Eesti Ajalooarhiiv, säilik EAA.T-949.1.1, viide joonisele veebis: http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et/map/view?id=248502&_xr=eNpNjUsOwjAQQ%252B8yewID5RN3lQU34AKjJISRaIG0dAHq3ekHJHa2ny0LGG%252FFqhTsZtGAD6BK7ssmSvYXFzqpfQw0kD0ox7O%252FhTg63oCOzpnTwhbWsOExtKCgSVt9zRMGTfkW1FXfYQFKWX%252F48V8brq9Sp6ekqbkGxZbKvv8AaIYxPA%253D%253D;

1945. Tartu linna generaalplaan. Arhitekt Peeter Tarvas. Eesti Arhitektuurimuuseum, säilik EAM _ 8808 Ar 40.4.1, viide joonisele veebis: <https://www.muis.ee/museaalview/2208623>;

1947. Tartu linna generaalplaan. Generaalplaani seletuskiri. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.34280;

- 1947.** Tartu linna generaalplaan. Olemasolev olukord. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. T-14.4-6.34282;
- 1947. 1954.** Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt (generaalplaan). Vabariiklik Projekteerimise Instituut „Estonprojekt”. II köide. Vesivarustus, kanalisatsioon, linna magistraalid ja transport, elektrivarustus, I järjekorra ehitus. Tallinn. TLV LPMKO arhiiv;
- 1947. 1954.** Tartu linna planeerimise ja hoonestamise projekt (generaalplaan). I köide (looduslikud tingimused, tehnilis-ökonomilise alused). Arhitekt Anton Soans. Eesti Arhitektuurimuuseum, säilik EAM _ 6069 Ar 3.1.523;
- 1948.** Kirjavahetus ekspertiisiks sissetulnud projektide ja eelarvete kohta ja nende läbivaatamine ning kinnitamise protokollid, Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. R-1992.2.37;
- 1948.** Tartu generaalplaan. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. R-1992.2.37;
- 1950.** Tartu linna keskrajoon punaste joonte plaan, Eesti Ajalooarhiiv, säilik EAA.2072.9.787, viide joonisele veebis:
http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et/map/view?id=24613&_xr=eNo9jkEOwjAMBP%2FiDxAjKrXuY5CVmFCpISF1uVT9Ow0YTruakVdmQtomciNT%2Fy0LoSNIXE6LcPV3OEhHUGb2Yl256to6ngl8FVYJ11vNqbELAQ7owIZ+WvNfDs52XikHMRzrFD43BE9LNFU4iqGuZU8w8yOuh08fRGHc9zc6DTu4;
- 1952.** Tartu linna tsoneerimise skeem. Eesti Ajalooarhiiv, säilik EAA.2072.9.788, viide joonisele veebis:
http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et/map/view?id=24611&_xr=eNo9jkEOwjAMBP%2FiDxAjKrXuY5CVmFCpISF1uVT9Ow0YTruakVdmQtomciNT%2Fy0LoSNIXE6LcPV3OEhHUGb2Yl256to6ngl8FVYJ11vNqbELAQ7owIZ+WvNfDs52XikHMRzrFD43BE9LNFU4iqGuZU8w8yOuh08fRGHc9zc6DTu4;
- 1959.** Tartu linna planeerimise projekt (generaalplaan). 1959. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.33902;
- 1959.** Tartu korrigeeritud generaalplaani tsoneerimise skeem. Arhitektuurne ja ökonomiline osa. Tallinn. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA.T-14.4-6.34284;
- 1959.** Tartu linna planeerimisprojekt (generaalplaan). Planeeringu seletuskiri. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. T-14.4-6.8512;
- 1963.** Tartu generaalplaan koos tsoneerimiskavaga. RPI Eesti Projekt, arhitektid Heino Reissar, Vaike Solomatina, Rene Palis. Eesti Arhitektuurimuuseum, säilik,

EAM _ 3868 Ar 4.1.69. viide joonisele veebis:

<https://www.muis.ee/museaalview/1936602>;

1965. Tartu linn. Generaalplaan. RPI Eesti Projekt, TLV LPMKO arhiiv;

1974. Tartu linna generaalplaani korrektuur. II köide. A. Tekstiline osa. 4.

Lammutatav elamufond. TLV LPMKO arhiiv;

1974. Tartu linna generaalplaani korrektuur. III köide. Liiklus ja insenervõrgud. A.

Tekstiline osa. Eesti Rahvusarhiiv, säilik ERA. T-14.4-6.33788;

1973. Annelinna planeerimiskava 1973, autorid Mart Port, Malle Meelak, TLV LPMKO arhiiv

1974. Tartu linna generaalplaani korrektuur. II köide. A. Tekstiline osa. V. 1. Üldine planeerimislahendus, TLV LPMKO arhiiv;

1986. Transpordi skeem. TLV LPMKO arhiiv;

Arhiivide loetelu

TLV LPMKO – Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakond;

EAM – Eesti Arhitektuurimuuseum;

EAA – Eesti Ajalooarhiiv;

ERA – Eesti Rahvusarhiiv.

9. Lisad

Tartu Linna Elamutevalitsuse tellimusel koostatud projekteerimisinstituudi „Kommunaalprojekti” töö „Tartu linna elamufondi tehnilise seisukorra uurimine” (autorid tehn. tead. kand. A. Kull ja van. ökonomist K. Reinvere).²⁵⁴

Elamute tehnilise seisukorra määramisel on kindlaks tehtud nende kulumus ja heakorraldustase. Füüsiline kulumine on määratud kehtivate ametlike instuktisoonide kohaselt, moraalne kulumine PI „Kommunaalprojekti” metoodika alusel. Hoonete füüsilise ja moraalse kulumise koosmõju väljendub hoonete üldises kulumises.

Linna hoonestust, vastavalt kasutatud ehitusmaterjalile, ehitusviisile ja kulumisele võib liigitada kapitaalseks, väheväärtuslikuks ja väärtusetuks. Kapitaalse hoonestuse väärtuslikum osa moodustab tugifondi, mille kestvuseks loetakse veel vähemalt 50 aastat. Ülejäänud elamufondi osa on vähema kestvusega ning teda jaotatakse

²⁵⁴ Töö kokkuvõtte on antud 1974. aasta planeeringus. *Tartu linna generaalplaani korrektuur*. 1974. II köide. A. Tekstiline osa. 4. Lammutatav elamufond, 88. TLV LPMKO arhiiv. Konkreetse Kommunaalprojekti tööga tervikuna on võimalik tutvuda Tartu Linnavalitsuse Linnavarade osakonna majandamisteenistuses.

väljalangenu kategooriatesse, millega luuakse plaanipärane vana elamufondi uuendamine ajavahemikul 1970–1995 ning kaugemale perspektiivile.

Elamuehituse maht tuleb kooskõlla viia vana elamufondi väljalanguga.²⁵⁵

Prof. Davidovitš on järeldanud, et majanduslikult on otstarbekas, kui vana elamufondi väljalang moodustab 5–10% aastasest elamuehituse mahust, ainult sel juhul, kui linnal puudub laiendamiseks territoorium või kui kommunikatsioonide rajamine on seotud väga suurte raskustega, lubatakse vana elamufondi väljalanguks võtta kuni 15% uusehituse mahust aastas.

<u>Tartu elamufondi väljalangu kategooriad.</u>		
Väljalangu ka- tegoria	Väljalangu periood	Üldkulumise % 1970.a.
I	1971 - 1975	üle 80 %
II A	1976 - 1980	75 - 80 %
II B	1981 - 1985	70 - 75
III	1986 - 1995	50 - 70
IV	peale 1995	alla 50 (siia kuulu- vad need majad, mis ehit. peale sõda ajavahemikul 1945-1955, mil ehituse industrial.aste madal ja ehitati vähekvaliteetseid maju.

Ill 34. Väljavõte planeeringu seletuskirja tabelist (köide II, lk 89), mille järgi on ette nähtud 1995. aastast hakata lammutama muuhulgas ka Tähtvere hooneid.

Tartu kohalike nõukogude elamufond koosneb suhteliselt vanematest hoonetest. Peaaegu $\frac{1}{4}$ nendest on ehitatud möödunud sajandil (19. saj), millest suurem enamus (77%) on puithooned. Nende normatiivne iga on ületatud. Nad on lähenenud kriitilisele eale, kus kap. remondi otstarbekus muutub põhjendamatuks. Elamuid, mille normatiivne iga ei ole ületatud, on kohalike nõukogude elamufondis 44,6% nende hoonete näol, mis on ehitatud pärast 1921. aastat, millele lisanduvad 1870–1920. a vahel ehitatud kivihooned, milles on 34000 ruutmeetrit elupinda ehk 8,7% kohalike nõukogude elamufondist. Sellest

²⁵⁵ *Ibidem*, 89.

tulenevalt on 46,7% ehk 183000 ruutmeetrit kohaliku nõukogude elamufondi elamispinnast ületanud normatiivse ea.

Järeldused tööst

1. Linna puitelamufond on suures osas ületanud normatiivse ea, mille tõttu omab kõrge füüsilise ja moraalse kulumise. Nende elamute kapitaalremont on seotud suurte kulutustega. Elamute kompleksel kapitaalremondil lähenevad kulutused 1 ruutmeetri elamispinna kohta uusehituse elamispinna maksumusele.
2. Linna elamufondist omab kõige kõrgema kulumise kohalike nõukogude elamufond. Kohalike nõukogude elamufondist asub 17,9% elamispinda sellistes puithoonetes, mis on ehitatud möödunud sajandil ning ei kujuta endast täisväärtuslikku elamispinda. 27,5% asub puithoonetes, mis on ehitatud 1901–1920 ning on sellega ületanud normatiivse ea. Seega 45,4% kohalike nõukogude elamufondist võib lugeda väheväärtuslikuks ning langeb lähema 20 aasta jooksul linna elamufondist paratamatult välja.
3. Kohalike nõukogude elamufondi heakorrastuse tase on madal. 1970. aastal oli varustatud keskküttega 28%, vesivarustuse ja kanalisatsiooniga 78%.
4. Vana, kõrge amortisatsiooniastmega ja madala hoonestuse säilitamine linna keskosas soodustab uusehituse arenemist linna uutel territooriumitel, mis on seotud suuremate kulutustega ja kõrgemate taandatud kuludega.
5. Vana elamufondi säilitamisel on rohkem vaja arvestada majanduslike näitajatega ning remondi liiki ja ulatust põhjendada majanduslike kaalutlustega.
6. Et viia amortiseerunud elamufondi arendamine uue elamispinnaga normaalsesse piiridesse, on vajalik suurendada elamuehituse mahtu. Selleks on vaja luua selline ehituse materaal-tehniline baas, et alates 1980. aastast oleks võimalik kooskõlla viia elamuehituse mahud amortiseerumise tõttu väljalangeva pinnaga kui ka elamispinna juurdekasvu loomiseks elamispinna normi suurendamise ning elanikkonna juurdekasvu vajaduseks.
7. Seni kui elamuehituse maht ei ole jõunud vajalikule tasemele, tuleb vana elamufondi kanda maha tunduvalt vähem kui linnaehituslikud normid ette näevad.
8. Tugifondi elamute heakorrastustase on vaja viia kaasaegse elamuehituse tasemele. Amortiseerumise tõttu väljalangeva elamispinna kohta on koostatud iseloomustus ning määratud hoonete ajalise keskivuse neli kategooriat, mis tuleb aluseks võtta elamufondi kapitaalremondi ning heakorrastustaseme tõstmise plaanimisel ning remondi liigi määramisel.

